Горан Комар
Драшко Драгаш
Синиша Шолак

ЋИРИЛИЧКИ СПОМЕНИЦИ ДРВАРА

CYRILLIC MONUMENTS OF DRVAR

Горан Комар
Драшко Драгаш
Синиша Шолак

ЋИРИЛИЧКИ СПОМЕНИЦИ ДРВАРА

CYRILLIC MONUMENTS OF DRVAR

Издавач / Publisher:
Увиверзитет у Бањалуци / University of Banja Luka
Филолошки факултет / Faculty of Philology
Удружење "Тропоље и Западне стране" Гламоч
Association “Tropolje i Zapadne strane” Glamoč

Фотографије / Photography:
Горан Комар
Драшко Драгаш
Синиша Шолак

Штампа / Printed by:
Štamparija Атлантик ББ, Бања Лука

Рецезенти / Reviewers:
Проф. др Младенко Сађак, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци
мр Данијел Дојчиновић, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци
Prof. dr. Mladenko Sadžak, Faculty of Philology, University of Banja Luka
mr Danijel Dojčinović, Faculty of Philology, University of Banja Luka

Лектор / Editor:
Александар Матерић

Коректор / Corrector:
Проф. др Младенко Сађак

Преводилац / Translator:
Милош Дамњановић

Графичка припрема и корице / Graphic design and cover:
Драган Мартић

Тираж / Printing: 500

ISBN : 978-99955-58-89-5

Забрањено прештампавање и фотокопирање. / Copyright by Goran Komar and Siniša Šolak Unauthorized reproduction prohibited.
Сва права задржавају аутор и издавач. / All rights reserved by the authors and publisher

Захваљујемо се Николи Шобату и општини Дрвар за помоћи приликом објављивања овог издања.

Горан Комар
Драшко Драгаш
Синиша Шолак

ЋИРИЛИЧКИ СПОМЕНИЦИ ДРВАРА

CYRILLIC MONUMENTS OF DRVAR

Гламоч, 2023. године

Предговор

Сваки пут почиње првим кораком, а ми с радошћу морамо констатовати да смо учинили и трећи корак. Од првобитне идеје до првог корака, када се појавила и прва књига из едиције Тропоље и Западне Стране, протекле су непуне три године, а до данас – седам!

Иза нас су сљедећа издања: *Ћирилички споменици Гламочког поља – Пола миленијума ћириличке писмености Гламоча* (2019. године) и *Ћирилички споменици Грахова* (2020).

Сада, када припремамо и треће издање из поменуте едиције, јавља се потреба да поменемо узроке и мотиве онога што покушавамо да урадимо. Основна идеја је била да се кроз процес истраживања ћириличних натписа на надгробним споменицима покаже просторно-физички континуитет ћириличног писма и писмености на подручју сјеверозападне Босне и Херцеговине.

Пресуднни догађај за покретање читавог процеса била је школа ћириличке палеографије, која се те, 2016. године одвијала на подручју Гламоча. Те теренске активности показале су да је ово, и поред континуираног негирања у прошлости, ипак простор дугог континуитета живота и постојања ћириличног писма, односно да се налазимо на „плодном тлу“ за истраживање ћириличких натписа. Те прве активности на теренима, са обиљем извора првог реда, у виду натписа на камену, показале су и да је тачна теза о могућој разлици између “гледати” и “видјети”, јер смо до тада само гледали, а видјели нисмо.

Из практичних потреба били смо принуђени и да оформимо удружење

Foreword

Every journey begins with a first step, but we can happily say that we have made the third step. From the initial idea to the first step, when the first book from the edition Tropolje and Western Parts appeared, almost three years passed, and until now – seven!

Behind us are the following publications: *Cyrillic Monuments of the Glamoč Plateau – Half a Millennium of Cyrillic Literacy in Glamoč* (2019) and *Cyrillic Monuments of Grahovo* (2020).

Today, as we prepare the third publication from this collection, there is a need to mention the causes and motives behind what we are trying to do. The basic idea was to show, through the process of investigating Cyrillic inscriptions on funerary monuments, the spatial and physical continuity of Cyrillic letters and literacy in the area of north-west Bosnia and Herzegovina.

A key moment in starting the entire process was the school of Cyrillic palaeography, which took place in 2016 in Glamoč. These on the ground activities showed that, despite past negations, this was indeed an area of long continuity of life and existence of Cyrillic writing, in other words that we were on ‘fertile ground’ for researching Cyrillic inscriptions. Those first activities in the field, with an abundance of primary sources, in the form of inscriptions in stone, showed that the hypothesis about the difference between ‘looking’ and ‘seeing’ was correct, as until then we had been looking, but not seeing.

For practical reasons, we also needed to form an association in order to satisfy formal and procedural norms for conducting our work, both the process of research and

како би се задовољила и формално-правна норма за обављање потребних радњи, како за сами процес истраживања тако и за објаву издања у којима ће бити представљани остварени резултати. Потреба за ширим, обухватнијим публиковањем резултата рада наметнула је идеју да се издања објављују двојезично – на српском и енглеском језику, што се одмах претворило и у правило.

Сарадња са Матицом српском из Новог Сада, Матицом српском из Подгорице, Филолошким факултетом из Бањалуке, сарадницима из Гламоча (Душан Срдић, Јован Бабић), Босанског Грахова (Никола Ерцег) и Дрвара (Драшко Драгаш) била је подстицајна и представљала је додатне мотиве за наставак активности и проширење обухвата истраживања. Тако и ово издање, које је угледало свјетло дана, даје нови замах за наставак активности на новим просторима.

Гламоч, 09. 01. 2023. године

works in which the results of the research would be presented. The need for a broader, more comprehensive dissemination of the results of our work led to the idea that the publications should be bilingual – in Serbian and English, which soon became a rule.

Cooperation with Matica Srpska from Novi Sad, Matica Srpska from Podgorica, the Faculty of Philology in Banja Luka, associates from Glamoč (Dušan Srdić, Jovan Babić), Bosansko Grahovo (Nikola Erceg) and Drvar (Draško Dragaš) was encouraging and represented an additional motive to continue our activities and expand the scope of our research. In the same way, this research project, which is now seeing the light of day, gives new encouragement to continue our activities in these parts

Glamoč, 09.01.2023

УВОД

Дрвар и његово ћирилично насљеђе

Дрвар са својим младим градским средиштем лежи у котлини југоисточног дијела Босанске Крајине, затвореној мјестимично високим планинским гребенима, од којих је највиши Клековача (1962 м), а затим и планинама Осјеченицом, Вијенцем и Шатором. Са источне и јужне стране уздижу се Јадовник и Липов врх, гдје терен пада до ријеке Уне. Распон надморских висина дна котлине и врхова околних планина креће се од 400 до 1962 метра. Главни водоток представља ријека Унац, по којој се звала стара жупа. Она добија воду из неколико притока: Гудаје, Висућице, Дробњака, Басташице и Дрваре.

Као што је то уобичајено на цијелом простору Балкана, а посебно на тлу Босне и Херцеговине, древни градови, цркве и гробља смјештени су дуж ријечних долина и у скровитим кањонима, све, дакако, дуж траса путева које распознајемо као римске. Веома је тешко одредити све чиниоце који су доминантно утицали на смјештај ових старина, тј. на питање механичког наслањања свих тековина дрварског средњег вијека на антички, и још даље – праисторијски супстрат оличен градинама и гробним гомилама.

У овом дјелу ми смо превасходно заинтересовани за писане споменике похрањене на надгробним споменицима Дрвара. Због тога је важно скренути пажњу на старија гробишта на којима су или уз која су подизана гробља чије ћемо епитафе овдје приказати. Ти епитафи су, као посвуда у сјеверозападној Босни, писани искључиво ћириличким писмом.

INTRODUCTION

Drvar and its Cyrillic Heritage

Drvar, with its young urban centre, lies in a basin in the south-east part of the Bosnian Krajina, which is enclosed in parts by fairly high mountain ridges, of which the highest is Klekovača (1962m), followed by the Osječenica, Vijenac and Šator mountains. On the east and south sides rise Jadovnik and Lipov Vrh, where the terrain falls away all the way to the river Una. The range of altitudes between the bottom of the basin and the peaks of the surrounding mountains ranges from 400m to 1962m. The main waterway is the river Unac, from which the old *Župa*[1] took its name. It received its waters from several tributaries: the Gudaja, Visućica, Drobnjaka and Drvara.

As is common across the Balkan region, particularly on the soil of Bosnia and Herzegovina, ancient towns, churches and cemeteries lie nestled along river valleys and hidden canyons, all, of course, along the route of roads which we recognize as being Roman. It is very difficult to determine all the factors which predominantly influenced the chosen location of these ancient sites, or rather, the question of the mechanical leaning of the entire mediaeval heritage of Drvar on the substrate of antiquity and the pre-historic period personified in fortifications – known locally as *'gradina'* - and burial mounds.

In this work, we are primarily interested in written monuments lying on the funerary monuments of Drvar. For this reason, it is

[1] The word *Župa* is an old Slavic term for a territorial administrative unit. In mediaeval Bosnia, it typically represented a conglomeration of village 'municipalities' bound together into a single district.

Топоним Унац помиње се још 1326. године, при проласку хрватског бана Микца Михаљевића долином Уне и Унца у Далмацију, а у доба сукоба хрватске властеле у којима је учешће узимао и бан Босне Стефан II Которманић, који је проширио територију своје државе на дјелове Крајине. Тврђава Унац помиње се и 1435, и даље, 1522, када се нашла у турској власти. Управо у годинама по турском запосједању овог подручја дошло је до масовног исељавања народа. Говор архива је оскудан, ове крајеве прати ћутња и празнина помена у архивалијама. Али, као и у сусједним подручјима, обраћамо пуну пажњу споменичком насљеђу древног Унца, краја који данас понајприје познајемо као Дрвар. Надгробни споменици најрјечитији су и најјаснији казивачи наших старина.

Одавно је примијећено везивање православних црквишта за гробне гомиле и градине. Такав је случај и у простору Дрвара. На примјер, Бјељачко гробље је представљено са десетак споменика типа стећка.[1] Предање говори да је на Љесковици постојао манастир и гробље те да је на том мјесту нађен сребрни крст и путир.[2] Тако и Црквена главица у Дрвар Селу, гдје се вија нешто већи број споменика.[3] Данас се на овоме мјесту не виде остаци цркве. Мјесно предање говори о „утонулој“ цркви, али се на терену види само неколико гробних плоча. Они су ситуирани покрај римске цесте, а испод праисторијске градине Тврде главице. На локацији Црквина (Очигрије) леже остаци

[1] S. Pudarić, Arheološki leksikon BiH, tom 2, Sarajevo, 1988, 159, br. 11. 9.

[2] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 113.

[3] V. Paškvalin, Arheološki leksikon, tom 2, 159, br. 11. 15.

important to point the reader's attention towards the older burial grounds on top of which, or alongside which, the graveyards whose epitaphs we will present here were erected. These epitaphs are, as everywhere in north-western Bosnia, written exclusively using the Cyrillic alphabet.

The toponym Unac is mentioned as early as 1326 in the context of the passage of the Croatian Ban[2] Mikac Mihaljević through the valley of the Una and Unac rivers into Dalmatia, at the time of the conflict among Croatian lords in which the Bosnian Ban Stefan II Kotromanić took part, who extended the territory of his state to parts of the Bosnian Krajina. The Unac fortress is mentioned in 1435 and later, in 1522, when it was under Ottoman rule. It was precisely in the years after the Ottoman occupation of this region that a mass emigration of the population took place. Stories in the archives are scarce, these parts are accompanied by silence and lack of mention in archival documents. Yet, as in the neighbouring regions, we dedicate our full attention to the monuments of ancient Unac, the area which today we most commonly know as Drvar. The funerary monuments are the most verbose and clearest indicators of its age.

The tendency of tying Orthodox churches to pre-historic burial mounds and gradinas was noted long ago. This is also the case in the area of Drvar. For example, the Bjeljac graveyard is presented with some ten or so monuments of the *stećak*[3]

[2] *Ban* is a noble title used in different periods of time in South-East Europe. In the Mediaeval period, it usually signified the ruler of a significant territory, but with some important differences. In the Croatian case, a *Ban* was effectively the viceroy of the King, while in Bosnia the *Ban* was more akin to a *de facto* independent ruler.

[3] The term *stećak* (plural: *stećci*) refers to monumental mediaeval tombstones, carved

средњовјековне цркве, опет са стећцима.[4] Ово насеље се дијели на Очигрије и Намастир. Црквина постоји изнад Царевих лука.[5] На Црквини (Градина) у Доњим Врточама – Морачама, виде се остаци средњовјековне цркве са гробљем са стећцима.[6] Овај локалитет помиње и заслужни анропогеограф Рађеновић, лоцирајући га покрај куће Пећанаца, уз скретање пажње на старо гробље на Морачиној градини.[7] Ово мјесто се заиста назива Морачина градина, на којој постоје два велика насипа која у висину достижу око пет метара. У зони градине налазе се стећци типа сандука. Познати Висућ Град у своме подножју чува темеље и дио зидова мање цркве која је недавно потпуније откривена.[8] На локалитету „Дидовина“ (тако означено у АЛ) у Трубару се уз православну цркву налазило око петнаест стећака.[9] Овај локалитет се назива и Цидовина. У порти цркве леже надгробне плоче и сандуци у непосредној близини црквене зграде, при чему је један дио употребљен за ограду. Међутим, аутор Рађеновић помиње и црквину код куће Поповића.[10]

Антропогеографска истраживања Петра Рађеновића доносе мноштво обавјештења о црквинама и црквиштима на ширем подручју Дрвара – Уначке жупе. У селу Осреци, на Градини Кљајића, народ је говорио да је постојала црква. У селу Мали Цвјетнић била је црквина у Кршу, а у потоку тзв. Ћелије, којима предање атрибуира

[4] N. Miletić, isto, 160, br. 11. 20.
[5] П. Рађеновић, Унац, 148.
[6] I. Bojanovski, AL, tom 2, 161, br. 11. 56.
[7] П. Рађеновић, Унац, 134.
[8] T. Glavaš, AL, tom II, 166, br. 11. 134.
[9] N. Miletić, isto, 160, br. 11. 28.
[10] П. Рађеновић, Унац, 163.

type.[4] Oral tradition tells us that a monastery and graveyard existed on Ljeskovica, as well as that a silver cross and chalice were found there[5]. The same with the *Crkvena Glavica* (the toponym translates as “Church knoll”) in Drvar Selo, where a slightly larger number of monuments can be found.[6] Today, the remains of a church cannot be seen at this location. Local tradition speaks of a “sunken” church, but on the ground several burial slabs can be found. They are situated along a Roman road, below the remains of the prehistoric gradina on Tvrda glavica (the toponym translates to “Hard Knoll”). On the locality known as *Crkvina*[7] (Očigrije village) lie the remains of a Mediaeval church, again with *stećci*.[8] This settlement is subdivided into Očigrije and Namastir. A *Crkvina* also exists above the Careve Luke locality.[9] At the *Crkvina* (a *gradina*) in Donje Vrtoče – Moračas, the remains of a Mediaeval church with a graveyard containing *stećci* can be seen.[10] The locality is also mentioned by the deserving anthropogeographer Radjenović, who locates these ruins next to the house of

from stone, often, but not exclusively, in the form of huge horizontal slabs of stone, sometimes with decorations on them.
[4] S. Pudarić, Arheološki leksikon BiH [Archeological lexicon of BiH], vol 2, Sarajevo, 1988, 159, no. 11. 9.
[5] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 113.
[6] V. Paškvalin, Arheološki leksikon [Archaeological lexicon], vol 2, 159, no. 11. 15.
[7] *Crkvina* (plural: *crkvine*) is a relatively common toponym denoting the location of an old, ruined, church; sometimes, there may be material evidence of a church building, though in many cases the only indication of the existence of a church on the site is oral tradition, or the toponym itself.
[8] N. Miletić, ibid., 160, no. 11. 20.
[9] P. Radjenović, Unac, 148.
[10] I. Bojanovski, AL, vol 2, 161, br. 11. 56.

калуђерска братства скитског типа – пећинске испоснице. Истраживач огромног теренског искуства Ђорђе Јанковић истиче важност Ћелије у Цвјетнићу: „Око Рмња у Поуњу има више пећинских испосница. Најближе испоснице су ћелије код Цвјетнића где је судећи по величини могао бити читав манастир, са две грађевинске фазе, а нешто су даље испоснице код Лапца и Срба.“[11] У Великом Цвјетнићу, у тамошњем гробљу око цркве, постоје старинске надгробне плоче. У Малом Очијеву убицирана је црквина у Брини више ријеке Унац, а у Великом Очијеву старо гробље, могући метох манастира Рмња, те црквина на Карановића њивама. У Бобољусцима је била црквина код куће Векића, а у Шиповљанима, у Склопу на локалитету Оцркавље, такође се говорило да је постојала црква. Проф. Ђорђе Јанковић говори о цркви посвећеној Покрову Пресвете Богородице, и то на стијени високој скоро десет метара, те да се у њеном подножју налази грнчарија словенске израде VI–VII вијека.[12] У Тичеву постоје стари гробови на Љубиној пољани.[13] Овакву слојевитост локалитета у потпуности илуструје Црквина у селу Прекаја на путу за Гламоч. Ту се налазе црква и остаци старе цркве, средњовјековно гробље са стећцима у зони иза олатара те савремено српско гробље које се простире на великој површини земљишта западно од нове цркве. На крсним споменицима присутни су натписи, а међу њима, на једном

[11] Ђ. Јанковић, Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије, Београд, 2015, 281, Т. 23.

[12] Ђ. Јанковић, исто, 89, 155.

[13] П. Рађеновић, исто, 158, 153, 151, 146, 141, 120, 104.

the Pećanac family, while drawing attention to the old graveyard on the *Morača's gradina*.[11] This place is indeed referred to as *Morača's gradina* (*Moračina gradina*), where two ramparts rise up some five metres tall. In the area of the ruined fort there are several stećci of the sarcophagus type. The well-known Visući-town preserves in its lower reaches the foundations and part of the walls of a small church, which was recently more fully uncovered.[12] At the *"Didovina"* locality (it is referred by this name in the Archaeological Lexicon (1988)) in the village of Trubar some 15 *stećak* tombstones stood near the Orthodox church.[13] This locality is referred to as *"Džidovina"*. In the yard of the church several funerary slabs and sarcophagi lie in close proximity to the church building, while some of them have been used to construct the wall around the church yard. Yet Radjenović mentions a *crkvina* near the house of the Popović family.[14]

The anthropogeographic explorations of Petar Radjenović bring a wealth of information regarding the ruined remains of churches in the wider area of the Unac Župa. In the village of Osredci, local people also claimed that there used to be a church on the *Kljajića Gradina*. In the village of Mali Cvijetnić there are also the remains of a *crkvina* in the Krš area and a hermitage in the area around the Ćelija stream, which according to local tradition are attributed to monastic brotherhoods of the skete type, with cave hermitages. The archaeologist Djordje Janković, who had extensive experience with exploration on the ground, stresses the importance of the Ćelija in Cvijetnić: "Around Rmanj, in the

[11] P. Radjenović, Unac, 134.

[12] T. Glavaš, AL, vol II, 166, no. 11. 134.

[13] N. Miletić, ibid., 160, no. 11. 28.

[14] P. Radjenović, Unac, 163.

надгробном крсту, једноредни староћирилички натпис извјесне Љубице.

Црквине су карактеристика историјског и културног простора Босне. Врло је упадљиво везивање српског гробља млађег постанка па до савремених укопавалишта уз гробља на којима се налазе стећци (изворно мраморја или и грчка гребља).

У Дрвару је мноштво градина, праисторијских насеља и утврђења из римског доба и она заиста леже уз кањоне знатнијих ријека и њихових притока. И из претходног прегледа види се да постоји веза између средњовјековног гробља представљеног стећцима и новијих православних цркава и гробишта. То је, уосталом, сасвим уобичајено у читавој Босни и Херцеговини. На низу локалитета – гробаља виде се остаци старијих гробних споменика, типа плоче, које највјероватније потичу из XVI–XVII вијека. Као и у другим дијеловима Босне, и у Дрвару виђамо надгробне споменике средњег вијека познате под називом стећци, који су представљени споменицима грубе занатске израде и од лошијих материјала. На путу из западне Херцеговине ка овим крајевима, предјели Ливна су посљедњи на којима срећемо примјерке знатнијег, вишег нивоа израде стећака.

На данашњим дрварским гробљима налазимо крсне споменике изузетно високог нивоа занатске и умјетничке обраде (сежу од XVIII вијека), који у великом постотку посједују ћириличке натписе. Поједини су јасно датовани. Њима ћемо у овом дјелу поклонити највишу пажњу. Комплетан корпус споменика који хране натписе представља национално благо српског народа. Ниво умјетничког обликовања,

area around the Una, there are several hermitages. The closest hermitages are the monastic cells in Cvijetnić where a whole monastery could have been located judging by their size, with two construction phases, while a little further are the hermitages around Lapac and Srb."[15] In the village of Veliki Cvijetnić, in the graveyard around the church, there are old funerary slabs. In the village of Malo Očijevo there is a crkvina on the Brina above the Unac river, while in the village of Veliko Očijevo, there is an old cemetery and possible *metochion* (monastic dependency) of the Rmanj monastery, along with the crkvina on the Karanovića field. In Boboljusci village there was a *crkvina* next to the Vekić house, while in the village of Šipovljani, local tradition holds that a church existed in Sklop, at the Ocrkavlje locality. Professor Djordje Janković refers to a church dedicated to the Protection of the Mother of God on a rock almost ten meters high and that at its base could be found Slavic pottery from the 6th-7th centuries.[16] In the village of Tičevo, old tombs exist at Ljubina Poljana (the toponym translates as "Ljuba's field").[17] The multi-layered nature of the area is most fully illustrated by the *Crkvina* in the village of Prekaja on the road to Glamoč. Here stand the church and the remains of the old church, the mediaeval graveyard with *stećci* in the area behind the altar and the modern Serbian graveyard spreading across a large area of land to the west of the new church. There are also inscriptions on the funerary crosses, among them, on one funerary

[15] Dj. Janković, Predanje i historija Crkve Srba u svetlu arheologije [Tradition and history of the Serb Church in light of archaeology], Belgrade, 2015, 281, T. 23.

[16] Dj. Janković, ibid., 89, 155.

[17] P. Radjenović, ibid., 158, 153, 151, 146, 141, 120, 104.

укупна ликовност ових надгробника, сугетивно казује о високој гробаљској култури коју су достигли Срби Дрвара; она свједочи и о нивоу укупне културе – и вјерског и друштвеног живота овдашњег становништа. Житељи дрварских насеља нису познавали никакав други систем писма до ћириличког. Гробља Дрвара показују непрекидност и истрајност у чувању српског народног писма. Стваоци њихових натписа засигурно су особе које су имале додира са црквеном литературом. Дрвар се у том смислу сасвим уклапа у слику укупности материјалног културно - црквеног насљеђа Срба сјеверозападне Босне, с тим што се и код њих могу уочити одређена специфична обиљежја надгробника, којима је својствен нешто другачији умјетнички израз од оних на сусједним територијама.

И поред основане претпоставке да је велики дио старих споменика уништен током друге половине XX вијека, и то градњом нових породичних гробница, на корпусу преживјелих види се јасан континуитет занатског и умјетничког израза којим се настојало да се крсни споменик украси геометријским структурама, розетама, назупчаним бордурама, рељефним крстовима, укрштеним гредицама. У том погледу веома су илустративни споменици на локалитету Спасовина (старији дио гробља) и Дрвари. Каткада су ти споменици знатнијих димензија, али никада не достижу димензије највиших и најмасивнијих надгробних крстова Гламоча (Шумњаци).

cross, a one-line Old Cyrillic inscription of Ljubica.

These *crkvine* are a characteristic of the historic and cultural space of Bosnia. There is a very clear linking of Serbian cemeteries – from older ones all the way to more modern ones – alongside graveyards characterised by *stećci* (referred to typically by the toponyms “Mramorje”, “Grčko greblje”).

Drvar possesses numerous *gradinas* and prehistoric and Roman settlements and fortresses and they really do lie along the canyons of the more significant rivers and their tributaries. It can be seen from this overview that there is a links between mediaeval cemeteries marked by *stećci* and Orthodox churches. This, in any case, is quite common across the whole of Bosnia and Herzegovina. At a string of locations – graveyards the remains of older funerary monuments – in the form of slabs – most probably from the period of the 16th-17th centuries - are visible. As is the case in other parts of Bosnia, in Drvar we also find funerary monuments from the mediaeval period usually referred to as stećci, in the form of monuments of crude artisanal workmanship and made from more basic materials. On the road from western Herzegovina to these parts, the last area where we find cases of *stećci* of a higher level of craftsmanship is the area around Livno.

At the contemporary graveyards of Drvar we find funerary crosses with an exceptionally high level of craftmanship and art, enhanced in a high proportion of cases with Cyrillic inscriptions reaching all the way back to the 18th century. Some are clearly dated. The highest attention will be paid to them in this work. The complete collection of monuments which feed into the inscriptions represent a national treasure of the Serbian people. The level of

Стијена Висућ Града са дијелом зидина. Поглед са источне стране.
The rock of Visuć-Grad (the town of Visuć) with part of the wall remnants. Viewed from the east side.

ВИСУЋ ГРАД

Висућ Град, који је у народу Дрвара познат као Црна краљица[14] , подигнут је

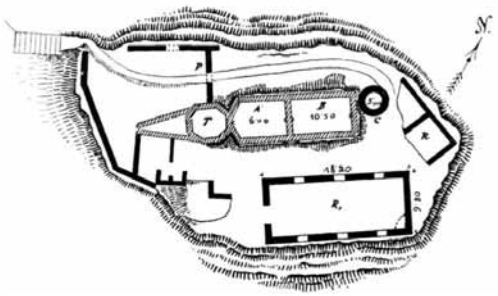

Скица основе Висућ Града, коју је објавио Фрањо Фијала у чланку „Цртице из Горњег Унца“ (Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, Сарајево, 1894, 421, сл. 1). У то вријеме град је био много боље сачуван, а велика зграда са пећницом на јужној страни је имала сачуване зидове са прозорима. Аутор је скицирао и јужни зид зграде као и остатке црквице под градом. Фијала вјерује да је последњи становник града био краљ Радивој.
Sketch of the foundations of Visuć-Grad, published by Franjo Fijala in the article “Crtice iz Gornjeg Unca ŠNotes from Upper UnacĆ”, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1894, p.421, Pic.1. At the time, the town was much better preserved and the large building with an oven on the south side still had walls with windows preserved. The author made a sketch of the south wall of the building, as well as the remains of the church at the foot of the town. Fijala believes that the last resident of the town was King Radivoj.

[14] Н. Боснић и Н. Видовић, Дрвар, Београд, 1968, 14–15. Град је обишао и Артур Еванс који га помиње у „Илирским писмима“.

crafting, the overall artistic value of these monuments all suggestively speak to the high funerary culture nurtured by the Serbs of Drvar, which in turn testifies to the high level of overall culture (of everyday life) and religious life of the local populations. The inhabitants of Drvar's various settlements were not familiar with any system of letters other than Cyrillic. The cemeteries around Drvar show a continuity and perseverance in preserving this people's script. The creators of the funerary inscriptions were almost certainly individuals who had contact with ecclesiastical literature. In this sense, Drvar fits entirely with the wider picture of the cultural and religious heritage of the Serbs of north-west Bosnia, although some characteristics are observable among the funerary monuments of Drvar which give them a slightly different artistic expression compared to neighbouring territories.

Despite the well-founded assumption that a large number of monuments were destroyed during the second half of the 20th century via the erection of new family monuments at cemeteries, on the basis of the collection of old monuments preserved to the present day we can see a clear continuity of craftsmanship and artistic expression which sought to decorate the funerary crosses with geometric sculptures, rosettes, decorated edges, relief crosses and crafted cross beams. In this regard,

на стијени која се надноси над лијевом страном кањона Висућице. На овој стијени, која се повезује за брдо Градину, и гдје је кањон веома дубок, постојало је праисторијско насеље које је имало елиптичан облик. Урбани комплекс је положен унутар платоа у чијем се средишту налази кула са двориштем. Градска врата се налазе на сјеверозападној страни. На горњем платоу штрчи полигонална кула, саздана на три етаже, а данас сачувана у висини од тек неколико метара, јер се интензивно урушава, као уосталом и све грађевине у саставу овог урбаног комплекса. Тако се и велика спратна зграда са пећи на јужној страни значајно урушила у наше вријеме.[15] На масивном блоку узиданом у кулу виде се и сада остаци ћириличног натписа који је јако оштећен, а који помиње енглески археолог Артур Еванс. Он може

particularly illustrative are the monuments at the location of Spasovina (the older part of the graveyard) and Drvara. In some cases, the monuments are of more monumental dimensions, but they never reach the dimensions of the tallest and most massive funerary crosses of Glamoč (Šumnjaci).

Visuć-town, known among the people of Drvar as the 'Black Queen'[18] , was built on a rock which towers above the left bank of the Visućica river canyon. On this rock, which is tied to the Gradina hill, and where the canyon is very deep, there existed a prehistoric settlement which had an elliptical shape. The urban complex lies within the elliptical plateau in whose middle is the tower with the yard. The town gates are on the north-west side. On the upper plateau stands a polygonal tower, built on three levels, with a preserved height of several metres, which is today collapsing intensively, along with all other buildings that form part of this urban complex. The large building with an additional floor and oven on the south side[19] also experienced significant collapse during our times. On the massive slab built into the tower, the remains of a heavily damaged Cyrillic inscription are visible to this day, the same one mentioned by the

[15] О. Бањац, свештеник, Опис града „Висуча", Дабро-босански источник, бр. 4, 62–63. Аутор у своме опису града описује велику зграду у којој је видио прозоре и 25 греда у таваници које су у добром стању. Доноси и народно предање сабрано од стараца у овом мјесту које казује о скоку младе карљице у кањон са двојицом синова. Каже се да је краљица у њедрима држала дуњу са којом су се дјеца забављала и из које је у кањону касније изникло стабло.

[18] N. Bosni' and N. Vidović, Drvar, Belgrade, 1968, 14–15. The town was visited by Arthur Evans who mentions it in his *Illyrian Letters.*

[19] O. Banjac, priest, Опис града „Висуча" [Description of Visuć town], Dabro-bosanski istočnik, no. 4, 62–63. In his description of the town, the author describes a large building on which he saw windows and 25 beams in the ceiling which were in good condition. He also records local oral traditions collected from elderly men in the are who tell of a young queen jumping into the canyon with her two sons. They tell that the queen held close to her chest a quince with which the children played and from which a tree later grew in the canyon.

припадати XVI–XVII вијеку. Уз источну зону дворишта лежи цистијерна. Тамо гдје су постојала осјетљива мјеста, подигнути су обујмни масивни зидови који су чували град. Висућ Град је, за разлику од осталих грађевина на подручју Дрвара, у већој мјери преживио уништавања, можда захваљујући касносредњовјековним доградњама и свом положају.

Висућ Град се налазио у посједу владарске куће Котроманића, а њиме су, по њиховим одлукама, располагали високи босански властелини Хрватинићи. Бан Стефан II Котроманић је 1331. године својом даровном повељом град опредјелио припадницима овог рода.[16] Касније, 1351, град је изнова потврђен Вуку и Павлу Вукославићу (Хрватинићима): ... када ми бише краљеви невјерници узели град мој Висући, тада ми Вук Вукосавић узе Трулски брод, скроз то узе мој град.). Ову повељу писао је Купусац дијак, а на темељу старог снимка објавила ју је Јелена Мргић.[17] Дакле, бан је поред

[16] Lj. Thalloćzy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kèrmendskog arkiva, GZMBiH, knj. 4, Sarajevo, 1906, 407–408, 425.

[17] J. Мргић-Радојчић, Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићима 1351. године, Стари српски архив 1, Београд, 2002, 81. Ваља погледати и повељу истог владара којом се из Моштре 1326. године обраћа кнезу Вукосаву Хрватинићу. Бан га награђује због преласка на своју страну у рату са велможама око босанског престола. Даје му жупе Бањицу и Врбању – J. Мргић, Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукосаву Хрватинићу даје своју „вјеру господску“, Стари српски архив, књ. 7, Београд, 2008,

Visuć Town

English archaeologist Arthur Evans. It likely belongs to the period of the 16th-17th centuries. In the eastern zone of the yard lies a cistern. At the town's weak points, massive enclosing walls were built, which protected the town. Unlike others in the area around Drvar, Visuć town has, for good measure, survived various destructions, perhaps thanks to the late mediaeval reconstruction and its very position.

Visuć-town belonged to the Kotromanić ruling house, while based on their decisions the Bosnian magnates from the Hrvatinić family were the ones who had the town at their disposal. In a charter from 1331, Ban Stefan II Kotromanić gifted the town to this family.[20] Later, in 1351, possession was once again confirmed to Vuk and Pavle Vukoslavić (Hrvatinić): ... када ми бише краљевь невирьникь оузель градь мои висо(у)ћи тада, тадан ми влькь влкославићь оузе трльски бродь, скрозн то оузеъь мои градь. (…when the King's unfaithful took my town of Visuć, then my Vuk Vukosavić took Trulski Brod, they took my whole town). This charter was written by the scribe Kupusac and published on the basis of an old image by Jelena Mrgić.[21] The Ban, aside from the

[20] Lj. Thalloćzy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje koÈrmendskog arkiva ŠResearch on the creation of the Bosnian banovina with special consideration of the charters in the Kormend archiveĆ, GZMBiH, book. 4, Sarajevo, 1906, 407–408, 425.

[21] J. Mrgić-Radojičić, Povelja bana Stjepana II Kotromanića knezu Vuku i Pavlu Vukoslavićima 1351. godine [Charter of Ban Stjepan II Kotromanić to knez Vuk and Pavle Vukoslavić 1351], Стари српски архив 1 [Old Serbian Archive 1], Belgrade, 2002, 81. It is worth referring to the charter of the same ruler with which he addresses knez Vukosav Hrvatinić

осталих заслуга за своју кућу, истакао и заслугу овоме роду и враћање под своју власт града Висући. Краљ Душан, са којим је бан био у сукобу, за њега је цар рашки, а не цар Срба, јер бан и себе

„Висући“
„Visući“

сматрао владарем Срба. Нажалост, повеље Хрватинића нису сачуване као оригинали[18] .

Повеља из 1351. године. Заокружено је име града Висући.
Charter from 1351. The name of Visuć-town is circled.

Висућ Град се затим у изворима помиње и много касније, 18. септембра 1461. године, у повељи последњег босанског краља Стефана Томашевића, која је издата његовом стрицу Радивоју – негдашњем краљу Босне.[19] Вјерујемо

51-58.

[18] Лежале су у Мађарској у Кермендском архиву, вјероватно уништене или загубљене у Другом свјетском рату.

[19] Препис је по књизи Фојничка хроника објавио Ћиро Трухелка: Fojnička hronika, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. II, 1909, 445-448. Препис је неодговарајућим латиничним писмом извео Ћиро Трухелка. Након свечане аренге, краљ побраја посједе

worthy deeds for his own House, stressed the worthy deeds of this family in restoring his rule over Visuć town. King Dušan, with whom the Ban is in conflict, is for him the Emperor of Raška, not the Emperor of the Serbs, precisely because the Ban considers himself a ruler of Serbs too. Unfortunately, the Hrvatinić charters have not been preserved in their original form.[22]

Sources mention Visuć-town much later, on 18th September 1461 in the charter of the last Bosnian King Stefan Tomašević, issued to his uncle Radivoj – the former King of Bosnia.[23] We believe that this

from Moštra in 1326. The Ban rewards him for switching to his side in the war with the nobles over the Bosnian throne. He grants him the *župas* of Banjica and Vrbanja – J. Mrgić, Povelja bana S tjepana II Kotromanića kojom knezu Vukosavu Hrvatiniću daje svoju „vjeru gospodsku“, [Charter of ban Stjepan II Kotromanić through which he grants knez Vukosav Hrvatinić his „lordly faith“], Стари српски архив [Old Serbian Archive], book 7, Belgrade, 2008, 51-58.

[22] They were preserved in the Kormend archive in Hungary, probably destroyed or lost in the Second World War.

[23] The transcription was published by Ćiro Truhelka on the basis of the book Fojnička hronika [Fojnica chronicles]: Fojnička hronika [Fojnica chronicle], Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, book II, 1909, 445-448. The transcription was made with inappropriate use of the Roman alphabet by Ćiro Truhelka. After the formal opening, the King states the possessions which he is granting to his uncle Radivoj, among them Visuć town: „... i u Jajcu i u Jezeru kuće gnegove i mline, vartli i vinograde i š njimi grad Visu(ši)ći i sa svim priodnici što se gnemu pristoji“ [“… and in Jajce and Jezero his houses and mills, orchards and vineyards and with them Visu(ši)ći town with all the inhabitants who live in it“]. Truhelka noticed that two letters in the name of the town have been crossed out. The author comments the toponym which was initially written as „Visuši“, with the *ši* later crossed out

Остаци зидова цркве који се налазе југозападно од Висућ Града. Црквица са апсидом правоугаоне основе има димензије које одговарају класичним сеоским црквама Босне и Херцеговине: око 7 х 4 м. Њен положај у подножју града, коме несумњиво припада, говори о неопходности темељитих археолошких истраживања платоа на коме лежи.
The remains of the walls of the church at the foot of Visuć-town to the south-west. The dimensions of the church, with its rectangular apse, correspond to those of classic Bosnian village churches: around 7 x 4 m. Its position at the foot of the fortified town, to which it doubtless belongs, speaks for itself regarding the necessity for detailed archaeological excavation of the plateau on which it sits.

да је овај препис учињен на темељу

које опредјељује своме стрицу Радивоју, а међу њима Висућ Град: ... i u Jajcu i u Jezeru kuće gnegove i mline, vartli i vinograde i š njimi grad Visu(ši)ći i sa svim priodnici što se gnemu pristoji“. Трухелка је примијетио да су два слова у имену града прецртана. Аутор коментарише топоним који је испрва исписан као „Visuši“, a onda ono ši precrtano i mjesto toga dodano ći. Као свједоци се помињу херцег Стипан и синови, Петар Павловић са братијом, војвода Павао Клешић са братијом, Иваниш Влатковић са братијом, Вукић Мичиновић са братијом, Павао Цубретић са братијом, Иваниш Матић са братијом, Владислав Кукчић са братијом, пристав Радивој Владимировић и свитник кнез Стипан Влатковић са братијом. Писмо је писано 18. септембра 1461. у престоном граду Бобовцу. Наш поглед на текст преписа је сљедећи: преписивач је могао имати пред собом документ који умногоме одговара оригиналу повеље. Тешко може стајати опаска о конструкцији писма од стране фрањеваца искључиво на темељу усменог предања и традиције.

particular transcription was made on the basis of a valid source.[24]

and a *ći* added instead. As witnesses are mentioned the Herceg Stipan and sons, Petar Pavlović with his brothers, Ivaniš Matić with his brothers, Vladislav Kukčić with his brothers, the *pristav* Radivoj Vladimirović and the *svitnik* knez Stipan Vlatković with his brothers. The letter was written on 18th September 1461 in the capital, the town of Bobovac. Our view of this transcription is as follows: the transcriber could have had in front of them a document which in many respects corresponds to the original charter. It is hard to accept the observation on the construction of the letter on the part of the Franciscans purely on the basis of oral tradition.

[24] N. Isailović, Diplomatičke osobenosti vladarskih i velikaških isprava uoči i nakon pada srednjovekovne bosanske države, u: zbornik „Pad bosanskog kraljevstva 1463. godine“ [Diplomatic characteristics of the documents of rulers and nobles before and after the fall of the mediaeval Bosnian state, in: Edited volume “Fall of the Bosnian Kingdom 1463], 2015, 78.

ваљаног изворника.[20]

Висућ Град, по мишљењу истраживача, својим развојем покрива вријеме од касног бронзаног и жељезног доба до касног средњег вијека, када је наводно подигнута и мала црква у простору подграђа. Она је сазидана од ломљеног лоше притесаног камена. Посједује апсиду правоугаоног облика. Мјесно предање говори да је посвећена Светим апостолима Петру и Павлу.

Мјесно предање такође говори о боравку посљедње босанске краљице у Висућ Граду. Јелена (Мара) је била кћер деспота Лазара Бранковића. Рођена је 1447. године и била је жена посљедњег краља Босне Стефана Томашевића. Када је остала без оца 1458, скрбништво над њом су преузели њена мајка, византијска принцеза, и проосмански настројени војвода Михајло Анђеловић. У околностима велике опасности за Србију тада је склопљен брак између Јелене и Стефана Томашевића, који је преузео власт над Деспотовином. Ипак, у јуну 1459, султан Мехмед II је напао и освојио земљу Босну. Вјерује се да је Јелена из Смедерева са собом понијела мошти Св. апостола Луке. На босанском трону нашли су се Стефан и Јелена послије 10. јула 1461. године, послије смрти краља Стефана Томаша. Јеленин муж је постао штићеник папе Пија II, па је овај босански владар постао једини краљ коме је папа послао круну. До 1463, када коначно пада Босна, краљевски пар је живио у Бобовцу, а затим у Јајцу и Кључу. Јелена – Мара остала је удовица са шеснаест година. Могуће је да су мошти Св. апостола Луке из егзила завршиле у рукама Млечана.

[20] Н. Исаиловић, Дипломатичке особености владарских и великашких исправа уочи и након пада средњовековне босанске државе, у: зборник „Пад босанског краљевства 1463. године“, 2015, 78.

According to scholars, the development of Visuć-town spans the period from the late bronze and iron age to the late Mediaeval period, when the small church at the foot of the fortress is thought to have been erected. It was built from split and poorly crafted stone, with a rectangular apse. Local tradition holds that it was dedicated to the Holy Apostles Peter and Paul.

Local tradition also speaks of the presence of the last Bosnian queen in Visuć-town. Jelena (Mara) was the daughter of Despot Lazar Branković. She was born in 1447 and was the wife of the last Bosnian King, Stefan Tomašević. When she was left without a father in 1458, guardianship over her passed to her mother – a Byzantine princess – and the pro-Ottoman oriented Duke Mihajlo Andjelović. Amidst great danger for Serbia, a marriage was agreed between Jelena and Stefan Tomašević, who assumed power over Serbia. Nevertheless, in June 1459, Sultan Mehmed II attacked and conquered the Bosnian lands. It is believed that Jelena took with her from Smederevo the relics of the Holy Apostle Luke. Following the death of King Stefan Tomaš on 10th July 1461, Stefan and Jelena found themselves on the Bosnian throne. Jelena's husband became a ward of Pope Pius II, hence this Bosnian ruler became the only king to whom the Pope sent a crown. Until 1463, when Bosnia finally fell to the Ottomans, the royal couple lived in Bobovac, then in Jajce and Ključ. Jelena – Mara was left widowed at the age of sixteen. It is possible that the relics of the Holy Apostle Luke ended up in the hands of the Venetians from this exile. Scholarly research has managed to reconstruct the itinerary of movement of the young Queen.[25]

[25] Đ. Tošić, Poslednja bosanska kraljica Mara (Jelena), Zbornik za istoriju Bosne i

Наука је утврдила итинерер кретања младе краљице.[21]

Предање у Дрвару говори о трагичном крају живота младе краљице и њеног сина Лазара. Због тога се у народу овај град над кањоном Висућице назива Црна краљица.

Старија гробља у насељима око Дрвара доста су оштећена. У научној литератури, која је настајала у XIX вијеку, забиљежена су свједочанства о присуству православних цркава у неким селима и гробљима. Тако је Ћиро Трухелка, службеник Земаљског музеја у Сарајеву, поред локалног предања о раније присутној часној трпези у цркви, описао постојеће ступове у гробљу на Спасовини, од којих је један посједовао ћирилички натпис који гласи: ѡве стѹпце ѹдари ꙁеканъ мораꙋа ꙁа помен(ъ) црковни нека се ꙁнаде. (Ове ступце удари Зекан Морача за помен црквени нека се знаде). Наше мишљење је да се у овом добро пренесеном натпису јасно говорио о цркви на том мјесту те о доказу за ктиторство Зекана Мораче у изградњи те цркве. Нажалост, ови су споменици до данас уништени.

Када се погледају подаци које нуди попис Клишког санџаката из 1550. године за нахију Унац, може се врло лако докучити да су поменути житељи припадали српском народу. Одређена

[21] Ђ. Тошић, Последња босанска краљица Мара (Јелена), Зборник за историју Босне и Херцеговине, Београд, 2002, 29–60; С. Ћирковић, Пад Босне и покушаји отпора њеном освајању, Историја српског народа 2, Београд, 1982, 390–402; С. Рудић, Прилог познавању страдања босанске властеле након пропасти краљевства, у: зборник „Пад босанског краљевства 1463. године“, 2015, 281–282. Једно вријеме је Јелена живјела у Сплиту, затим у Цариграду и од 1498. у Тракији код ујака Манојла Палеолога, гдје се и упокојила.

Local oral tradition in Drvar speaks of the tragic end of the life of the young queen and her son Lazar. Because of this, local inhabitants refer to this fortified town above the Visućica canyon as the Black Queen.

Older graveyards in the area around Drvar have experienced significant damage. In the scholarly literature created in the 19th century, there are testimonies to the presence of Orthodox churches in certain villages and graveyards. For example, Ćiro Truhelka, an official of the National Museum in Sarajevo, aside from writing about the oral traditions of the once present remains of a church altar, also wrote about two existing pillars at the Spasovina graveyard, of which one contained a Cyrillic inscription which read: ѡве стѹпце ѹдари ꙁеканъ мораꙋа ꙁа помен(ъ) црковни нека се ꙁнаде. (these pillars were erected by Zekan Morača for his mention in Church let it be known). It is our opinion that this correctly transcribed inscription speaks to the existence of a church in this place and is evidence of the role of Zekan Morača in building the same church. Unfortunately, these monuments have been destroyed.

When we view the information offered

Hercegovine [Last Bosnian queen Mara (Jelena), Edited volume for history of Bosnia and Hercegovina], Beograd, 2002, 29–60; S. Ćirković, Pad Bosne i pokušaji otpora njenom osvajanju, Istorija srpskog naroda 2 [Fall of Bosnia and efforts to resist its conquest, History of the Serbian People 2], Beograd, 1982, 390–402; S. Rudić, Prilog poznavanju stradanja bosanske vlastele nakon propasti kraljevstva, u: zbornik „Pad bosanskog kraljevstva 1463. godine“ [“Regarding the suffering of the Bosnian nobility after the collapse of the kingdom, in: Edited volume, “Fall of the Bosnian Kingdom 1463”], 2015, 281–282. For a time, Jelena lived in Split, then Constantinople and from 1498 in Thrace with her uncle Manuel Palaiologos, where she died.

Цртежи крсних споменика на Спасовини аутора Ћира Трухелке. Ови споменици су на срећу сачувани. Ћ. Трухелка, Старобосански мраморови, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, Сарајево, 1891, 382–383. Цртежи крстова на стр. 384. Доље: Спасовина данас.
Drawings of funerary crosses at Spasovina made by Ćiro Truhelka. Fortunately, these monuments have been preserved. Ć. Truhelka, Старобосански мраморови [Old Bosnian Tombstones], Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1891, 382–383. Drawings of the crosses on p.384. Below: Spasovina today.

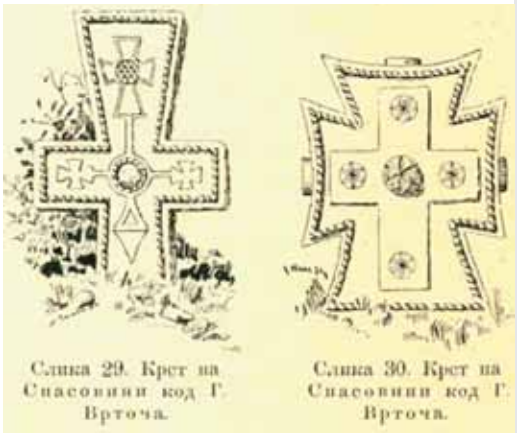

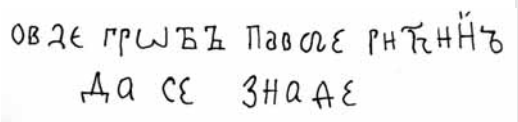

Један од сачуваних ћириличних епитафа на Спасовини. Цртеж: Угљеша Скоко.
One of the preserved Cyrillic epitaphs at Spasovina. Drawing: Uglješa Skoko.

насеља су јасно препозната, као што су: Мокроноге, Бјелај, Видово Село, Очијево, Дрвар Село, Дринић, „Оцрковина“, Бобољусци, Трубар. У Оцрковини су поменути „Јован син калуђера“ и „Цветко син калуђера.“[22]

[22] Opširni popis kliškog sandžakata iz 1550. godine, Orijentalni institut, Sarajevo, 2007, 48–52. Ваља погледати и: Ј. Радонић, Римска

by the census of the Sanjak[26] of Klis from 1550 for the *nahija*[27] of Unac, it is easily observable that the inhabitants belonged to the Serbian people. Some settlements can be clearly recognized, such as: Mokronoge, Bjelaj, Vidovo Selo, Očijevo, Drvar Selo, Drinić, 'Ocrkovina', Boboljusci, Trubar. In Ocrkovina is the mentioned 'Jovan son of the monk' and 'Cvetko son of the monk'.[28]

The ethnographer Petar Radjenović, who has researched Drvar extensively, has made some distinctions depending on the time of immigration, while also mentioning the mass exodus of the inhabitants in the 16th century, when the inhabitants of Unac, Glamoč and Srb in 1530/1531 moved to Žumberak. The author also flagged up one major unknown: it is not known whether

[26] A Sanjak is an Ottoman administrative unit. The Ottoman Empire was divided into *vilayets*, which were typically divided into several *sanjaks*, which were further divided and subdivided into smaller territorial units.

[27] A sanjak was divided into several kadiluks or kazas, which were further divided into nahijas. A nahija or nahiya typically encompassed a number of villages.

[28] Opširni popis kliškog sandžakata iz 1550. godine [Detailed census of the Sanjak of Klisa from 1550], Orijentalni institut, Sarajevo, 2007, 48–52. It is also worth looking at: J. Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Beograd, 1950, 596. The Venetian Provveditore Mocenigo states that the new arrivals (Morean War) significantly surpass in number the old Orthodox and old Catholic population (referring to Dalmatia). This overview also contains a number of reports by Catholic senior Church officials and missionaries of the Congregation.

Изучавалац Дрвара, етнограф Петар Рађеновић, учинио је одређене разреде према времену новијих досељавања у ове крајеве, а поменуо је и масовни егзодус становништва у XVI вијеку, када су житељи Унца, Гламоча и Срба 1530/31. године прешли на подручје Жумберка. Аутор је скренуо пажњу на једну велику непознаницу: не зна се да ли је нешто становништва остало у старом крају?[23] И то је још једна важна околност, која упућује на важност истраживања старијих надгробних споменика Дрвара, а посебно њихових натписа. Ми смо могли видјети натписе

Плоча која чува плитко усјечену представу крста са постаментом: гробље у Дрвару
A funerary slab containing a shallow engraving of a cross with a pedestal: the graveyard in Drvara

са почетка XVIII вијека, а неки могу бити и старији. Гробне плоче и црквишта које помиње заслужни Рађеновић сигурно граде

курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, Београд, 1950, 596. Каже млетачки провидур Мочениго како придошлице (Морејски рат) бројем знатно премашују старо православно и старо католичко становништво (говори о предјелима далматинским). У овом прегледу је и низ извјештаја католичког високог свештенства и мисионара Конгрегације.

[23] П. Рађеновић, Унац, 36-37.

some inhabitants remained in these old parts.[29] This is another factor which points to the importance of studying the older funerary monuments of Drvar, particularly their inscriptions. We were able to observe inscriptions from the beginning of the 18th century, while some could be even older. The funerary monuments and crkvišta which Radjenović mentions certainly represent a link towards the older periods, during which this historical space was populated by the Serb people. A final answer to these questions can only be given through detailed archaeological excavations which will, we hope, be carried out in the future.

When we observe Drvar's cemeteries and their monuments, then we can divide them according to type into funerary crosses which are of very different dimensions and shapes, and slabs which are generally being destroyed. The presence of 'old graveyards' in the villages around Drvar is testified strongly by the oral traditions which the hard-working Petar Radjenović collected, always described as being made up of slabs, often not crafted or carved in any way. There is less and less of them in this area. Funerary crosses come in the form of Maltese crosses or take the form of more massive monuments with a flat horizontal beam. However, it is worth observing that the style of a funerary cross in no ways allows us to draw conclusions regarding its age. In Šipovljani, we find a small funerary cross which in its middle contains four engraved signs which represent a year: ҂А҃Ѱ҃Ѯ҃Д҃ = 1764. There are many such monuments which possess no inscriptions or dates. On a pillar with a pointed top at Spasovina an inscription was carved at the dawn of the 18th century: с҃і бе҃легь иванишевь кꙋкїловића (This is the inscription of Ivanišev Kukilović) ҂А҃Ѱ҃а = 1701. Such findings move the time markers

[29] P. Radjenović, Unac, 36-37.

копчу ка старијим периодима у којима је овај историјски простор био настањен српским народом. Коначне одговоре на ова питања могу дати само помна историјско-археолошка испитивања која ће, надамо се, бити извршена у будућности.

Када посматрамо дрварска гробља и њихове споменике, онда можемо да их према облику подијелимо на надгробне крстове, који показују веома различите димензије и облике, и на надгробне плоче, које се генерално уништавају. О присуству „старих гробаља“ у дрварским селима снажно свједоче усмена предања које је побрао вриједни Петар Рађеновић; та гробља су скоро увијек „састављена од плоча“, каткад необрађених, али их је све мање на овом подручју. Надгробни крстови имају облик „малтешких“ или показују облик обичних масивнијих споменика са равном хоризонталном гредом. Међутим, ваља примјетити да изглед споменика апсолутно не дозвољава да се закључује о његовој старости. У Шиповљанима се срећемо са малим надгробним крстом који у своме чворишту посједује уклесана четири знака којима је означена година: ҂а҃ѱ҃ѯ҃д҃ = 1764. Дакле, много је оваквих споменика који не носе натписе или датације. На ступу са шиљатим врхом на Спасовини усјечен је натпис у освит XVIII вијека: с҃і бєлєгь нваннишєвь кꙋкїловнћа (Ово је белег Иванишев Кукиловића) ҂а҃ѱ҃а = 1701. Овакви налази помјерају времена која су у усменим предањима означена као најранија при „уласку“ појединих родова на простор Дрвара.

Јако је важан рад Стипе Манђерала, који је објавио натписе са православног гробља у Застињу код Ливна. Он је изнио претпоставку да споменик Достине може припадати XVII вијеку.

set out in oral traditions as the earliest moments in the ‘arrival’ of certain family groups into the area around Drvar.

In this context, particularly important is the work of Stipo Mandjeralo, who has published a study of the epitaphs of the Orthodox cemetery in Zastinje in Livno. He writes that the funerary monument to Dostina could belong to the 17th century. Mandjeralo also reports a string of other inscriptions from the second half of the 18th century, starting from 1752.[30] This cemetery, whose older monuments are fortunately preserved, should be added to the wider picture.

The history of the settlements in this area cannot be studied in separation from the history of the Rmanj Monastery dedicated to St. Nicholas of Myra,[31] which local inhabitants attribute to Katarina, the daughter of Djuradj Branković and the wife of Count Ulrich II of Celje.

The monastery sits at the confluence of the Unac river into the Una.[32] Countess Katarina

[30] Stipo Manđeralo, Groblje u Zastinju kod Livna (zapisi na spomenicima do polovice XIX vijeka) [Cemetery in Zastinje near Livno (epitaphs on monuments until the mid-19th century)], GZMBiH, Etnologija, Nova serija, sv. 39, Sarajevo, 1984, 144.

[31] It is thought that the monastery was built in the 15th century; Вјерује се да је манастир подигнут у XV вијеку; Jelena Mrgić-Radojčić, Donji kraji. Krajina srednjovekovne Bosne [The Low Parts. Krajina in Mediaeval Bosnia]; Beograd 2002, 134, 143–144.

[32] I. Ruvarac, Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni [Something about Bosnia, the Dabar and Dabar-Bosnian bishopric and Serbian Monasteries in Bosnia], Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd, 1878, 259–261; „In the year 1563, the Kulinović beys attacked, seized and burned the monastery and confiscate some villages and lands. Between the years 1565 and 1608, the monastery was completely devastated. The Kulinovići confiscated everything of value, while the number of monks

Донио је низ натписа из друге половине XVIII вијека, почевши од 1752. године.[24] И ово гробље, чији су старији споменици срећом сачувани, прилаже се општој слици.

Историја насеља на овом подручју не може се посматрати одвојено од историје манастира Рмња, посвећеног Св. Николи Мирликијском[25], а које локално предање атрибуира Катарини, кћерки деспота Ђурђа Бранковића, супрузи грофа Улриха II Цељског. Овај манастир је смјештен на ушћу Унца у Уну.[26] Графица Катарина је у XV вијеку

[24] Stipo Manđeralo, Groblje u Zastinju kod Livna (zapisi na spomenicima do polovice XIX vijeka), GZMBiH, Etnologija, Nova serija, sv. 39, Sarajevo, 1984, 144.

[25] Вјерује се да је манастир подигнут у XV вијеку; Јелена Мргић-Радојчић, Доњи краји. Крајина средњовековне Босне; Београд 2002, 134, 143–144.

[26] И. Руварац, Нешто о Босни, дабарској и дабробосанској епископији и српским манастирима у Босни, Годишњица Николе Чупића II, Београд, 1878, 259–261; „Године 1563. нападају, плијене и запале манастир бези Кулиновићи и одузимају нека села и земље. Између године 1565. и 1608, манастир је сасвим уназађен. Кулиновићи одузимају све што је било од вриједности, а број калуђера се смањи на 7-10. Прије тога живјело је тамо око 100 калуђера и манастир је био врло богат." - С. Томић, Манастир Рмањ, Босанска вила бр. 10, Сарајево, 1904, 192; В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, СКА, посебна издања, књ. CLVII, Одељење Друштвених наука, н. с., књ. 4, Београд, 1950, 287; З. Кајмаковић, Манастир Рмањ и његове фреске. Зборник Светозара Радојчића, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 1969, 133–142; V. Matić, Rekonstrukcija manastira Rmanj, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva, XVI–XVII, Sarajevo, 1984, 201–213; Љ. Шево,

would build the monastery in the 15th century to show its holiness to the world, while Jelena, the last Queen of Bosnia, would seek refuge from the world in the Unac canyon, from which she could not hide. Namely, this monastery would become a witness to the tumultuous events which would afflict the old župa of Unac. The names of the monks of Rmanj in the *Kruševo pomenik* (Chronicle of Kruševo) at the end of the 15th century is an early reference to the life of this monastery, as is mention of it in 1498, when it is mentioned that the dukes Petar, Petrašanin and Vukodrag had an icon of the Most Holy Mother of God with Christ made for this monastery.

We are sure that numerous church buildings, which survive to our day in the form of crkvinas or *manastirišta*[33] around Drvar, were organically tied to this

fell to 7-10. Before that some 100 monks lived there and the monastery was very rich." - S. Tomić, Manastir Rmanj [Rmanj Monastery], Bosanska vila br. 10, Sarajevo, 1904, 192; V. Petković, Pregled crkvenih spomenika kroz povesnicu srpskog naroda [Overview of Church monuments through the history of the Serbian people], SKA, posebna izdanja, knj. CLVII, Odeljenje Društvenih nauka, n. s., knj. 4, Beograd, 1950, 287; Z. Kajmaković, Manastir Rmanj i njegove freske. Zbornik Svetozara Radojčića [Rmanj Monastery and its frescoes. Edited volume of Svetozar Radojičić], Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 1969, 133–142; V. Matić, Rekonstrukcija manastira Rmanj [Reconstruction of Rmanj Monastery], Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva, XVI–XVII, Sarajevo, 1984, 201–213; Lj. Ševo, Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878 [Orthodox churches and monasteries in Bosnia-Herzegovina up to 1878], Banja Luka, 2002.

[33] Similar to a *crkvište*, a *manastirište* refers to the location of a former monastery, either in the form of visible ruins, or perhaps just a toponym.

подигла овај манастир да би његову светињу показивала свијету, а деспотица Јелена, посљедња краљица Босне, тражила је у кањону Унца склониште од свијета, од кога се није могла склонити. Наиме, током XVI вијека ова светиња је постала свједок разломних збивања која су погодила простор негдашње уначке жупе. Имена монаха у Рмњу у Крушевском поменику (општаку) на крају XV вијека представљају рани траг дјеловања овог манастира, као што је то и један запис из 1498, у којем се каже како су војводе Петар, Петрашанин и Вукодраг обезбједили израду иконе Пресвете Богородице са Христом, која је намијењена манастиру.

Сигурни смо да су бројне црквене грађевине које су до нашег времена сачуване само као црквине, црквишта или и манастиришта око Дрвара, биле у органској вези са овим манастиром. Народ ових крајева говори, као посвуда у Босни, да је Рмањ творевина из доба Немањића. У временима настајања најранијих сачуваних надгробних споменика обиљежених натписима, манастир је уздизан у ранг сједишта дабробосанских митрополита. И он је постајао жариште писмености свога народа. Врло је вјероватно да елементи писма заступљени у натписима Дрвара који откривају везу њихових стваралаца са црквеном литературом почивају на увидима и искуству стеченом у манастиру Св. Николе. Коначно, ово манастирско средиште је историјски доказ живљења Срба на земљишту које се простире с обје стране ријеке Унац.

На овом мјесту ћемо дати неколико свештених записа из XVIII вијека, сачуваних у књигама које су се разносиле и чувале у црквама у Лици.

Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878, Бања Лука, 2002.

monastery. The inhabitants of these parts claim, as in many other parts of Bosnia, that Rmanj was founded in the Nemanjić era. At the time of the creation of the oldest preserved funerary monuments marked with inscriptions, the monastery was elevated to the rank of the seat of the Metropolitans of Dabar-Bosnia. It would also become a centre of literacy for its people. It is very likely that the elements of letters present in the epitaphs of Drvar and which reveal the ties of those who created them with ecclesiastical writings rest on the insights and experiences gained in the monastery of St Nicholas. Ultimately, this monastery offers historical evidence of the existence of Serbs on lands which spread out on either side of the Unac River.

Here we will also offer several annotations and notes made by priests in the 18th century, preserved in the ecclesiastical books which were carried away and preserved in the churches of Lika. As with the people of north-west Bosnia, the books also travelled over mountain peaks which separate the deeper hinterland from the parts closer to the sea.

Among the books preserved in Lika in the settlement of Srb the following annotation exists: сїѧ книга, глаголемаѧ минїа, монастира хермиѧ, храма светагѡ нїколаа на рѣцѣ ꙋне. придобисѧ настоѧнїемъ и трꙋдомъ їеромонаха василиа, бывшемъ игꙋменѣ ҂а҃ѱ҃л҃е҃ = 1735. (This book, known as a menaion, of the Rmanj Monastery, of the temple of St Nicholas on the river Una, we obtained through the attempts and efforts of hieromonk Vasilije, the former abbot…)

In Srb, in the church, an annotation exists on the prologue from which we learn that the book was obtained through the efforts of *iguman* (abbot) Vasilije known as Tišma in the Rmanj Monastery, the church of St Nicholas. It was signed by hieromonk Melentije Vuković with his own hand on 21st March 1754.

Као и народ у сјеверозападној Босни, и књиге су путовале преко планинских гребена који раздвајају дубље залеђе од предјела при обали мора.

У Србу у Лици постоји запис: сїѧ книга, глаголемаѧ минїа, монастира хермиѧ, храма светагѡ нїколаа на рѣцѣ ꙋне. придобисѧ настоѧнїемъ и трꙋдомъ їеромонаха василиа, бывшемъ игꙋменѣ ҂АѰЛЕ = 1735. (Ова књига, звана минеј, манастира Рмња, храма светог Николе на ријеци Уни, придобисмо настојањем и трудом јеромонаха Василија, бившег игумана....)

У цркви у Србу постоји и један запис на прологу из којег дознајемо да је књига прибављена трудом игумана Василија званог Тишма у манастир Рмањ, храма Светог Николаја. Потписао јеромонах Мелентије Вуковић својом руком 21. марта 1754. године.

Постоји и запис у руској штампаној књизи у Србу из 1755. године, који свједочи о живој активности јеромонаха Мелентија и Василија, који су настојали формирати и увећавати манастирске књиге: и паки азь грѣшни їеромонах мелетїи, жителъ светониколаискагѡ монастира хермиꙗ ѿкꙋпї е за грош пет сїю светꙋю и дꙋшеполезнꙋю книгꙋ, глаголемꙋю ефремъ, и подарова е своемꙋ монастирꙋ преждереченномꙋ хрмию ва дꙋшеполезное прочитанїе братїи, елеци изволет, при їгꙋменꙋ кѵр василїю, лѣто господнѣ ҂АѰНЕ маиꙗ к. (И грешни јеромонах Мелентије, житељ светониколајевског манастира Рмња, откупи је за гроша 5 ову свету и душипријатну књигу звану јефрем и подарова је своме пријепоменутом Рмњу на душипријатно прочитање при игуману господину Василију љета Господњег 1755.)

У Сувајској цркви се чува и запис како је Игњатије Кончаревић поклонио једну књигу обитељи Светог Николе при ријеци Уни, а при игуману Мелентију

There is also an annotation on a Russian printed book in Srb from 1755, which bears testimony to the lively activities of hieromonks Melentije and Vasilije, who sought to collect and increase the monastery's books: и паки азь грѣшни їеромонах мелетїи, жителъ светониколаискагѡ монастира хермиꙗ ѿкꙋпї е за грош пет сїю светꙋю и дꙋшеполезнꙋю книгꙋ, глаголемꙋю ефремъ, и подарова е своемꙋ монастирꙋ преждереченномꙋ хрмию ва дꙋшеполезное прочитанїе братїи, елеци изволет, при їгꙋменꙋ кѵр василїю, лѣто господнѣ ҂АѰНЕ маиꙗ к. (And the sinful hieromonk Melentije, inhabitant of St Nicholas' Monastery Rmanj, bought for 5 groš this holy and pleasing to the soul book known as jefrem and presented it to his aforementioned Rmanj for soul-rewarding reading during the time of Abbot Vasilije in the summer of the Lord 1755).

In the church in Suvaja there was also preserved an annotation regarding the gift of Ignjatije Končaervić of a book to the monastery of St Nicholas along the river Una, during the time of *iguman* Melentije Vukolević in 1762.

The inscription on the tabernacle of the Krupa monastery reads: сеи светы кѵвоть приложи їеромонахъ мелетие ѵ ман, рманъ. 1784.[34]
(This holy tabernacle was presented by hieromonk Melentije in the Rmanj Monastery in 1784).

The area around Drvar was certainly under the jurisdiction of the metropolitan seat in nearby Rmanj monastery in some historical periods. It should be noted that we have already published two monographs on the continuity of Cyrillic literacy which is reflected in funerary monuments.[35]

---

[34] Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi [Old Serbian scripts and inscriptions], book 2 и 5, 3544, 3545, 7703, 8019, 8221, 8223.

[35] G. Komar, S. Šolak, Ćirilički spomenici Glamočkog polja. Pola milenijuma ćiriličke

Вуколевићу из 1762. године.

Један натпис на дарохранилици у манастиру Крупа гласи: сеи светы кѵвоть приложи їеромонахъ мелетие ѵ ман, рманъ. 1784.[27] (Овај свети кивот приложи јеромонах Мелентије у манастир Рмањ 1784.)

Подручје Дрвара у одређеним историјским периодима било је под јурисдикцијом митрополитског сједишта у оближњем манастиру Рмњу. О континуитету ћириличке писмености који се огледа на надгробним споменицима раније смо објавили двије монографије.[28]

Општежитељни тип монаштва, одњегован у безбједним окриљима српске средњовјековне државе, проживио је искушења два периода, два историјска одјељка: први је у почецима османске окупације био испуњен језом, а други је, током дуге османске владавине, био усмјерен кораком ка скиту, ка скровитом заклоништу вјере, испуњеном смирењем. Тако је општежитељни тип монаштва бар у најтежим врменима био замјењиван скитским. Историјско средиште више није град средњега вијека, подграђе средњега вијека, већ скровити кањон. То је велика историјска дислокација, обиљежена склањањем са траса магистралних трговачких путева, са главних балканских ријека у планински изолат који једва да ће допустити излазак на хоризонт биљежене историје.

The coenobitic type of monasticism, nurtured under the safe wing of the Serbian mediaeval state, survived two cycles of trials and temptations, two historical periods: the first, at the beginning of the Ottoman occupation, was filled with dread, while the second, during the long period of Ottoman rule, was directed in its step towards the skete, towards a more secretive and protective place for the faith, filled with peace. The coenobitic type of monasticism, during the most difficult periods, was to be replaced with the skete type. Its historical location is no longer the mediaeval town, or the town outskirts, but rather the secluded canyon. This was a great historical dislocation, moving away from the roads of the major trading routes, from the main Balkan rivers into mountain isolation which would barely allow for entry onto the horizon of recorded history. The spiritual model of the skete settlement, among which we include episcopal seats, was clearly hesychastic. It was hesychastic by the nature of the terrain. The desert also formed theology through the feats of the first sketes of Palestine and Syria. Desert monasticism spawned the history of Heavenly Jerusalem. This path powerfully, as its external expression, supported the high artistic creation of the Serb fresco painters (Longin, Strahinja…), whose mission lay in awakening the active energy of the highest historical Orthodox traditions as a pedagogical and spiritual instrument for sustaining the people in the centuries of darkness. Professor Djordje Janković, who visited numerous historical sites in Bosnia, speaks of the monasteries of the Donji

[27] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. 2 и 5, 3544, 3545, 7703, 8019, 8221, 8223.

[28] Г. Комар, С. Шолак, Ћирилички споменици Гламочког поља. Пола миленијума ћириличке писменсоти Гламоча, Бања Лука, 2019; Г. Комар, С. Шолак, Ћирилички споменици Грахова, Гламоч–Подгорица, 2020.

pismensoti Glamoča [The Cyrillic Monuments of Glamoč. Half a millennium of Cyrillic literacy in Glamoč], Banja Luka, 2019; G. Komar, S. Šolak, Ćirilički spomenici Grahova [Cyrillic Monuments of Grahovo], Glamoč–Podgorica, 2020.

Духовни образац скитског боравишта, којима прибрајамо и епископска сједишта, био је јасно исихастички. По природи тла исихастички. Пустињаштво обликује богословље опитом подвига првих скитова Палестине и Сирије. Пустињаштво је саздало историју „вишњег града“. Овај пут снажно је, као његов ваљски израз, подупрло високо умјетничко стваралаштво српских живописаца (Лонгин, Страхиња...), чија је мисија лежала у побуђивању дјелатних енергија највишег историјског православног обрасца, као педагошког и духовног инструментарија народног одржања у вјековима таме. Проф. Ђорђе Јанковић, који је видио бројне старине у Босни, казује о манастирима у Доњим Крајима, који су мањи и скитског устројства.[29] Такви су заправо многи на читавом простору Босне и Херцеговине.

Физичка и духовна структура српског града и подграђа, која није познавала српско господовање, у одмаклом периоду турског сужањства није стајала пасивно. Градила је своје путеве и распростирала утицаје само њој знаним планинским стазама.

Српска антропогеографија није учинила погрешке у детекцији процеса, али је произведен учинак занемаривања културно-црквеног јединства и функционалне повезаности тла које је носило и истоветан етнички супстрат. То је уз друге чиниоце могло допринијети свијести о дијаспорном (дијацезном) карактеру српских заједница у унутрашњости Херцеговине. Тако се у Дрвару може чути изјава: „Сви су ови родови насељени у последњих двије стотине година“.

У Дрвару се искључиво виде српско-српска историјска сусретања. Биљези земље су густо посијани и високо

[29] Ђ. Јанковић, исто, 281.

Kraj, which are smaller and of a skete order.[36]

In fact, many across Bosnia and Herzegovina take this form.

The physical and spiritual structure of the Serb town and town surroundings, which did not know Serb masters, did not stand idly by in the period of Turkish servitude. It spread its channels and influence through mountain paths only known to it.

Serbian anthropogeography did not make mistakes in detecting processes, but did neglect the cultural and ecclesiastical unity and functional connectedness of the land which also possessed the same ethnic substrate. Along with other factors, this could have contributed to a consciousness regarding the diasporic character of the Serbian communities in the interior of Herzegovina. In Drvar, we can often hear the statement: “All of these families settled in this area in the last 200 years”.

In Drvar, we see a purely Serbian-Serbian historical place of meeting. The markings of the land are densely sown and highly uniform. Drvar illustrates in many ways these more recent meetings. The space in which they happen builds an unbreakable cultural circle which binds the traces of very ancient cultures of the mountain, mountain cultural isolation and those sown across the external Dinaric belt which, scholars say, are constantly being brought into the continent. Perhaps the ‘continent’ and its communities can be seen as a static tellurocratic economic model, but its cultural model is exceptionally dynamic as is demonstrated by the very modern and highly literate inscriptions from the 19th century. This is not only a characteristic of Drvar, but a clear characteristic of the space of north-west Bosnia.

As in the other regions of Bosnia and

[36] Dj. Janković, ibid., 281.

униформни. И Дрвар илуструје таква умногоме недавна сусретања. Простор у којем се она догађају гради нераскидив културни круг који сабира трагове јако древних култура планине, планинског културног изолата и оне посијане у ваљском динарском пасу који се, каже наука, непрестано уносе у континент. Можда „континент“ и његове заједнице можемо посматрати као статичан телурократски економски образац, али његов културни образац је изразито динамичан, и то показују крајње модерни и високописмени натписи 19. вијека. Та карактеристика није особеност само Дрвара, већ је она разговјетна на цијелом простору сјеверозападне Босне.

Као и у осталим регијама Босне и Херцеговине, и дрварска гробља, цркве и црквишта распоређена су у свим дјеловима поља. Посве је јасно да се гробни и црквени споменици српског народа наслањају на гробља средњег вијека у којима су често присутна црквишта са полукружним (потковичастим) апсидама.

О „инсталацији“ богумила као преовладавајуће религије у Босни и Хуму овдје се неће говорити, изузев да је та теза имала ненаучни карактер, односно да је то био програмски политички пројекат. Било је чак покушаја да се читаво материјално насљеђе средњег вијека припише јеретицима. Писци који су прихватали такве ставове кретали су се за погледима свога времена потеклим од научника и истраживача који су гравитирали Земаљском музеју Босне и Херцеговине, а заправо су припадали научно-пропагандној платформи аустроугарског политичко-културног захвата усмјереног према средишњим српским балканским земљама, захвата који је претходио

Herzegovina, the Drvar graveyards and churches (as well as *crkvišta*) are spread across the entirety of the plain. It is clear that the funerary and church monuments of the Serbian people lean on the graveyards of the mediaeval period, which often contain crkvišta with a semi-circular apse.

We shall not discuss the installation of ‘bogumils’ as the dominant religion in Bosnia and Hum here, except to say that this project had a non-scientific and political character. There were attempts to ascribe the entire material heritage of the mediaeval period to heretics. The authors who accepted such views followed the dominant view of their time put forth by a few scholars and researchers who gravitated towards the *Zemaljski Muzej* (National Museum) of Bosnia and Herzegovina, but which, in fact, represented the scholarly and propaganda platform of the Austro-Hungarian political and cultural enterprise in the heartland of the Serb Balkan lands, an enterprises which came prior to the annexation of Bosnia-Herzegovina.

Today, there is a visible and steady decline of the number of old monuments (old graveyards with stone slabs and stećci) on the territory of Drvar when compared to the first half of the 20th century. We are inclined, in the same way, to view with full confidence the statements of local residents who testify to the presence of church buildings, given that they knew their areas very well by the very nature of their living on this land.

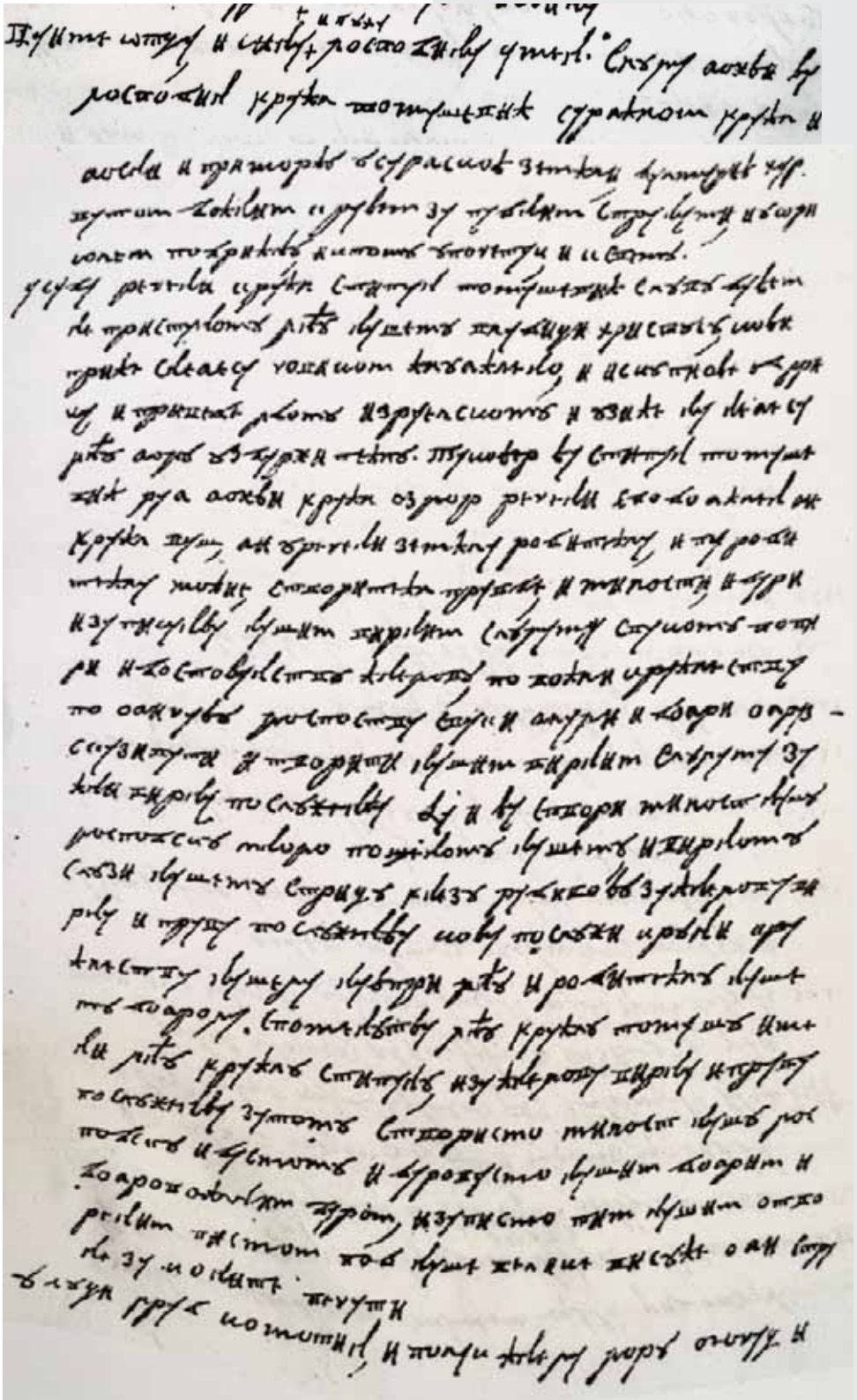

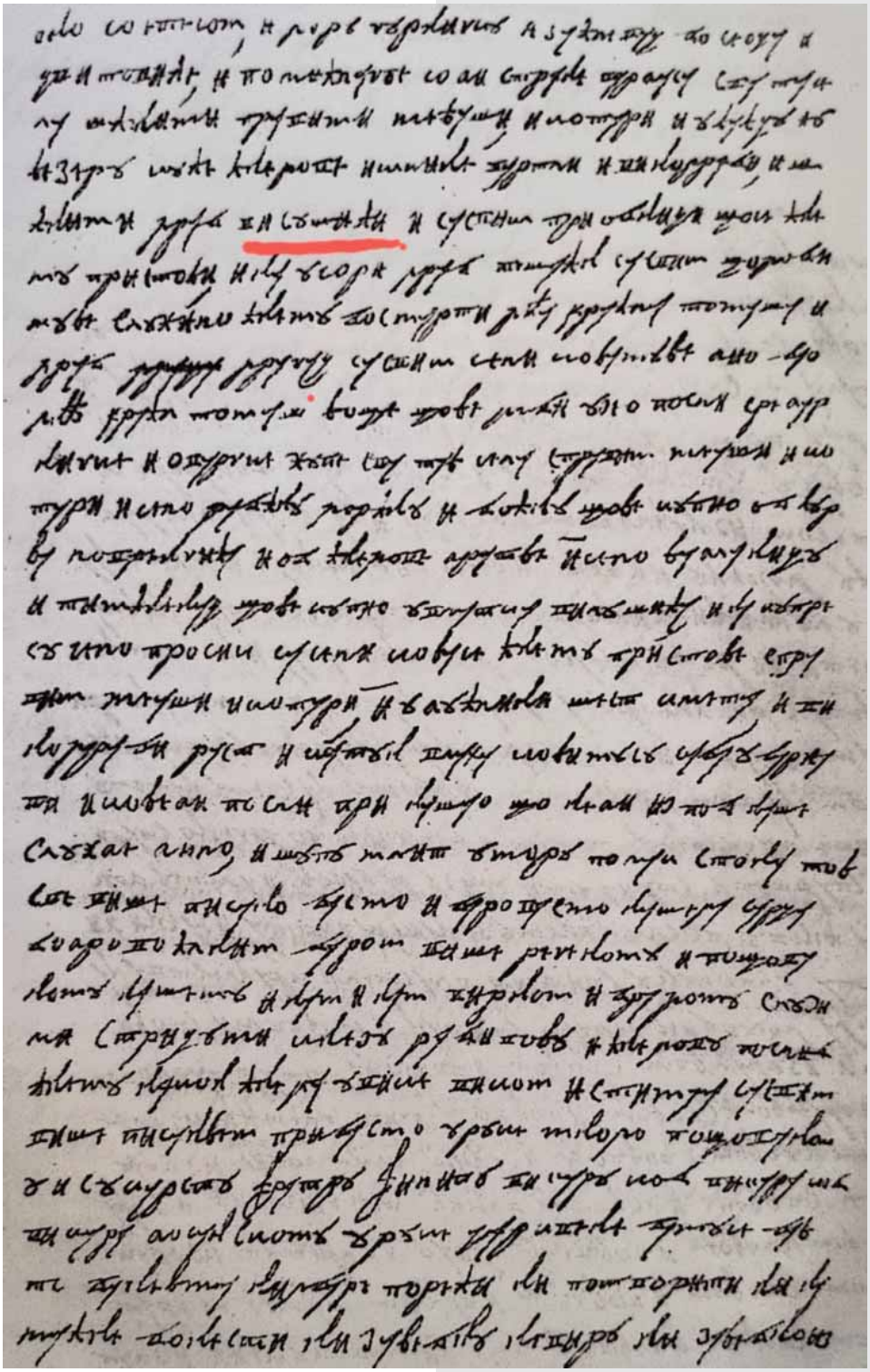

град висѣи
Град Висуђи

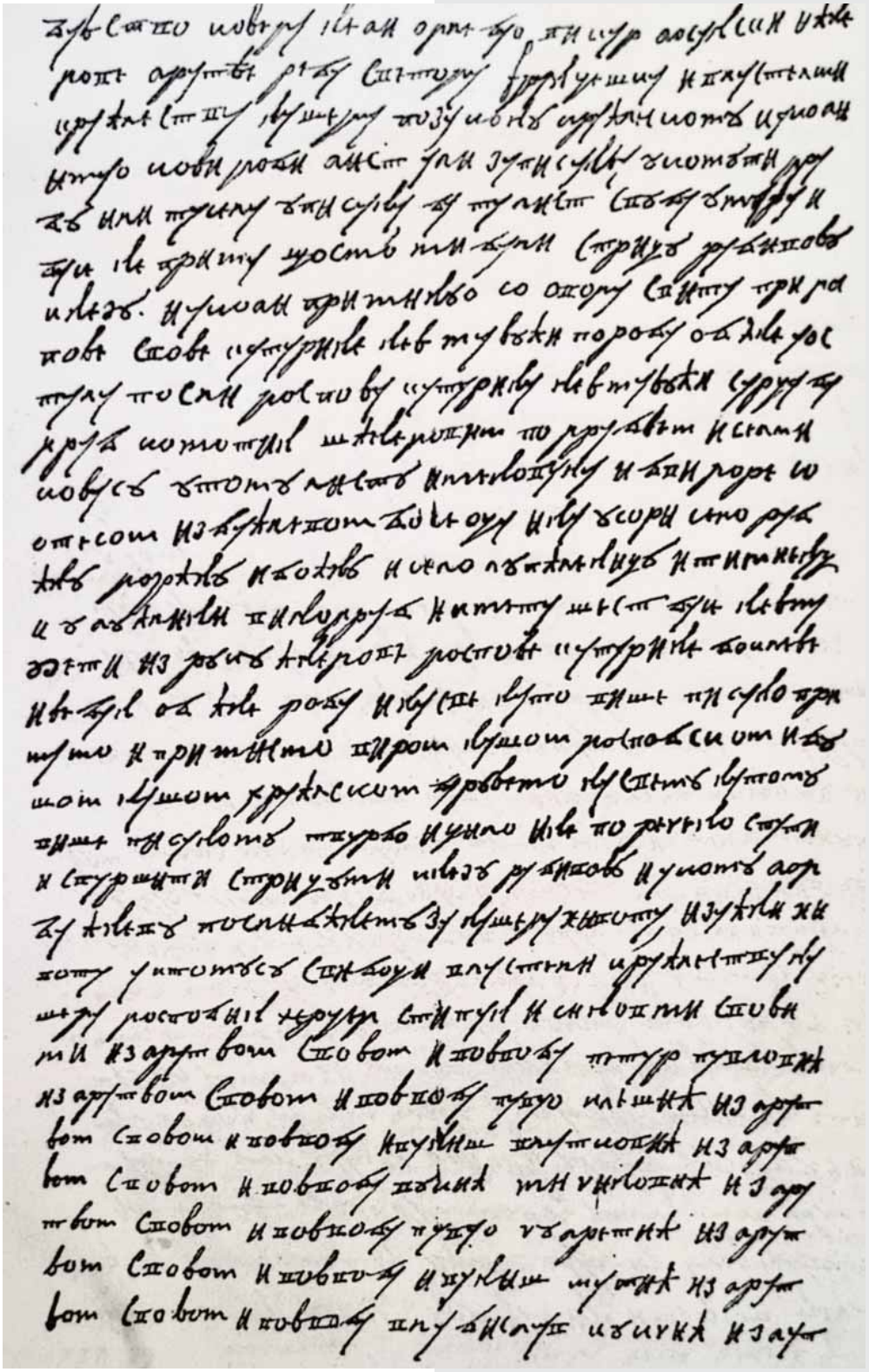

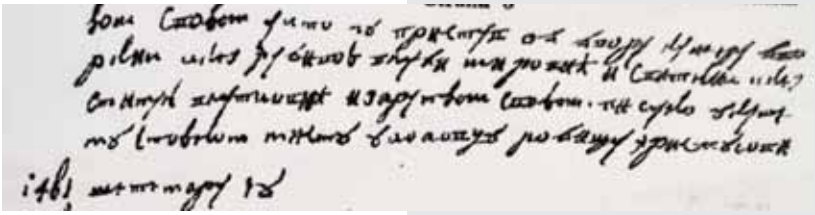

Прилог: препис повеље Стефана Томашевића 18. септембра 1461.
Annex: Transcription of the Charter of Stefan Tomašević of 18th September 1461

Arheološki leksikon BiH, 1988, tom 3. Лијево: праисторијске градине и римска насеља и утврђења, десно: средњовјековна гробља. Види се груписање ових материјалних споменика уз Унац.
Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], 1988, vol. 3. Left: prehistorical gradinas and Roman settlements and fortifications, right: mediaeval graveyards. The grouping of these material monuments along the Unac is visible.

Мотике

Мотике су заселак некадашњег села Штрпци Велики, заједно са Подићем, Шајиновцем, Брдима, Жупом и Мотикама. Село је добило име по роду Штрбаца, најстаријој породици на овим просторима. Од рода Штрбаца настале су породице Николашевић, Радановић, Савић, Мектеровић, Шпирић, Глијаковић и Гајић.

На малом, каменим зидом ограђеном гробљу, видљиви су остаци девастираних споменика и генеза гробних обиљежја која карактеришу новију историји. Срећемо и камене плоче положене испод крста, али и пирамидалне облике карактеристичне за период након Другог свјетског рата. Посебно је уочљив дио са детаљно уништеним споменицима, али

Motike

Motike are a hamlet of the former village of Veliki Štrpci, together with the hamlets of Podić, Šajinovac, Brda, Župa and Motike. The village took its name from the Štrbac family, the oldest group in these parts. From the Štrbac family there would later emerge the Nikolašević, Radanović, Savić, Mekterović, Špirić, Glijaković and Gajić families.

In the small cemetery, protected by a stone wall, there are visible signs of devastated monuments and the genesis of the funerary monuments which characterise the more recent history. We also find stone slabs laid under the cross, as well as pyramidal shapes more characteristic for the period after the Second World War. Particularly noticeable is the part of the cemetery with destroyed monuments, but

Споменик попадије Анђе Савић, супруге прекајског свештеника Марка Савића
Monument to Andja Savić, the wife of Prekaja priest Marko Savić

ОБЂЕ ПОЧИВАЈУ. СМРТНИ.
ОСТАНЦИ
АНЂЕ.СУПРУГЕ.МАРКА.САВИЋА
ППАРОХА .Р. 1858.
ПРЕСТАВИ СЕ. 16. ЈАНУАРА. Г.
1893.
ПИСО СИМО КРАЉ
АНЂА ПОПА
САВИЋА

HERE LIE THE MORTAL
REMAINS
ANDJA WIFE OF MARKO SAVIĆ
PRIEST B. 1858
PRESENTED HERSELF 16 JANUARY Y.
1893
WROTE SIMO KRALJ
ANDJA OF PRIEST
SAVIĆ

и импровизовани дрвени крст од дрвених облица као надгробно обиљеже.

У Мотикама живе породице: Јосиповићи, Радановићи, Савићи, Стевиловићи, Штрпци.

also improvised wooden crosses as a funerary marker.

The following families live in Motike: Josipović, Radanović, Savić, Stevilović, Štrbac.

ЈОСИПОВИЋ
ЂУКА 1923 – 1977
АНА 1923 – 1952. СПОМЕН
ПОДИЖУ СУПРУГ ВОЈКО СИН
БОГДАН и КЋЕРИ
АНЂЕЛКА, ГОСПОВА ВИНКА
БОЈА и
УНУЧАД

JOSIPOVIĆ
DJUKA 1923-1977
ANA 1923-1952. MONUMENT
ERECTED BY HUSBAND VOJKO SON
BOGDAN AND DAUGHTER
ANDJELKA, GOSPOVA VINKA
BOJA AND
GRANDCHILDREN

ШТРБАЦ ЈОВАН 1909-
1950 СПОМЕН ПОДИЖУ СИНОВИ
ГОЈКО, БЛАЖО, МАРКО,
МОМЧИЛО КЋИ МИЛКА И
СУПРУГА АНА
САВИЋ

ŠTRBAC JOVAN 1909-
1950 MONUMENT ERECTED BY SONS
GOJKO, BLAŽO, MARKO,
MOMČILO, DAUGHTER MILKA AND
WIFE ANA
SAVIĆ

САВИЋ
БОШКО ЂУКА
1905 – 1962 1917 – 1988
СПОМЕНИК ПОДИЖУ СИНОВИ и КЋЕРИ
МИЛАН, ТОМА, ИЛИЈА И БОГДАН
НАДА И НЕВЕНКА

SAVIĆ
BOŠKO DJUKA
1905-1962 1917-1988
MONUMENT ERECTED BY SONS AND DAUGHTERS
MILAN, TOMA, ILIJA AND BOGDAN
NADA AND NEVENKA

ОВДЕ
ПОЧИВА
ЈОСИПОВИЋ ТОДОРА
1874 + 18. VI 1962
СПОПЕН
ПОДИЖЕ
СИН
БРАНКО

HERE
LIES
JOSIPOVIĆ TODORA
1874 + 18.VI 1962
MONUMENT
ERECTED BY
SON
BRANKO

ОВДЈЕ ПОЧИВА
ШТРБАЦ
ПЕТАР 1910 – 1977
НИКОЛА 1865 – 1960
ЈОКА 1875 – 1954
БОЈАН 1917 – 1959

СПОМЕНИК ПОДИЖУ
СУПРУГА ЗДРАВКА СИНОВИ
БОРО ЈОВАН И МИЛАН
КЋЕРИ НАДА И АНЂЕЛКА

HERE LIES
ŠTRBAC
PETAR 1910 – 1977
NIKOLA 1865 – 1960
JOKA 1875 – 1954
BOJAN 1917 – 1959

MONUMENT ERECTED BY
WIFE ZDRAVKA SONS
BORO JOVAN AND MILAN
DAUGHTERS NADA AND ANDJELKA

Прекаја

Народна предања кажу да је некада текла вода Живаја, која је извирала иза Бунчевца па силазила у Жупу и кроз Склоп улазила у Прекају. Предања казују и да су на том ријечном кориту налазили лопатице од млинског кола и корита од ступе за ваљање сукна. Турци затворише извор Живаје биволским кожама па је вода престала да тече овамо. Како је „прекаја“ назив за врсту воденице, тако је могуће да је и ово предање о називу села истинито.

Храм Успења Пресвете Богородице у Прекаји на мјесту Црквина подигнут је 1885. године. Претходно је на њеном мјесту постојала стара црква брвнара коју су Турци запалили почетком устанка 1875. године. Постојећи храм је дозидан 1905. године. Храм је обнављан 1967. и 2008. године.

Prekaja

Oral tradition holds that once upon a time the Živaja water flowed, springing up behind Bunčevac and descending into Župa and through Sklop entering into Prekaja. Tradition also tells us that in the riverbed local people found blades of water wheels and the troughs of fulling mills. The Turks blocked the spring of the Živaja with buffalo skins, hence the water ceased flowing in this direction. As “prekaja” is the name for a type of watermill, it is possible that this tale regarding the name of the village is also true.

The church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Prekaja, at the location known as Crkvina, was built in 1885. Before that, an old wooden church stood on this location, which the Turks set on fire during the uprising of 1875. The existing church was extended in 1905. It was renovated in 1967 and 2008.

Храм Успења Пресвете Богородице у Прекаји
Church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Prekaja

Храм Успења Пресвете Богородице у Прекаји
Church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Prekaja

Старине

У непосредној близини храма има десетак камених стећака у облику сандука без видљивих натписа и орнаментике.

Heritage

In the immediate vicinity of the church there are ten stone *stećci* of a rectangular shape without visible inscriptions or ornaments.

Стећци код цркве у Прекаји
Stećci behind the church in Prekaja

У Прекаји на локалитету Градина налази се праисторијска градина са утврђеним насељем, која датира вјероватно из бронзаног или жељезног доба.

Са лијеве стране улаза у храм налази се римски жртвеник, који потиче из Велике Жупе, пронађен августа 1928. године, након што су га мјештани изорали на њиви испод брда Стражбеница, а поп Марко Савић га довезао и ту поставио. Ради се о римском жртвенику посвећеном богу Јупитеру 1–2 вијек нове ере.[30]

[30] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево 1988.

In Prekaja, at the Gradina locality, there is a prehistoric *gradina* with a fortified settlement, which most probably dates to the bronze or iron age.

On the left side of the entrance to the church there is a Roman sacrificial altar, which originates from Velika Župa, found in August 1928, after locals had ploughed it up in a field under the Stražbenica hill, after which priest Marko Savić transported it here. This is a Roman sacrificial altar dedicated to the god Jupiter from the 1-2 century AD.[37]

[37] Archaelogicial lexicon of BiH, vol. 2, Sarajevo, 1988.

Римски жртвеник у Прекаји
Roman sacrificial altar in Prekaja

Породице које живе у Прекаји су: Краљ, Милаковићи, Вуцеље, Марчете, Кесићи, Шкрбићи, Стевандићи, Пантош, Матићи, Маријћи, Букве, Савићи, Гавриићи, Броћете, Лукач.[31]

The families who live in Prekaja are: Kralj, Milaković, Vucelja, Marčeta, Kesić, Škrbić, Stevandić, Pantoš, Matić, Marić, Bukva, Savić, Gavrić, Broćeta and Lukač.[38]

[31] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 111–112.

[38] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 111-112.

Старији надгробни крст из гробља села Прекаја.
Older funerary cross from the graveyard in the village of Prekaja

Овђе почива рабо Божи Вид. Краљ. Престави се г. 1918.
Овђе почива отац и син: отац Симо Краљ п(очивши) г. 1883. Овај спом(ен) подиг(оше) Лазо Краљ, син и брат.
Here lies the Lord's servant Vid. Kralj. Presented himself in Y. 1918.
Here lie father and son: father Simo Kralj d(ceased) Y. 1883. This monu(ment) erec(ted) by Lazo Kralj, son and brother.

1823. Овдје почива слуга Божија Љубица Мрчетина.
1823. Here lies the Lord's servant Ljubica Marčetina.

1823
ЗДѢ ПОУНВА РАБЪ БОЖИ ЛЮБИЦА
МРЧЕТИ(Н)А

Породица Марчета је доселила из Лике око 1750 године на подручје Прекаје, једни су од најстаријих досељеника на подручје Прекаје. Славе Светог Јована.

1823
ЗДѢ ПОУНВА РАБЪ БОЖИ ЛЮБИЦА
МРЧЕТИ(Н)А

The Marčeta family moved to the Prekaja area from Lika around 1750, and are among the oldest settlers in Prekaja. They celebrate St John as their family patron saint.

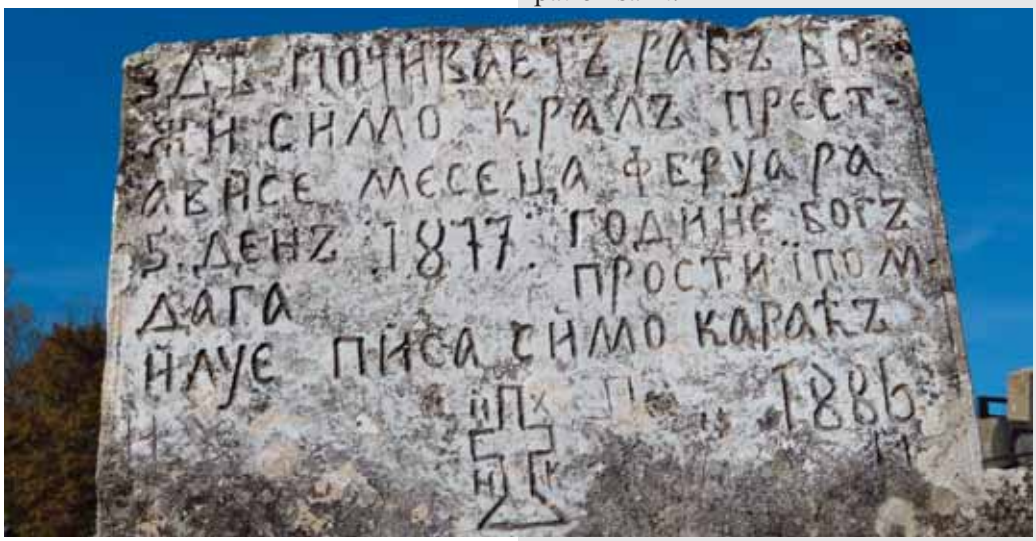

Овдје почива слуга Божији Симо Краљ. Престави се мјесеца фебруара 5. дан 1877. године. Бог да га прости и помилује. Писа Симо Караћ 1886.
Here lies the Lord's servant Simo Kralj. Presented himself in the month February 5th day in the year 1877. Lord forgive him and have mercy. Written by Simo Karać 1886.

ꙁдѣ поѵиваетъ рабъ бо
жи симо кралъ прест
ави се месеца феруара
5. денъ 1877: године богъ
да га прости ї пом
илуе писа симо караћъ
1886.

Споменик Сими Краљу, рођен 1820 године, умро 1877 године. Краљи су доселили око 1800 године из Голубића у Далмацији. Поријеклом су од рода Кесића. Славе Ђурђевдан.

ꙁдѣ поѵиваетъ рабъ бо
жи симо кралъ прест
ави се месеца феруара
5. денъ 1877: године богъ
да га прости ї пом
илуе писа симо караћъ
1886.

Monument to Simo Kralj, born 1820, died in 1877. The Kralj family group originally moved here around 1800 from Golubić in Dalmatia. They originally belonged to the Kesić family group. They celebrate Djurdjevdan as their family patron saint.

...раб Божји Јово Сербећија
… God’s servant Jovo Serbećija

... раб бжї іово
сербећіа

... раб бжї іово
сербећіа

1832
ⲁ̄ⲱⲗ̂ⲃ

1832
ⲁ̄ⲱⲗ̂ⲃ

Жупица

Жупица је село које је некада заједно са Пољицем, Бунчевцом и Брдима чинило област Штрпци Мали. Налази се на десној страни ријеке Унац. Када је 1973. године за потребе Фабрике целулозе и папира Дрвар сагрђена брана на ријеци Унац, створено је вјештачко језеро које је добило назив по селу, језеро Жупица.

Од старина у Жупици се налази праисторијска градина Орловача вјероватно из бронзаног или жељезног доба.

У Жупици живе породице: Кајтези, Лемићи, Петковићи, Радуловићи, Шкорићи, Шпирићи, Стевандићи, Видовићи.

Župica

Župica is a village which, at some point in the past, made up the settlement of Mali Štrpci together with Poljice, Bunjčevac and Brda. It sits on the right bank of the river Unac. When, in 1973, a dam was built on the river Unac for the needs of the Cellulose and Paper Factory Drvar, an artificial lake was created which gained its name after the village – Župica Lake.

There is an ancient gradina known as Orlovača in Župica, most probably from the bronze or iron age.

The following family groups live in Župica: Kajtez, Lemić, Petković, Radulović, Škorić, Špirić, Stevandić, Vidović.

ОВЂЕ ПОЧИВАЈУ СМРТНИ ОСТАНЦИ РАБА БОЖИ СТЕВАН ШКОРИЋ. ПРЕСТАВИ СЕ Г. 1804. М(ЈЕСЕЦА) 2/2 И ЊЕГОВ ОТАЦ ВАЈАН ПРЕСТА(ВИ) СЕ Г. 1840. ПОГИБЕ ОД КОЦА. ОВАЈ СПОМЕН ПОНОВИЈО ЗЕТ САВА ЛУКАЧ

HERE LIE THE MORTAL REMAINS OF THE LORD'S SERVANT STEVAN ŠKORIĆ. PRESENTED HIMSELF Y. 1804. M(ONTH) 2/2 AND HIS FATHER VAJAN PRESENT(ED) HIMSELF Y. 1840. KILLED BY THE STAKE. THIS MONUMENT WAS RENOVATED BY SON-IN-LAW SAVA LUKAČ

Жупа

Жупа је село које је заједно са селима Подић, Брда, Шаиновац и Мотике припадало крају које се назива Велики Штрпци. У турским документима насеље Штрпци у нахији Унац спомиње се још 1541. године.

Старине

У Жупи код куће Гајић Пантелије налази се старо гробље са педесетак споменика у облику плоча. На некима од њих уклесани су крстови. Плоче су скоро у потпуности невидљиве и прекривене растињем. Све очишћене плоче имале су уклесан симбол крста.[32]

Župa

Župa is a village which, together with the villages of Podić, Brda, Šainovac and Motike belonged to the area known as Veliki Štrpci. In Turkish documents the settlement of Štrpci in the *nahiya* of Unac is mentioned as early as 1541.

Heritage

Near the house of Pantelija Gajić in Župa is an old graveyard with some fifty monuments shaped as slabs. Crosses are carved on some of them. The slabs are almost completely invisible and overgrown. All the cleared slabs had the carved symbol of the cross.[39]

Стећак у дворишту куће Пантелије Гајића у Жупи
Stećak in the yard of the house of Pantelija Gajić in Župa

[32] „Археолошки лексикон БИХ“, том 2, Сарајево, 1988.

[39] „Arheološki leksikon BiH“ [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988.

Детаљ са стећка у Жупи
Detail from a stećak in Župa

У августу 1928. године испод брда Стражбеница на једној њиви изоран је римски жртвеник из 1–2. вијека, посвећен богу Јупитеру. Жртвеник је пренесен и постављен код цркве у Прекаји.

У Жупи живе породице: Гајићи, Јовићи, Поповићи, Штрпци, Вјештица.

In August 1928, in a field under the Stražbenica hill, a Roman sacrificial altar dedicated to the god Jupiter from the 1st – 2nd century AD was ploughed up. The sacrificial altar was moved and placed by the church in Prekaja.

The following family groups live in Župa: Gajić, Jović, Popović, Štrbac, Vještica.

ОВЂЕ ПОЧИВА РАБ БОЖИ
НИКОЛА ВЈЕШТИЦА РОЂЕН1869.
ГОД. ПРЕСТАВИ СЕ 1888 ГОД. ЧИНИ
ПОМЕН ОТАЦ МАРКО И БРАЋА
МИЋА И ЈОВАН

HERE LIES LORD'S SERVANT
NIKOLA VJEŠTICA BORN IN YEAR 1869.
PRESENTED HIMSELF IN YEAR 1888.
MADE THE MONUMENT FATEHR
MARKO AND BROTHERS
MIĆA AND JOVAN

Овђе почива раба Божи(а)
Here lies God's servant

Овђе почива раба Божиа женска Анка супруга Глига Штрбца. Престави се 1821. г. фебруар 23. Вјечна јој радост, блажени покој. Овај споменик подигоше син Ђуро Штр(б)ац. Покој блажени јој. Вјечна јој радост

Here lies God's servant the woman Anka wife of Gliga Štrbac. Presented herself in 1821 Y. February 23. Eternal joy, blessed rest. This monument was erected by son Djuro Štr(b)ac. Blessed rest to her. Eternal joy.

В. Ш. 1897. Писо Никола Радановић 91 ...

V. Š. 1897. Written by Nikola Radanović 91…

Подић

Подић је најјужније село дрварске општине, смјештено на висоравни на лијевој страни Унца. Заједно са Жупом, Брдима, Шаиновцем и Мотикама припадао је крају Велики Штрпци.

Старији споменици су доста грубе израде са великим оштећењима.

На Подићу и Шајиновцу живе породице: Николашевићи, Новаковићи, Радуни, Томићи, Штрпци, Мандићи, Вјештице, Зељковићи, Срећо.

Podić

Podić is the southern most village of Drvar municipality, nestled on the plateau on the left side of the Unac. Together with Župa, Brda, Šainovac and Motike, it belongs to the area known as Veliki Štrpci.

The older monuments are fairly roughly crafted with significant damage.

In Podić and Šajinovac the following family groups reside: Nikolašević, Novaković, Radun, Tomić, Štrbac, Mandić, Vještica, Zeljković and Srećo.

Љесковица

Љесковица је село разбијеног типа. По предању свој назив је добило од становништва које се на овај простор доселило из Лискавице код Мркоњић Града. У њему су два гробља – Лукачево и Бјељачко. У Бјељачком гробљу налази се камени крст великих димензија са орнаментиком.

Ljeskovica

Ljeskovica is a village of the scattered type. According to oral tradition, it received its name from inhabitants who moved to this area from the village of Liskavica near Mrkonjić Grad. It has two graveyards – Lukačevo and Bjeljačko. In the Bjeljačko graveyard there is a stone cross of large dimensions with ornaments.

Крст у Бјељчевом гробљу
Cross in the Bjeljačko graveyard

Гробље доказује вишевјековни континуитет сахрањивања и заступљени су сви облици надгробних обиљежја. Срећемо и грубо обрађене камене плоче, крстове са клесаним орнаментима, али и савремене мермерне плоче. Гробље је девастирано и прекинуто прилазним путем, а у оближњем шумарку су видљиве надгробне плоче грубе обраде.

Старине

У Бјељачком гробљу има двадесетак средњовјековних стећака у облику сандука и плоча, неравно оклесаних или потпуно необрађених, без натписа. Народно предање говори да је ту некада био манастир и око њега гробље, те да је на том мјесту пронађен сребрни крст и путир. У Љесковици се налази и праисторијска градина Цвијањуша са

The cemetery proves the centuries of burial continuity, with the presence of all types of funerary monuments. We also find crudely crafted stone slabs, crosses with carved ornaments, but also contemporary marble slabs. The graveyard has been devastated and cut by an access road, while in a nearby wood are visible funerary slabs which are roughly crafted.

Heritage

The Bjeljačko graveyard contains some twenty *stećci* in the shape of a slab or chest, unevenly or in no way carved and crafted, without inscriptions. Local oral tradition holds that, once, there was a monastery at this location and around it a graveyard, as well as that a silver cross and chalice were found at the location. Also located in Ljeskovica is

утврђеним насељем, брањеним двоструким бедемом висине око 2 метра, из бронзаног и жељезног доба.[33]

Породице које живе у Љесковици су: Бјељац, Икић, Ковачевић, Лукачи, Миливојевић, Шешуми, Срећо.[34]

the prehistoric gradina Cvijanjuša with a fortified settlement, defended with a double rampart around 2 metres high, from the bronze and iron age.[40]

The family groups which live in Ljeskovica are: Bjeljac, Ikić, Kovačević, Lukač, Milivojević, Šešum and Srećo.[41]

[33] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево 1988.

[34] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 113–114.

[40] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988.

[41] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 113-114.

Мрђе

О имену села постоји предање да је добило име по неком Мрђи који се први населио у овај крај. У селу су три гробља: Чичића међа, Икића гробље и Велико гробље. На отвореној површини у Мрђама нема остатака старина, али постоји народно предање да се у близини Великог гробља налазила стара црква. Приликом укопа једног мјештанина на Великом гробљу, пронађена је гробница полукружног засвођеног облика са два скелета у њој.

Породице које живе у Мрђама су: Симурдићи, Максићи, Чичићи, Икићи, Вокићи, Новаковићи, Радуловићи, Рујевићи, Алексићи, Адамовићи, Поповићи, Кантар, Шкорићи.[35]

[35] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 115–116.

Mrđe

When it comes to the name of the village, local oral tradition tells that it was named after a man named Mrdja who first settled in these parts. There are three graveyards in the village: Čičića medja, Ikića graveyard and Veliko graveyard. In the open areas, there is no particular sign of old local heritage, but there is a local oral tradition that in the vicinity of Veliko graveyard there is an old church. During the burial of a local resident in Veliko cemetery, an old grave was found with a semi-circular arched shape with two skeletons inside.

The family groups living in Mrdje include: Simurdić, Maksić, Čičić, Ikić, Vokić, Novaković, Radulović, Rujević, Aleksić, Adamović, Popović, Kantar and Škorić.[42]

[42] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 115-116.

ДУШАНКО

Видово Село

Видово Село налази се на висоравни између села Мокроноге и планине Јадовник. Протеже се од кањона ријеке Висућице до потока Суваја. Подијељено је на четири краја: Мусићи, Градина, Трњак и Бујадница. Већина становништва потиче од два рода: Кукиловића и Гвоздена. Гробља су: Велико гробље, Мало гробље, Мусићи, Рујевића гробље.

Дио споменика се налази у оближњем грмљу, док је дио искориштен као грађевински маеријал и уграђен у ограду гробља.

Vidovo Selo

Vidovo Selo is located on the plateau between the village of Mokronoge and the Jadovnik mountain. It stretches from the canyon of the river Visućica to the Suvaja stream. It is divided into four parts: Musići, Gradina, Trnjak and Bujadnica. Most of the inhabitants hail from two branches of the Kukilović and Gvozden family groups. The graveyards are: Veliko graveyard, Malo graveyard, Musići and Rujevića cemetery.

Part of the monuments are located in the nearby bushes, while part has been used as construction material and built into the wall of the graveyard.

Старине

На Великом гробљу и у његовој близини има неколико средњовјековних споменика у облику плоча без видљивог натписа. Било их је раније и више, али су их мјештани уништили користећи их као грађевински материјал, уграђујући их у темеље, зидове и путеве.

На Видовом Селу живе потомци родова Кукиловића и Гвоздена. Од Кукиловића су Башићи, Гајановићи, Јанковићи и Михајловићи, а од Гвоздена су Гвозденовићи, Вашалићи, Кнежевићи и Ковићи. Ту су још и Бајићи, Шобати, Алексићи, Куруци, Мишковићи, Џепине, Петковићи, Кукрићи.[36]

Презиме Гајановић присутно је на Видовом селу. Они су од рода Кукиловића, славе Св. Јована Крститеља.

Heritage

At Veliko graveyard and in its vicinity there are several mediaeval monuments in the form of slabs without visible inscriptions. In the past there were more or them, but the local residents destroyed them, using them as construction materials building them into foundations, walls and roads.

The descendants of the Kukilović and Gvozden family groups live in Vidovo Selo. From the Kukilovic family hail the Bašić, Gajanović, Janković and Mihajlović family groups, while from the Gvozden family group are descended the Gvozdenović, Vašalić, Knežević and Ković family groups. There are also the Bajić, Šobat, Aleksić, Kuruc, Mišković, Džepina, Petković and Kukrić family groups[43].

The Gajanović surname is present in Vidovo Selo. They hail from the Kukilović family group, celebrating St John the Baptist as their patron saint.

Овдје почива слуга Божји Јован Вашелић.
Here lies God's servant Jovan Vašelić

ꙁдѣ почі(ва)
раб б(ожи) іоаван
вашелічъ

ꙁдѣ почі(ва)
раб б(ожи) іоаван
вашелічъ

[36] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 113

[43] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 113.

1659
ИЮНЯ 10 Д
25

...ЛЕЖИ
РАБ
БОЖИЈИ...ВУЈИН
...ГАЕВ...

… LIES
SERVANT
OF THE LORD…VUJIN
…GAEV…

... лежи

рабь

божи вуинь ...

... лежи

рабь

божи вуинь ...

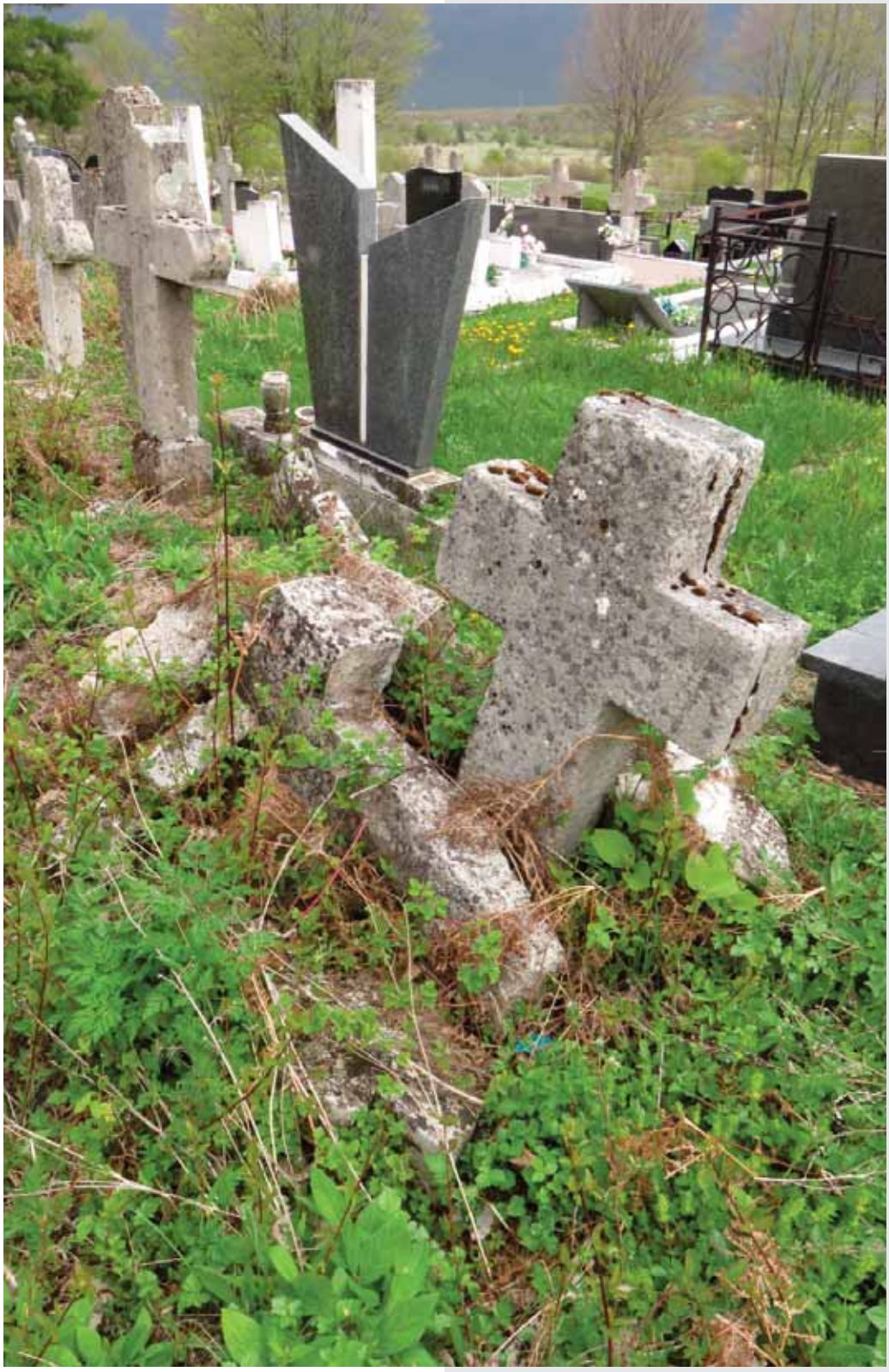

Мокроноге

Мокроноге су највјероватније добиле назив по природним особинама земљишта јер у јесен и током зиме вода проври испод страна и у равном дијелу села земља се раскваси. Кад се излију кише и одјужи снијег, вода потопи цијелу раван. У Мокроногама је 2009. године подигнут Храм Светог Прокопија.

Mokronoge

Mokronoge (the name of the village translates as 'wet feet') probably gained their name from the natural characteristics of the land, as in the autumn and during the winter water springs up around the edges and the land becomes wet in the flat part of the village. When the rains fall and the snow sets in, water floods the whole plain. In 2009, the church of Saint Prokopius was built in the village.

Храм Светог Прокопија у Мокроногама
Church of Saint Prokopius in Mokronoge

Старине

На Михајловића земљи пронађен је римски жртвеник посвећен римском богу Силвану.[37]

Heritage

On the land of the Mihajlović family a Roman sacrificial altar dedicated to the Roman god Silvanus was found.[44]

[37] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево 1988.

[44] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988.

У Мокроногама живе породице: Алексићи, Бајићи, Башићи, Добријевићи, Гајановићи, Гвозденовићи, Кремићи, Лазићи, Максићи, Малбашићи, Маркановићи, Медаревићи, Михајловићи, Мишковићи, Полићи, Радићи, Шобати, Вашалићи, Живковићи.

The following family groups live in Mokronoge: Aleksić, Bajić, Bašić, Dobrijević, Gajanović, Gvozdenović, Kremić, Lazić, Maksić, Malbašić, Markanović, Medarević, Mihajlović, Mišković, Polić, Radić, Šobat, Vašalić and Živković.

ОВЂЕ: ПОЧИВА
РАБ БОЖИ ТОМА
СИН: ЂУРЂА: ВА
ШАЛИЋА РОЂЕ
Н ЈЕ 1876 ПРЕС
ТАВИ СЕ: ВОЉОМ
ОЦА: НЕБЕСНОГ
ГО(ДИНЕ) 1896 НОВЕ(М)
БЕРА 6 ОВАЈ
СПОМЕНИК: О
ТАЦ СИНУ: ИС
ПРАВИО ЗА 10 ВОР(ИНТИ)

HERE: LIES
GOD'S SERVANT TOMA
SON OF DJURADJ: VA
ŠALIĆ BOR
N IN 1876 PRES
ENTED HIMSELF: BY WILL
OF THE FATHER: HEAVENLY
YE(AR) 1896 NOVE(M)
BER 6 THIS
MONUMENT: F
ATHER TO SON: RE
PAIRED FOR 10 FOR(INTS)

Руњевица у Мокроногама. Вашалићи су од рода Гвоздена, као и Гвозденовићи, Кремићи, Радићи, Кнежевићи и Ковићи. Старином су са Змијања, славе Ђурђевдан. Заједно са родом Кукиловића најстарије су породице на подручју Мокронога и Видивог села. Кукиловићи као род нису опстали до данас али су се од тог рода развила презимена Пузигаће, Медаревићи, Маркановићи, Лазићи, Башићи, Полићи, Гајановићи, Јанковићи и Михајловићи. Славе св.Јована Крститеља.

Runjevica graveyard in Mokronoge. The Vašalići are descended from the Gvozden family group, as are the Gvozdenović, Kremić, Radić, Knežević and Ković families. They originally hail from Zmijanje and celebrated St George as their family patron saint. Together with the Kukilović family group, they are the oldest inhabitants in the area of Мокронoge and Vidovo Selo. The Kukilović family group as such has not survived to the present but the following family groups developed from them: Puzigaća, Medarević, Markanović, Lazić, Bašić, Polić, Gajanović, Janković and Mihajlović. They celebrate St John the Baptist as their family patron saint.

Споменик Томе Вашалића у гробљу
The monument of Toma Vašalić in the cemetery

Шиповљани

Шиповљани су село разбијеног типа. По предању име је добило због мноштва шипака, јер када се најстарији насељеник Тадић населио, морао је мјесто за кућу и пролаз да прокресава кроз шипке.

Храм Покрова Пресвете Богородице у Завођу у селу Шиповљани саграђен је 1892. године на мјесту првобитног храма, саграђеног од дрвета. Храм је запаљен од стране хрватских усташа 1941. године, а обнављан је 1972/73. године. Храм је тешко страдао 1995. године од војске Републике Хрватске, а обновљен је 2010. године.

Šipovljani

Šipovljani is a village of the scattered type. According to oral tradition, it received its name from the plenitude of rosehips in the area (the Serbian word for rosehip is šipak). Accordingly, local tales say that when the oldest resident, a Tadić, settled here, he had to carve a space for the house and a path through the rosehip bushes.

The church of the Intercession of the Most Holy Mother of God in Zavodje in the village of Šipovljani was built in 1892, at the site of an older church, which was built of wood. The church was burned down by Croatian Ustashas in 1941 and rebuilt in 1972/1973. The church was heavily damaged in 1995 by the army of the Republic of Croatia and rebuilt in 2010.

Црква Покрова Пресвете Богородице у Завођу
Church of the Intercession of the Most Holy Mother of God in Zavodje

Старине

У Шиповљанском засеоку Награђе, испод кућа Рондаша, на Раљевинама, неколико стотина метара југозападно од Висућ Града, налази се локалитет Црквина[38] и на њему остаци темеља старе хришћанске цркве. Вијековима је темељ поменуте цркве био зарастао у коров и шипрагу. Група ентузијаста, мјештана Награђа и њихових пријатеља, окупили су се у јесен 2019. године, окрчили и очистили простор око темеља старе цркве. Недуго након тога су основали Удружење грађана „Награђе – Црна краљица“ и наставили са чишћењем и уређивањем простора на Црквини.

У непосредној близини старих темеља подигли су Цркву Светих апостола Петра и Павла. Црква је озидана и покривена, те слиједи њено уређивање и завршни радови.

На обронку праисторијске градине на

Heritage

In the Šipovljani hamlet of Nagradje, below the houses of the Rondaš family group, on the Raljevine locality, several hundred metres south-west of Visuć-town, there exists the Crkvina[45] locality and on it the remains of the foundations of an old Christian church. For centuries, the foundations of the old church were overgrown with weeds and bushes. A group of enthusiasts, residents of Nagradje and their friends gathered in the autumn of 2019 and cleared the area around the foundations of the old church. Not long after, the founded the Citizens' Association "Nagradje-Crna Kraljica" and continued with clearing and cultivating the area at Crkvina.

In the vicinity of the old foundations they built the church of the Holy Apostles Peter and Paul. The church was built and a roof completed, while interior building works still need to be carried out.

On an outcrop of the wider prehistoric gradina on a high rock above the left bank of

Темељ старе цркве
Foundations of the old church

[38] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево 1988.

[45] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

Црква Св. Апостола Петра и Павла на Награђу (у изградњи)
Church of the Holy Apostles Peter and Paul at Nagradje (under construction)

једној готово окомитој високој стијени над лијевом обалом потока Висућице, саграђен је Висућ Град[39] . Смјештен је на елиптичном платоу у чијој средини је градско језгро, кућа са двориштем. На заравни стијене високе око 10 метара налази се осмоугаона кула на три етаже, а уз њу са источне стране правоугаоно двориште. На источном дијелу дворишта налази се кружна цистерна. У град се улази кроз засвођена врата на сјеверозападној страни платоа. Између градине и кука на којем је озидан град некада је стајао мост преко којег се улазило у град. Двориште града било је опасано каменим зидом. На источној страни осмоугаоне куле видљиви су фрагменти старог ћириличног натписа, који су Турци гвозденим маљевима оштетили.

the Visućica stream lies Visuć-town.[46] It is located on an elliptical plateau in whose middle is the core of the town, a house with a yard. On the flat part of a rock some 10 metres high is an octagonal tower with three floors, while next to it on the east side is a rectangular yard. On the east side of the yard is a round cistern. The town can be entered through an arched gateway on the north-west side of the plateau. Between the gradina and the outcrop on which the town is built there was once a bridge which was used to enter the town. The yard of the town was protected by a stone wall. On the east side of the octagonal tower the fragments of an old Cyrillic inscription are visible, which the Turks damaged with iron hammers.

[39] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја, 4–1902.

[46] Vejsil Ćurčić, Glasnik Zemaljskog Muzeja, 4-1902

Висућ Град
Visuć-town

Народно предање о Висућ граду каже да је највишу кулу зидала Црна Краљица, а да је касније све дозидао краљ Томашевић, те да је задњи становник Висућа био Радивој Томашевић, стриц краља Стефана Томашевића.

У Шиповљанима у засеоку Завође налази се манастириште давно порушеног старог манастира Висућица. О манастиру је детаљно писао свештеник Обрад Бањац[40]:

„Село Шиповљане, добило је своје име од неког племена, како народ приповједа да се звало Шипкић, које је

Local oral tradition claims that the tallest tower of Visuć-town was built by the Black Queen (Crna Kraljica), while the rest was built by King Tomašević, as well as that the last resident of Visuć was Radivoj Tomašević, the uncle of King Stefan Tomašević.

In Šipovljani, in the hamlet of Zavodje, there is also the manastirište of the long ago destroyed old monastery of Visućica. The priest Obrad Banjac has written in detail about the monastery[47] :

"The village of Šipovljani was named after a clan, according to oral tradition once called Šipkić, which has completely died out, but its name was preserved in the name of the

[40] Дабробосански Источник, бр. 4, 1888..

[47] Dabrobosnaski Istočnik, no. 4, 1888

Простор на коме се некада налазио стари манастир у засеоку Завође
Space where the old monastery in the hamlet of Zavodje once stood

већ сасвим изумрло па је то име остало на истом селу. У овоме селу имаде врло важна и знаменита старина, која се још и дан дани код нашег народа врло добро уважава као закопина и за коју приповједа да је ту манастир био, коме се још и данас добро зна за темељ. Темељ овог манастира јест у дуљину 105 педљи а у ширину 52 педља. Сама зидина окренута је на исочну страну, као код свију наших српско-православних цркава и манастира. Ова закопина од манастира налази се на међи доњега и горњега Унца, управо онђе, ђе се са њом састаје вода Висућица, која тече из планине Јадовника. Код овог красног и умиљатог мјеста имаду велике брине (обале) и стијене, и тако изгледа, као што народ тврди, да је некада просјецано ово мјесто куда сада тече вода Унац, и то из горње жупе у доњу жупу, због чега се и зове ово мјесто Склоп. На реченом Склопу био је све до окупације, до 1878. године мост који је био у висину 10–12 метара. Са истог моста проповједа народ, кад би што с

village. In this village there is a very important and old site, which to this day is very respected amongst our people as a buried site and where it is claimed a monastery once stood, whose foundations are visible to this day. The foundations of this monastery are 105 hand spans in length and 52 hand spans in width. The building faces towards the east, as with all our Orthodox churches and monasteries. This buried ruin of a monastery is located on the border between lower and upper Unac, precisely where the Visućica waterway flows into it, which flows from the Jadovnik mountain. At this wonderful place, there are large banks and rocks, and they look so, as the people claim, as if someone once carved through this place through which the Unac now flows, from the upper župa to the lower župa, which is why this place is called SKLOP. On the said SKLOP there was, until the occupation, until 1878 a bridge which was some 10-12 metres tall. According to the local people, from the same bridge, when something would fall into the water, however deep it was, it would never drown in the water, but would come out onto dry land with God's

њега пало у воду, па макар колика вода била, није се никад у води угушило, већ је опет са помоћи божијом на суво испливало. Около овог светог мјеста имаде и данас сваковрсник стабала и дрвећа, као: дренића, храстића, јаворића, јасенића, кленића итд. Од велике радости и да се не изгуби ова красна и дивна наша старина овдје се у сваком већем празнику чини света божествена литургија и народ се састаје и долази из свега Доњег и Горњег Унца, а особити буде највише свијета о Великој Госпојини као храму истог некадањег православног манастира.

help. Around this holy place there are to this day all manner of trees, such as: dogwood, oak, maple, ash, field maple, etc. Due to great joy and so that this wonderful old site will not be forgotten the holy Liturgy is served here on the occasion of major feasts, with the people gathering from all parts of lower and upper Unac, while the largest number of people gather for the feast of the Dormition of the Most Holy Mother of God which was the church of the old monastery.

Next to this old site there were as there are today many precious things. All the pillars were made of real carved marble stone, as if made from cheese, and even to this day all the

Код ове старине било је као што се и данас налази врло скупоцјених ствари. Сви стубови прави је мермер камен био изрезан, као да је од сира, те и сви прагови на доњем крају и данас се познаје урез, ђе је петица од врата стајала т. ј. мјесто гдје су врата ужљебљена. Потписа имаде врло много

doorsteps on the lower side reveal a hole, where the wedge of the door stood, i.e. where it was wedged. There were many inscriptions as well as flat slabs and monuments, but the same inscriptions cannot be read clearly as Osman Beg Bajbutović ordered that wherever there was an inscription it should be ISKRIVITI, while he himself took one slab

као и равних плоча и споменика, но исти натписи не могу се тачно прочитати јер је Осман Бег Бајбутовић све ће је год био натпис дао га је искривити, а и сам је однио једну плочу лијепо отесану у облику четверокутном, па је узидао у свој подрум, па и сада однио је и још носи и себи зида чардак. Прије окупације на неколико година дошао је био ферман од турског султана, да се на овом мјесту гради црква и народ је то једва дочекао и почне чистити исту закопину-развалину, али безуспјешно, већ кукавни народ рашћерују, бијући их и псујући. Једна старица којој има 101 година старости приповиједа да је више пута чула уочи већих празника глас попут црквеног звонца. Када дође прамаљеће, овдје је врло лијепи и угодни мирис од цвијећа и разноврсних трава, поред особити чистог ваздуха. Овдје и мало снијега пада а кад мраз на другом мјесту пане, овђе само роса пане.“

На сјевероистоку села су остаци римског насеља и римске некрополе. У једном од тридесет гробова са надгробним камењем, покривеним скулптираном плочом откривена су три скелета.

У Шиповљанима живе следеће породице: Бајићи, Бањци, Баук, Башићи, Бјељци, Бодроже, Бубоње, Буцало, Видовићи, Вујиновићи, Вујићи, Грубори, Дамјановићи, Данићи, Демир, Добријевићи, Драгаши, Дроњак, Ђурђрвићи, Зељковићи, Јовићи, Јовичићи, Кецмани, Кнежевићи, Кошпићи, Крнете, Малбашићи, Марићи, Марковићи, Медаревићи, Новковићи, Пузигаће, Рашљићи, Родићи, Рондаши, Тадићи, Тинтори, Томазовићи, Томићи, Трнинићи.[41]

which was finely carved into a rectangle and built it into his cellar, while he keeps taking more and building it into his tower. Before the occupation, some several years, a firman came from the Turkish Sultan, that a church should be built on this site and the people were very happy and began clearing the said buried ruin, but the beys with their force did not allow this, but chased away the poor people, cursing and beating them. One old woman who is around 101 years old tells that many times she heard before major feast days a voice like a church bell. When the spring comes, there is a very pleasant smell of flowers here and different types of grass, along with the very clear air. Here also very little snow falls and when the frost falls in other places, here there is only dew.”

On the north-east side of the village are the remains of a Roman settlement and Roman necropolis. In one of the thirty graves with funerary stones, three skeletons covered by a sculpted slab were discovered.

The following family groups live in Šipovljani: Bajić, Banjac, Bauk, Bašić, Bjeljac, Bodroža, Bubonja, Bucalo, Vidović, Vujinović, Vujić, Grubor, Damjanović, Danić, Demir, Dobrijević, Dragaš, Dronjak, Djurdjević, Zeljković, Jović, Jovičić, Kecman, Knežević, Košpić, Krneta, Malbašić, Marić, Marković, Medarević, Novković, Puzigaća, Rašljić, Rodić, Rondaš, Tadić, Tintor, Tomazović, Tomić, Trninić.[48]

[41] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 120–122.

[48] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 120-122.

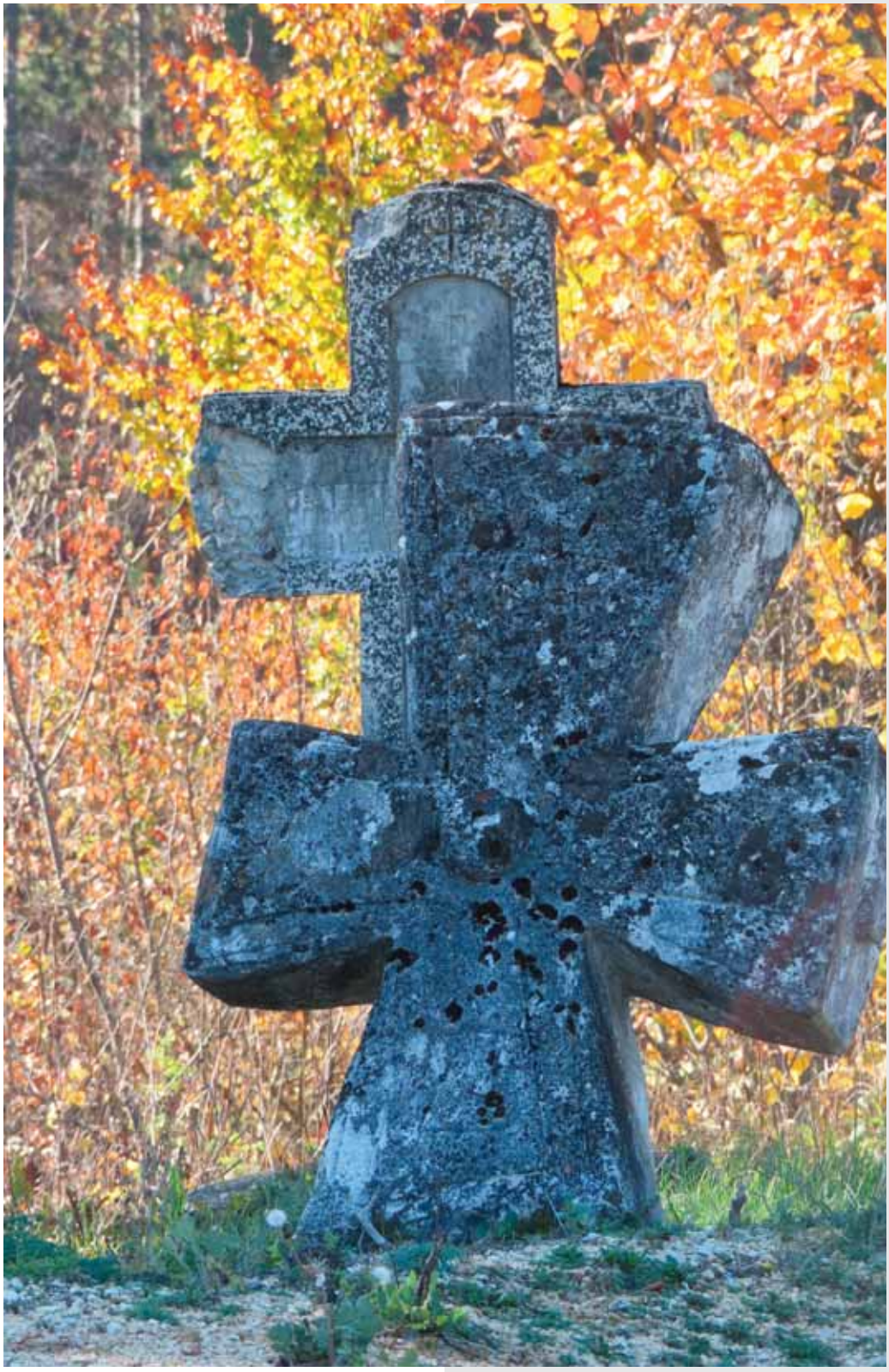

А҃Ѱ҃З҃Д҃ = 1764.

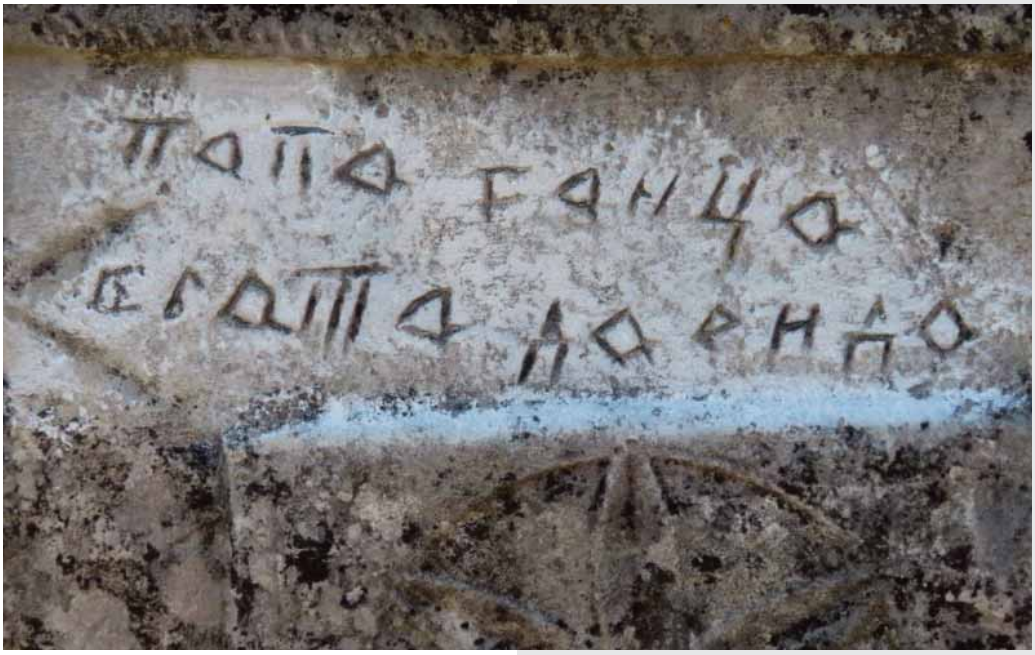

Попа Јанка, брата Давида
Priest Janko's, brother David's

попа Ћанка
брата давида.

Мега Тадић.
Mega Tadić

мега т(а)дїћь.

Тадићи су најстарија породица у Шиповљанима. Њихов предак је доселио у Шиповљане из Далмације прије Карловачког мира (1699 год.). Од рода Тадића су Малбашићи и Томазовићи. Славе Аранђеловдан.

The Tadić family group is the oldest one in Šipovljani. Their ancestor moved to Šipovljani from Dalmatia before the Peace of Karlowitz (1699). From the Tadić family group hail the Malbašić and Tomazović family groups. They celebrate the feast of the Archangel Michael as their family patron saint day.

Овђе почива раб Божи Гајо
Трнин(и)ћ рођ: 1858, пр: 1918: г:
Овђе почива раб Божи Милан
Трнинић рођ: 1902: пр: 1919: год:
Овђе почива раба Божија Давит
Трнинић рођ: 1885: пр: 1936: г:

Here lies God's servant Gajo
Trnin(i)ć born: 1858, d: 1918 Y.
Here lies God's servant Milan
Trninić born: 1902: d. 1919. Yr:
Here lies God's servant Davit
Trninić born: 1885: d: 1936: Y

Нажалост, овај натпис је намјерно и тешко оштећен. По графијским карактеристикама сачуваних словних знакова могао би се смјестити у 17-18. вијек. Такође, у новије вријеме, око овог натписа уклесавана су имена савременом ћирилицом.

Unfortunately, this inscription has been heavily damaged deliberately. Based on the graphic characteristics of the preserved letters, it could be placed in the period of the 17th – 18th centuries. Furthermore, in more recent times, names have been inscribed using modern Cyrillic.

... ТАХЪ

Д ... ПК ... Да

... ТАХЪ

Д ... ПК ... Да

Трнинић Бријег

Трнинић Бријег је село које је свој назив добило по роду Трнинића, који је један од најстаријих на овим просторима. У засеоку Аташевац, у подножју планине Клековаче, 2017. године започета је градња дрвене цркве посвећене Светим бесребреницима Козми и Дамјану.

Trninić Brijeg

Trninić Brijeg is a village which was named after the Trninić family group, which is among the oldest which migrated to this area. In the hamlet of Ataševac, at the foot of the Klekovača mountain, the construction of a wooden church dedicated to the Miracle-working Saints Cosmas and Damian was begun.

Црква Св.Козме и Дамјана у Аташевцу сагрђена 2017. године
Church of Saints Cosmas and Damian in Ataševac built in 2017

Икона Св. Козме и Дамјана на цркви у Аташевцу, рад Младена Трнинића
Icon of Sts. Cosmas and Damian on the church in Ataševac, work of Mladen Trninić

У Трнинић Бријегу живе следеће породице: Бањци, Бркићи, Буцало, Владушићи, Грубори, Дешићи, Дукићи, Ђапа, Ђурђевићи, Келечевићи, Кецмани, Кнежевићи, Материћи, Миљевићи, Сопићи, Срдићи, Тадићи,Трнинићи.

The following family groups live in Trninić Brijeg: Banjac, Brkić, Bucalo, Vladušić, Grubor, Dešić, Dukić, Djapa, Djurdjević, Kelečević, Kecman, Knežević, Materić, Miljević, Sopić, Srdić, Tadić, Trninić.

Овђе почива раб Божји Вид Трнинић
Here lies God's servant Vid Trninić

Споменик Вида Трнинића на Трнинић бријегу. Трнинићи су једна од најстаријих пороидица на подручју Дрвара. Славе Св. Стевана.

The monument to Vid Trninić at Trninića Brijeg. The Trninići are one of the oldest family groups in the area of Drvar. They celebrate Saint Stephen as their family patron saint.

Поп писа Давид Лак гроб деце кнеза Трнинића. Месеца новембра дан 15, 1849.
Priest David wrote: Light grave to children of knez Trninić. Month of November day 15, 1849

попъ писа давидъ лакъ гробъ де
це кнеза трнињи(ч)а месеца
н(о)емв(р)ја
денъ 15. 1849

попъ писа давидъ лакъ гробъ де
це кнеза трнињи(ч)а месеца
н(о)емв(р)ја
денъ 15. 1849

Дрвар - град

Дрвар-град се као засебна јединица издваја 1894. године, када због индустријализације административна среска испостава прелази из Бастаса. Обухвата простор који је раније припадао Дрвар Селу, Горњем Врточу и Трнинића Бријегу. У том периоду гради се насеље Колонија као потреба да смјести запослене у шумском предузећу Штајнбајс, касније Шипад.

У периоду од 1932. до 1939. године у Дрвару се гради Храм Светог Саве. У Другом свјетском рату храм је био девастиран од стране хрватских усташа. Након другог свјетског рата комунисти су храм претворили у складиште. Тако је било све до 1963. године, када је уз помоћ епископа далматинског Стефана, храм враћен његовој намјени. Обнављан

Drvar - town

The town of Drvar, as a separate unit, emerged in 1894, when, due to industrialisation, the district administrative seat moved from Bastasi. It encompasses the area which formerly belonged to Drvar Selo, Gornje Vrtoče and Trninić Brijeg. In this period, the town quarter known as Kolonija was built for the purpose of housing those employed in the Štajnbajs forestry company, later known as Šipad.

In the period from 1932 – 1939 the church of St Sava was built in Drvar. During the Second World War, the church was devastated by the Croatian Ustashas. After the Second World War, the church was turned into a warehouse by the Communists. It remained as such until 1963 when, with the help of the Serbian Orthodox Bishop of Dalmatia Stefan, the

Храм Светог Саве у Дрвару
Temple of St Sava in Drvar

је више пута. У крипти храма похрањене су мошти свештеномученика дрварских Милана Бањца, Милана Голубовића и мученика страдалих са њима јуна 1941. године од стране хрватских усташа.

Шобића гробље

church was restored to its purpose. It has been restored several times. The relics of the priestly-martyrs of Drvar Milan Banjac, Milan Golubović and the martyrs killed with them in June 1941 by the Croatian Ustashas rest in the crypt of the church.

Šobić Graveyard

Ово је крст сина Петра Зекана Трниинћа 1867. Ово је писа Петар.
This is the cross of the son of Petar Zekan Trninić 1867. This was written by Petar.

ѿвѳ ѡсп
є к нса
рес пєта
тъ ръ.
сни
а пє
тра
ѕєка
нате
рини
ча
ї 867.

Присутан је велики број старих споменика у виду богато украшених крстова са натписима коју су у потпуности очувани. Само гробље је девастирано изградњом оближњих саобраћајница. Видљив је и вишевјековни континуитет сахрањивања који се манифестује у разним облицима споменика, начину клесања и писања на веома скученом простору.

Старине

У гробљу Дрвара налази се римски миљоказ без видљивог натписа, пресјечен уздуж и искориштен као споменик. На равној страни која је одсјечена уклесан је крст.

У близини Шобића гробља, на мјесту које се некад звало Хан Булат, стоји римски миљоказ из 46–49 године н. е., са именом цара Клаудија и бројем XXXXIII.

На десној обали Унца налази се праисторијска градина из бронзаног или жељезног доба.[42]

[42] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

ѿвѳ ѡсп
є к нса
рес пєта
тъ ръ.
сни
а пє
тра
ѕєка
нате
рини
ча
ї 867.

A large number of old monuments in the form of richly decorated crosses with epitaphs which are completely preserved is present. The graveyard itself has been devastated through the construction of nearby roads. The continuity of burial over a number of centuries is also clearly visible, which manifests itself in the different shape of the monuments, manner of carving and writing in the limited space.

Heritage

The Drvar cemetery contains a Roman milestone without any visible inscription, cut lengthwise and used as a funerary monument. On the flat side which has been cut there is an engraved cross.

Close to the Šobić cemetery, at the place which was once called Han Bulat, there is a Roman milestone from 46-49 AD, inscribed with the name of the Emperor Claudius and the number XXXXIII.

On the right bank of the Unac river there is a prehistoric gradina from the bronze or iron age.[49]

[49] Arheološki leksikon BiH ŠArchaeological lexicon of BiHĆ, vol. 2, Sarajevo, 1988

Римски миљоказ – Хан Булат
Roman milestone – Han Bulat

Споменик Дамјана Ђурице званог Дамуш, који је рођен 1833. године у Стрмици код Книна, а умро у Дрвару 1920 године. Један је од организатора устанка против турске власти 1875-1878 године. Породица Ђурица слави Ђурђевдан.

Monument of Damjan Djurica known as Damuš, born 1833 in Strmica near Knin, died in Drvar in 1920. One of the organizers of the uprising against Ottoman rule in 1875/1878. The Djurica family celebrates St George (Djurdjevdan) as their family patron saint.

ОВЂЕ ПОЧИВА РАБ БОЖИ ДАМЈАН ЂУРИЦА ЧЕТОВОЂА ИЗ Г. 1875 – 1878. ПР(ЕСТАВИ СЕ) 29/ 3. 1920 У 87. Г. ЖИВОТА. БОГ ДА ГА ПРОСТИ. ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖУ МУ ЗАХФАЛНИ СИНОВИ ЂОРЂО, ДАМЈАН И МИЛАН.

HERE LIES GOD'S SERVANT DAMJAN DJURICA TROOP LEADER FROM Y. 1875-1878. PR(ESENTED HIMSELF) 29/3. 1920 IN THE 87 Y. OF LIFE. GOD HAVE FORGIVNESS. THIS MONUMENT WAS ERECTED BY HIS GRATEFUL SONS DJORDJO, DAMJAN AND MILAN.

Ово (је) гроб Лазе Трнинић, унук одкова на ђеверице овај крст за петица четрнаест узе. 1778.

This (is) the grave of Laza Trninić, grandson carved … 1778

сӥа гроб
лаꙁе тръ
нїнїчъ
ꙋнꙋкъ од
кова на че
вер(ї)це ов
аї кръстъ
ꙁа петїца
четръна
есъ ꙋꙁе
н778

Трнинићи су једна од настаријих породица на простору Дрвара. Славе св. Стевана.

сӥа гроб
лаꙁе тръ
нїнїчъ
ꙋнꙋкъ од
кова на че
вер(ї)це ов
аї кръстъ
ꙁа петїца
четръна
есъ ꙋꙁе
н778

The Trninić family group are one of the oldest families in the Drvar area. They celebrate St Stephen as their family patron saint.

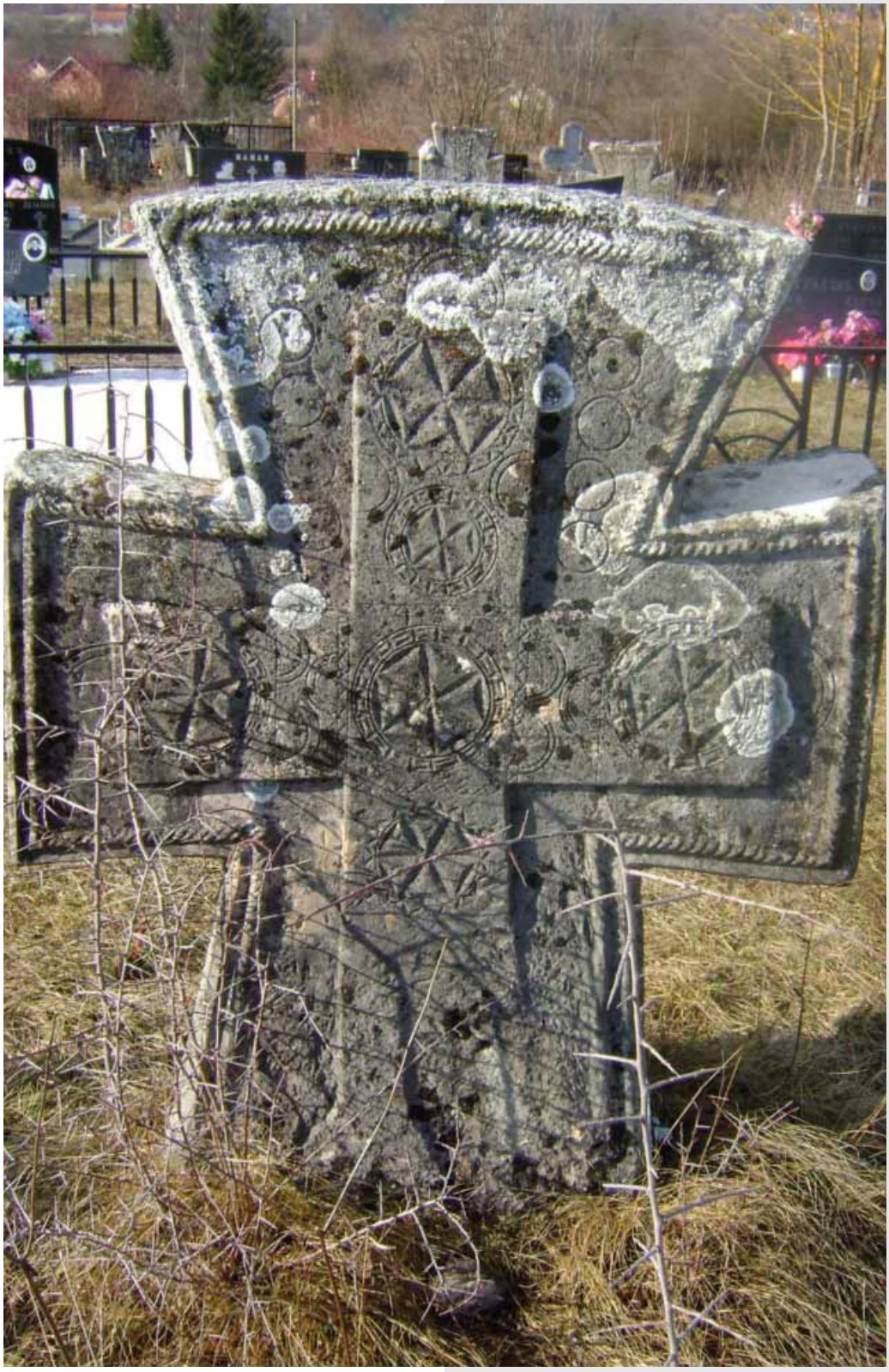

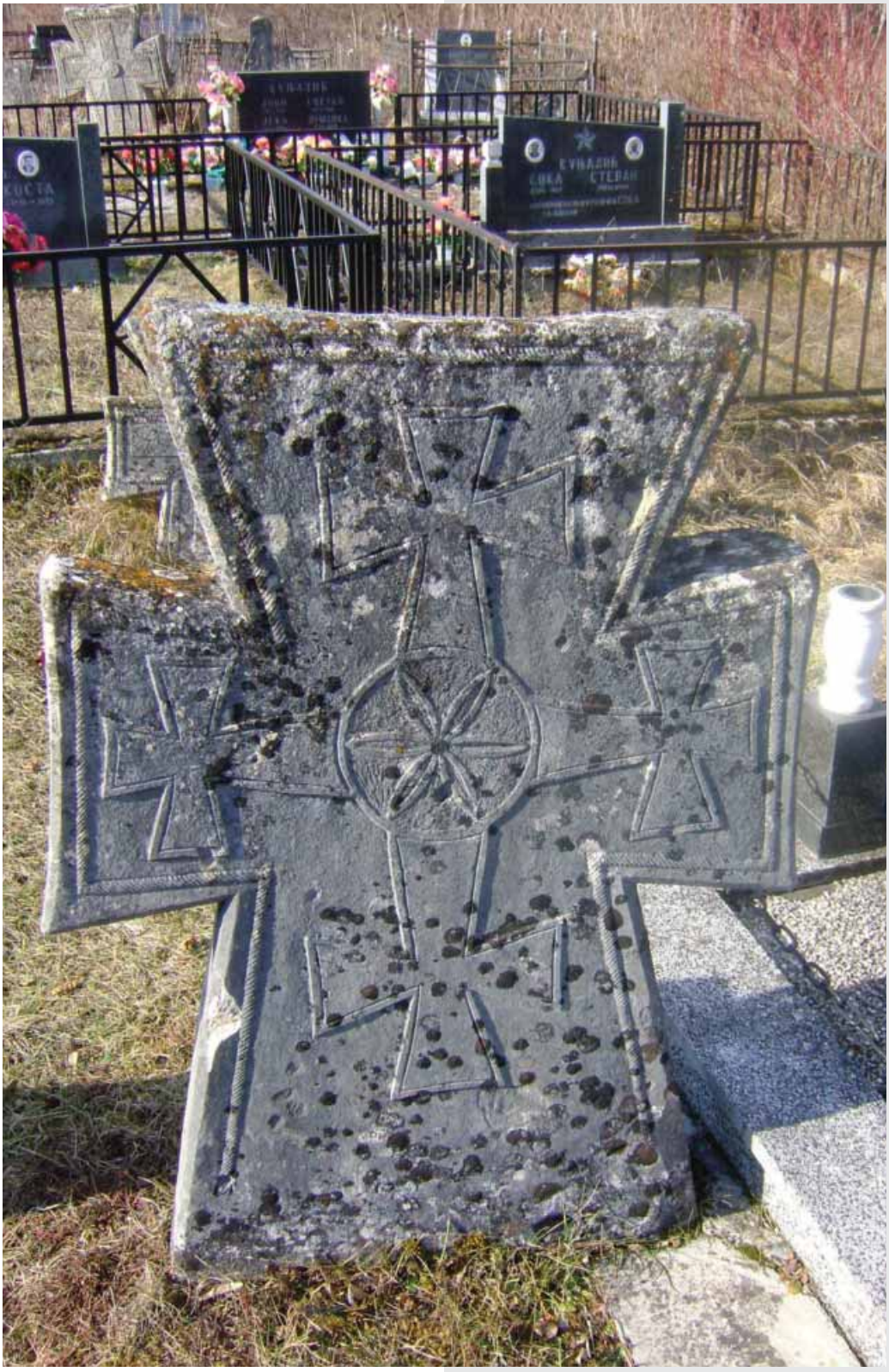

ОВЂЕ ПОЧИВА РАБ
БОЖИ НИКОЛА ЂУРЂЕВИЋ
СИН ЂУРЂЕВ. ДОЖИВЉЕ СВОЈОМ
МЛАДОСТИ ДО 23. ГОДИНЕ.
ПОГИБЕ Г. 1904.

HERE LIES GOD'S SERVANT
NIKOLA DJURDJEVIĆ SON OF
DJURADJ. LIVED IN HIS
YOUTH TO 23 YEARS.
DIED Y. 1904.

Потписа поп Давид.
Written by priest David.

ПОТПИСА ПОЪ
ДАВИДЪ

ПОТПИСА ПОЪ
ДАВИДЪ

ОВЪЕ ПОЧИВА РАБ
БОЖИ ПРОКОПИЈА
ЂУРИЦА. ПРЕСТАВИ
СЕ ВОЉОМ ОТЦА
НЕБЕСКОГ
2. ДЕКЕМБРА
1893. ГОД.

HERE LIES GOD'S
SERVANT PROKOPIJA
DJURICA. PRESENTED
HIMSELF BY THE WILL OF THE
HEAVENLY
FATHER
2 DECEMBER
YEAR 1893

Потписа поп Тодор и Перо Кецман, Черов зет. Преминулога Петра Дејановића гроб. 1805.
Written by priest Todor and Pero Kecman, Čerov's in-law. Grave of deceased Petar Dejanović. 1805.

потпїса попъ
тодоръ ї перо
кецманъ черовъ
зетъ
усопш
ега пет
ра де
ѣнові
ча гр
объ
18е

потпїса попъ
тодоръ ї перо
кецманъ черовъ
зетъ
усопш
ега пет
ра де
ѣнові
ча гр
объ
18е

Дрвар Село

О имену села постоји казивање да је овдје била шума одакле се дрварило у Горње Врточе па да је та шума названа Дрваром, а када је ту постало село и оно се тако назвало. Погубан утицај на гробље је имао утицај урбанизације и изградња инфраструктре јер је тим поступком непознат број споменика неповратно уништен и уклоњен са изворних локација.

Старине

На простору у подножју гробља Тучић, а непосредно уз гробље Дрвара налазе се остаци старог гробља са једним каменим крстом већих димензија и једним каменим стубом са уклесаним крстом.[43] На дијелу земљишта које је еродирало виде се два гроба од камених плоча у облику троугла. Унутар гробова има остатака људског скелета.

Drvar Selo

Regarding the name of the village, local oral tradition tells us that there used to be a forest here that was used for wood by Gornje Vrtoče, and that the forest was named Drvara (drvo means wood in Serbian), hence when a village sprung up here it took the same name. The process of urbanization and building of infrastructure had a pernicious influence on the cemetery as, in the process, an unknown number of monuments were destroyed or removed from their original locations.

Heritage

In the area at the foot of the Tučić cemetery, next to the cemetery of Drvar, there are the remains of an old graveyard with one stone cross of larger dimensions and one stone pillar with an engraved cross.[50] On part of the land which has eroded two graves made of stone slabs in the shape of triangles are visible. Inside the graves are visible human skeletons.

На гробљу Тучић, на врху равног брежуљка, некада је стајала капела од дрвета.
At the Tučić graveyard, on top of a flat hill there once stood a chapel made of wood.

[43] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја, 4–1902.

[50] Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

Недалеко од Црквене главице, над ушћем Радуклије у поток Дрвару, налази се градина Тврда главица, праисторијска, римска и касноантичка утврда. На платоу „Њивица“, на сјеверној страни градине, на доминантном положају налазе се остаци римске квадратне утврде.[44]

На јужном дијелу Дрвар Села уз поток Радуклију налази се Црквена главица, средњовјековна некропола са сачувана 23 стећка у облику сандука и плоча.

Not far from *Crkvena glavica* (the toponym translates as Church knoll), above the confluence of the Raduklija into the Drvara stream, lies the gradina *Tvrda glavica*, a prehistoric, Roman and late Antiquity fortification. On the plateau *"Njivica"*, on the north side of the gradina, in a dominant position lie the remains of a square Roman fortification.[51]

In the southern part of Drvar Selo, along the Raduklija stream, lies the *Crkvena glavica*, a mediaeval necropolis with 23 preserved stećci in the shape of slabs or chests.

Стећци код Црквене главице у Дрвар Селу
Stećci at Crkvena glavica in Drvar Selo

[44] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

[51] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

У Дрвар Селу живе породице: Балабани, Боснићи, Бркићи, Дејановићи (Дејанаци), Делићи, Додиг, Драгаши, Ђумићи, Грубори, Јовићи, Келечевићи, Кнежевићи, Крнете, Куњадићи, Летићи, Максићи, Малиновићи, Мандићи, Миљевићи, Митошевићи, Петраковићи, Роквићи, Рујевићи, Топићи, Трикићи, Трнинићи, Вукобрати.[45]

The following family groups live in Drvar Selo: Balaban, Bosnić, Brkić, Dejanović (Dejanac), Delić, Dodig, Dragaš, Đumić, Grubor, Jović, Kelečević, Knežević, Krneta, Kunjadić, Letić, Maksić, Malinović, Mandić, Miljević, Mitošević, Petraković, Roković, Rujević, Topić, Trikić, Trninić, Vukobrat.[52]

Стари гробови изнад Тучића
Old graves above Tučić

[45] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 127–128.

[52] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 127-128.

Врточе

Врточе је село разбијеног типа. Налази се између града Дрвара и села Бастаса. Подијељено је на Доње и Горње Врточе. Велики број археолошких налаза говори нам да је Врточе од давнина било насељено, од праисторије, антике па све до данас.

Првобитни Храм Вазнесења Господњег на Спасовини подигнут је 1882. године, а нови храм зидан од камена подигнут је 1925. године. Спалиле су га хрватске усташе 1941. године. Након Другог свјетског рата храм је обнављан, да би га 1995. године војска Републике Хрвтаске и ХВО девастирале и тешко оштетиле. Након 2008. године храм је генерално обновљен.

Vrtoče

Vrtoče is a village of the scattered type. It is located between the town of Drvar and the village of Bastasi. It is divided into Upper and Lower Vrtoče. A large number of archaeological findings tells us that Vrtoče was inhabited from the oldest days, from the prehistoric period, antiquity, all the way to today.

The first church of the Ascension of the Lord on Spasovina was built in 1882, while the new church built of stone was erected in 1925. The Croatian Ustashe burned it down in 1941. After the Second World War the church was rebuilt, only for the Croatian Army and HVO to devastate it and damage it heavily in 1995. The church underwent a general renovation in 2008.

Храм Вазнесења Господњег на Спасовини
Church of the Ascension of the Lord at Spasovina

У склопу Новог градског гробља на Спасовини 2006. године подигнута је Капела Светих свештеномученика Милана (Бањца) и Милана (Голубовића).

As part of the new town cemetery on Spasovina, in 2006 the chapel of the Holy Priest-Martyrs Milan (Banjac) and Milan (Golubović) was built.

Капела Св. Милана и Милана на Спасовини
Chapel of Sts. Milan and Milan on Spasovina

Старине

У Доњем Врточу на локалитету Морачина градина налазе се праисторијска градина и касноантичко утврђење. Плато величине 121 x 53 метра је утврђен са два лучна каменоземљана бедема. Ванјски бедем је дугачак 129 м и висок 4 м, док је унутрашњи дуг 76 м и висок 4,5 м. Потиче из бронзаног или жељезог доба и касноантичког доба.[46]

У Доњем Врточу–Мораче налазе се остаци римског насеља, средњовјековне цркве и гробља. Из рушевина

Heritage

On the Morača gradina in Donje Vrtoče lies a prehistoric *gradina* and fortification from late Antiquity. A plateau of some 121m x 53m is fortified with two arched ramparts made of earth and stone. The external rampart is 129m long and 4m high, while the inside rampart is 76m long and 4.5m high. It dates from the bronze or iron age and late Antiquity.[53]

In Donje Vrtoče-Moračas lie the remains of a Roman settlement, mediaeval church and graveyard. From the ruins of a monumental Roman building a great deal

[46] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

[53] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

монументалног римског објекта ископано је много квадера и велики блок са ликом Меркура, који потичу из римског доба и касног средњег вијека.

У Доњем Врточу на локалитету Пећанска драга налазе се остаци римског насеља и касноантичке гробнице на свод и са плочама, такође из римског доба. Сјеверно од гробља Спасовина налази се римски миљоказ из 1. вијека.[47]

У Врточу живе породице: Аћићи, Адамовићи, Арсићи, Балабани, Бјелотомићи, Бодроже, Бојанићи, Бокани,

of stone cubes have been excavated and a large block with the likeness of Mercury, which date from the Roman era and mediaeval period.

In Donje Vrtoče, at the locality Pećanska Draga, there are also the remains of a Roman settlement and a grave from late Antiquity with an arched roof and slabs, also from the Roman period.

North of the Spasovina cemetery stands a Roman milestone from the 1st century.[54]

The following family groups live in Vrtoče: Aćić, Adamović, Arsić, Balaban, Bjelotomić, Bodroža, Bojanić, Bokan,

Римски миљоказ у Врточу
Roman milestone in Vrtoče

[47] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја, 4–1902.

[54] Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

Боснићи, Буловани, Деснице, Добријевићи, Додиг, Глогиња, Грбићи, Грубишићи, Грубори, Грујићи, Гвозденовићи, Јаглице, Јанкелићи, Касум, Келечевићи, Кнежевићи, Ковачевићи, Кунићи, Латиновићи, Марићи, Пећанци, Перкићи, Петковићи, Пухача, Родићи, Роквићи, Селићи, Шево, Шобићи, Тањга, Трнинићи, Вјештица, Зарач, Зорићи.[48]

У селу постоји презиме Пећанац „Рађеновић“ које је формирано као патроним од Радо-Рађен.

Bosnić, Bulovan, Desnica, Dobrijević, Dodig, Gloginja, Grbić, Grubišić, Grubor, Grujić, Gvozdenović, Jaglica, Jankelić, Kasum, Kelečević, Knežević, Kovačević, Kunić, Latinović, Marić, Pećanac, Perkić, Petković, Puhača, Rodić, Rokvić, Selić, Ševo, Šobić, Tanjga, Trninić, Vještica, Zarač and Zorić.[55]

There is a surnam Pećanac “Radjenović“ in the village, formed from the patronym Rado-Radjen.

[48] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 132–133, 134–136.

[55] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 132-133, 134-136.

Натпис на споменику Павла Ријина
Овдје гроб Павле Ријин, да се знаде. И удари његов син Марко, нека се знаде. (И) његов син Вид.
Inscription on the monument to Pavle Ridjin
Here is the grave of Pavle Ridjin, may it be known. Erected by his son Marko, may it be known. (And) his son Vid.

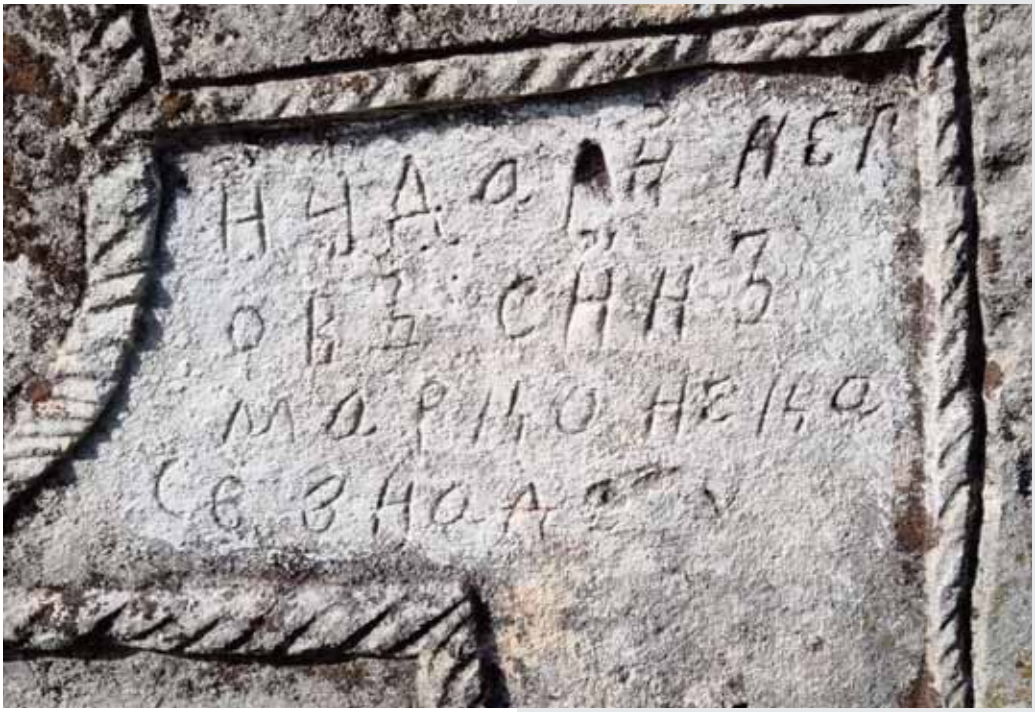

и ударн нег
овъ синъ
марко нека
се знаде

и ударн нег
овъ синъ
марко нека
се знаде

(и)негов
синъ видъ.

(и)негов
синъ видъ.

Ово је биљег Иванишев Кукиловића. 1701.
This is the marker of Ivanišev Kukilović 1701

с҃и бе҃легь
иванишевь
кꙋкиловића
а҃ѱ҃а҃ (1701)

с҃и бе҃легь
иванишевь
кꙋкиловића
а҃ѱ҃а҃ (1701)

Уколико смо у праву у погледу назначавања године, тада је писар-клесар показао умјеће лигирањем слова – бројева.

Кукиловић је старо презиме које се није очувало до данас ни код једног свог огранка. Од рода Кукиловића су настала презимена Пузигаћа, Михајловић, Медаревић, Маркановић, Лазић, Башић, Полић, Гајановић и Јанковић. Сви славе Светог Јована Крститеља.

If we are right with regard to the interpretation of the year, then the engraver-mason showed skill in ligating letters and numbers.

Kukilović is an old surname which has not been preserved to this day among any of its subsequent family branches. The following surnames emerged from the Kukilović family group: Puzigaća, Mihajlović, Medarević, Markanović, Lazić, Bašić, Polić, Gajanović and Janković. They all celebrate St John the Baptist as their family patron saint.

Каменица

Каменица се налази на висоравни јужно од села Бастаси и Врточе, а у подножју планина Метле и Бобаре. На Каменици је неколико гробаља. У гробљу у Доњој Каменици налази се и Капела Светог Димитрија, саграђена 2020. године. Чињеница да се на овом подручју налази и каменолом који је био извор материјала за изградњу надгробних плоча и споменика, довољно говори о старости и значају овог подручја. Одређен број натписа са овог подручја није било могуће реконструисати због затеченог стања.

Kamenica

If we are right with regard to the interpretation of the year, then the engraver-mason showed skill in ligating letters and numbers.

Kukilović is an old surname which has not been preserved to this day among any of its subsequent family branches. The following surnames emerged from the Kukilović family group: Puzigaća, Mihajlović, Medarević, Markanović, Lazić, Bašić, Polić, Gajanović and Janković. They all celebrate St John the Baptist as their family patron saint.

Црква Светог Димитрија на Каменици
Church of St Demetrius on Kamenica

Старине

У Горњој Каменици, између каменолома и магистралног пута Дрвар – Босанско Грахово, налази се старо средњовјековно гробље са двадесетак плоча. Уз њих се налази и камени крст

Heritage

In Gornja Kamenica, between the quarry and the main road between Drvar and Bosansko Grahovo, there is an old mediaeval graveyard with some twenty monuments. Along with them there is a

Крст у Горњој Каменици
Cross in Gornja Kamenica

који на својој доњој бочној страни садржи натпис (1706. год?).[49]

На простору Каменице се налази око 700 праисторијских громила-гробова.

stone cross with an inscription on the lower side (1706 ?).[56]

Below the houses of the Rodić family, in a meadow, stand several stone crosses, of

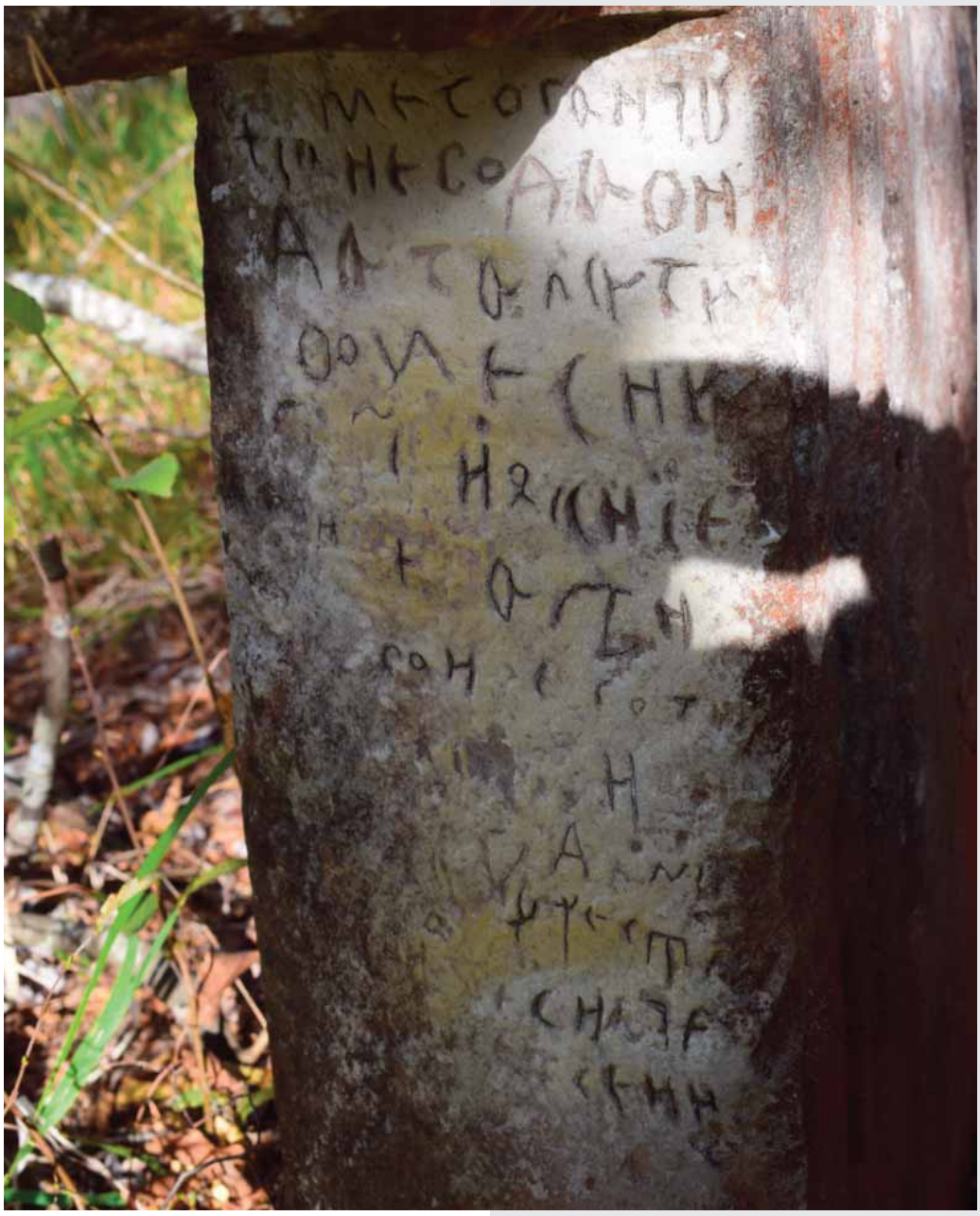

Фрагмени натписа који није било могуће реконструисати
Fragments of the inscription which could not be reconstructed

[49] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја“ 4–1902.

[56] Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

Испод кућа Родића на једној ливади налази се неколико камених крстова, од којих је један од Дејановић Јована са натписом и годином 1815. Дејановићи су на простор Каменице дошли око 1780. године из Лике, славе Светог Јована.

which one belongs to Jovan Dejanović, with an inscription from 1815. The Dejanović family group arrived to the Kamenica area around 1780 from Lika and celebrate St John as their family patron saint.

1815.
1815

Погибе Дејановић Јово син Божин. И уби га Вујат Лагић из Гламољице 1813 (к=20) упокојени.

Dejanović Jovo son of Božo killed. Killed by Vujat Lagić from Glamoljica 1813 (k=20) now deceased.

ПОГИБЄ
ДЄНАНОВЄЧ
НОВО СИН
БОЖИН
І ѴБИ ГА
ВѴІАТ ЛАГ(І)Ћ
ІЗ ГЛАМОЛИ
ЦЄ 1813 К
ѴСАВШИ

ПОГИБЄ
ДЄНАНОВЄЧ
НОВО СИН
БОЖИН
І ѴБИ ГА
ВѴІАТ ЛАГ(І)Ћ
ІЗ ГЛАМОЛИ
ЦЄ 1813 К
ѴСАВШИ

Породице које живе на Каменици су: Аћић, Бачкоње, Башић, Бодроже, Бојанић, Боровнице, Боснић, Бурсаћи, Дејановић (Дејанци), Додиг, Ђурић, Кљајић, Кнежевић, Котле, Перкић, Родић, Сабљић, Шобати (Шоботи), Тањга, Трнинић, Вукобрати.

The family groups which live in Kamenica are: Aćić, Bačkonja, Bašić, Bodroža, Bojanić, Borovnica, Bosnić, Bursać, Dejanović (Dejanac), Dodig, Djurić, Kljajić, Knežević, Kotla, Perkić, Rodić, Sabljić, Šobat, Tanjga, Trninić, Vukobrat.

Бастаси

Бастаси су најсјевернији село Уначке жупе. У овом селу била је административна котарска испостава све до 1894. године, тј. до индустријализације и отварања пилане у Дрвару. На цијелом простору Бастаса је дванаест гробаља. Првобитна Црква Светог пророка Илије у Бастасима сграђена је 1899. године од шепера са дрвеним звоником и два мала звона. Нови храм од камена сграђен је 1902. године за вријеме проте Тодора Срдића. Храм је запаљен 1941. од стране хрватских усташа. Поново је оштећен и девастиран 1995. године од стране регуларне војске Републике Хрватске. Храм је коначно обновљен 2008. године.

Bastasi

Bastasi are the most northern village of the Unac župa. Until 1894, the administrative district office was in this village, right until the industrialisation of the area and the opening of the wood mill in Drvar. There are twelve graveyards on the territory of Bastasi. The initial church of the Holy Prophet Elijah in Bastasi was built in 1899 from wattle and daub with a wooden bell tower and two small bells. A new stone-built church was constructed in 1902 during the time of priest Todor Srdić. The church was set on fire by the Croatian Ustashe in 1941. It was again devastated by the regular army of the Republic of Croatia in 1995. It was finally restored in 2008.

Храм Светог пророка Илије у Бастасима
Church of Holy Prophet Elijah in Bastasi

Старине

На десној стјеновитој обали Унца изнад склопа Берек налази се праисторијска градина и римска утврда са троструким насипом звана Градина. У њој се налазе остаци темеља четвороугле грађевине сличне кули, грађене кречним малтером. По њој се могу наћи уломци од керамичког посуђа. Око ње су бројни тумули.[50]

На десној обали Унца налази се праисторијска градина са каменоземљаним насипом. На њој има остатака керамике и римске цигле. Остаци су из бронзаног, жељезног и римског доба.

Код врела Басташице налазе се четири праисторијске громиле, на Хрњадима их је око 250.

На брду Обљају налази се

[50] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја 4–1902.

Heritage

On the right, rocky bank of the Unac, above the point known as Berek, there is a prehistoric gradina and Roman fortification with a triple rampart known as Gradina. Inside, there are the remains of the foundations of a quadrangular building similar to a tower, made from lime mortar. Fragments of broken ceramic pottery can be found inside. Around it are numerous tumuli.[57]

On the right side of the Unac there is also a prehistoric gradina with earthworks made of stone and soil. Remains of ceramics and Roman bricks can be found there. The remains are from the bronze, iron and Roman periods.

Near the spring of the Bastašica river, there are four prehistoric mounds, while there are some 250 of them at Hrnjadi.

[57] Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

праисторијска градина са насипом, сувозидом са обиљем фрагмената керамике из бронзаног или жељезног доба.[51]

Породице које живе у Бастасима су: Срдићи, Балабани, Мораче, Грубори, Граховци, Радуловићи, Трнинићи, Ромићи, Пузићи, Адамовићи, Јарићи, Ђурићи, Ђурице, Тинтори, Аћићи, Шобати, Паравине, Зељковићи, Кукољи, Томићи, Папак, Шево, Каменко, Зорићи, Медићи, Родићи, Бодроже, Кнежевићи.[52]

On the Obljaj hill there is also a prehistoric gradina with an embankment, stone dry-wall and plenty of fragments of ceramics from the bronze and iron age.[58]

The following family groups live in Bastasi: Srdić, Balaban, Morača, Grubor, Grahovac, Radulović, Trninić, Romić, Puzić, Adamović, Jarić, Djurić, Djurica, Tintor, Aćić, Šobat, Paravina, Zeljković, Kukolj, Tomić, Papak, Ševo, Kamenko, Zorić, Medić, Rodić, Bodroža, Knežević.[59]

[51] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

[52] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 138–140.

[58] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

[59] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 138-140.

Бобољусци

Бобољусци су село које се налази сјеверозападно од Бастаса. У селу је пет гробаља. Најстарије и највеће гробље налази се на Главици. Уз гробље је и Храм Светог цара Константина и царице Јелене. Грађен је у периоду од 1937. до 1941. године. Због Другог свјетског рата и комунистичког режима након њега, све до 2000. године у њему није служена литургија. Тек 2000. године, на празник Светог Василија Острошког у зидинама храма прву литургију је служио епископ бихаћко-петровачки Г. Хризостом са братијом манастира Рмња. Тренутно је у току обнова храма те постоји приједлог да буде преименован у Храм Светог Василија Острошког. У гробљу које се

Boboljusci

The village of Boboljusci is located north-west of Bastasi. The village has five graveyards. The oldest and biggest graveyard is located on Glavica. Alongside the graveyard is the church of the Holy Emperors Constantine and Helena. It was built in the period from 1937 to 1941. Due to the Second World War and the Communist regime which followed, no liturgy was ever served there until 2000. It was only in 2000, on the feast day of St Vasilije of Ostrog, that the then Bishop of Bihać and Petrovac Hrizostom served the first Liturgy with the brotherhood of the Monastery of Rmanj. The restoration of the church is currently under way and there is also a proposal to re-dedicate it to St Vasilije of Ostrog.

Храм Светог цара Константина и царице Јелене на Бобољусцима
Church of the Holy Emperors Constantine and Helena

налази у непосредној близни храма примјетни су споменици из разних временских периода од којих су многи уништени дијелом од протока времена, а дијелом и људским дјеловањем. Гробље је вишеслојно. У њему се преплићу и срећу вијекови. Један поред другог налазе се исправљена камена плоча која обиљежава гробно мјесто и савремени мермерни споменик, исклесани крст и камена плоча која на крст подсјећа. Тачну старост гробља је немогуће утврдити, али је његов вишевјековни континуитет очигледан.

In the graveyard located in the vicinity of the church, monuments from a variety of periods are visible, of which many have been destroyed in part due to the passage of time and in part due to human efforts. The graveyard is multi-layered. Different centuries meet and intertwine in it. Next to one another can be found an erected stone slab which marks a burial place and a contemporary marble monument, a carved cross and a stone slab which resembles a cross. It is impossible to determine the precise age of the graveyard, but its multi-century continuity is obvious.

Старине

У Бобољусцима има неколико градина и црквина. Праисторијске градине су изнад Мијајљичког дола, на

Heritage

There are several gradinas and crkvinas in Boboljusci. The prehistorical gradinas are above the Mijajljički do, on Sjenica and

Сјеници и у Загорју.[53][54] У Векићима се налазе остаци грађевине за коју овдашњи народ мисли да је некада била црква.

in Zagorje.[60] In the hamlet of Vekići can be found the remains of a building which the local people claim was once a church.

[53] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

[54] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја, 4–1902.

[60] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988; Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

На Бобољусцима је најбројнији и најстарији род Карановића. Уз њих ту су још и Векићи, Зорићи, Пилиповићи, Маринковићи, Шипке, Трнинићи и Боснићи.[55]

The oldest and most numerous family group in Boboljusci are the Karanović. Along with them, there are also the Vekić, Zorić, Pilipović, Marinković, Šipka, Trninić and Bosnić family groups.[61]

[55] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 142–143.

[61] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 142-143.

Орнаментика неодољиво подсјећа на соларни календар чија појава није честа на нашим просторима.

The ornaments here have an irresistible association with a solar calendar, though this is not a common phenomenon in these parts.

Велики и Мали Цвјетнић

Велики Цвјетнић лежи на равној висоравни која се уздиже изнад долине ријека Уне и Крке. Село је разбијеног типа, дијели се на четири краја: Језерина, Доњи Крај, Савичића Крај и Подборје. Предање породице Пилиповић говори да су њихови преци кренули из Голубића у Далмацији. Изашавши са благом на Равну Чемерницу, угледају Цвјетнић сав у цвијету. Пилип одлучи да се настани на Великом Цвјетнићу, а Кнез на Малом Цвјетнићу. Мали Цвјетнић лежи јужно од Великог и дијели их поток Ћелије. Дијели се на: Кожловац, Гај, Главицу, Кућиште и Крушкове Пољане.

Парохијски храм Преображења

Veliki Cvjetnić and Mali Cvjetnić

Veliki Cvijetnić lies on a flat plateau which rises above the valley of the rivers Una and Krka. The village is of a scattered type and sub-divided into four parts: Jezerina, Donji Kraj, Savičića kraj and Podborje. The oral tradition of the Pilipović family tells that their ancestors set out from Golubić in Dalmatia. Having climbed with their animals to Ravna Čemernica, they saw Cvijetnić all in flowers. Pilip decided to settle in Veliki Cvijetnić, while Knez settled in Mali Cvijetnić. Mali Cvijetnić lies south of Veliki Cvijetnić – they are divided from each other by the Ćelije stream. The village is further sub-divided into Kožlovac, Gaj, Glavica, Kućište and Kruškove Poljane.

Храм Преображења Господњег у Великом Цвјетнићу
Church of the Transfiguration of the Lord in Veliki Cvjetnić

Господњег у Великом Цвјетнићу озидан је 1890. године на мјесту првобитног дрвеног храма за кога се не зна кад је тачно подигнут, али постоји податак да је обнављан 1788. године. Храм је тешко девастиран од стране регуларне војске Републике Хрватске 1995. године, а обновљен 2005. године.

The parish church of the Transfiguration of the Lord in Veliki Cvijetnić was built in 1890 on the site of an older wooden church for which it is not known when it was built, but it is known that it was renovated in 1788. The church was heavily devastated by the regular army of the Republic of Croatia in 1995, and renovated in 2005.

Храм Преображења Господњег у Великом Цвјетнићу
Church of the Transfiguration of the Lord in Veliki Cvjetnić

У оближњем гробљу су веома уочљиве надгробне плоче без ознака. Представљају остатке старог гробља чији је континуитет само настављен. Поред камених плоча заступљене су и вертикалне плоче са скромном орнаментиком, крстови новије израде као и савремена надгробна обиљежја. Дио плоча сада чини и саставни дио ограде гробља што је доста чест случај на овом подручју.

Старине

Праисторијска градина Сјеница налази се на Великом Цвјетнићу. Полукружног је облика са изразитим полукружним линијама истуренум ка селу. Са свих страна је неприступачна и подесна за одбрану. Касно бронзано и жељезно доба.[56][57]

In the nearby graveyard there are very visible funerary slabs without any inscriptions. They represent the remains of the old graveyard whose continuity was carried on. Aside from the stone slabs there are also vertical slabs with modest ornamentation, crosses of a more recent date as well as contemporary funerary markings. Some of the funerary slabs now make up an integral part of the wall enclosing the cemetery which is a frequent occurrence in these parts.

Heritage

The prehistoric gradina Sjenica is located at Veliki Cvijetnić. It is semi-circular in shape with expressed semi-circular lines extended towards the village. It is inaccessible from all sides and rewarding for defending. Late bronze and early iron period.[62]

[56] Археолошки лексикон БИХ,том 2, Сарајево, 1988.

[57] В. Ћурчић, Гласник земаљског музеја, 4–1902.

[62] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988; Vejsil Ćurčić, Glasnik zemaljskog muzeja, 4-1902.

Крчка градина или Грбића градина на Великом Цвјетнићу са полукружним дијелом истуреним према селу, а унутрашњим ка стрминама које су према Крки врло неприступачне.

Krčka gradina or Grbića gradina in Veliki Cvijetnić with a semi-circular area protruding towards the village, while the interior faces the steep drops towards the Krka which are very inaccessible.

Градина Шиљак на Великом Цвјетнићу је по површини најмања. Њен положај је на Шиљку по чему је и добила име. Грађена је од кречног камена.

Југозападно од Великог Цвјетнића има око 500 праисторијских громила.

На Малом Цвјетнићу је праисторијска градина изнад ћелија у Потоку са масивним зидом полукружног облика.

The Šiljak Gradina in Veliki Cvijetnić is the smallest in terms of area. It is positioned on Šiljak, after which it gained its name. It is built from limestone.

South-west of Veliki Cvijetnić there are around 500 prehistoric mounds.

In Mali Cvijetnić is the prehistoric gradina above the monastic cells in Potok with a massive wall of a semi-circular shape.

На Малом Цвјетнићу, крај куће некадашњег кнеза Илије Кнежевића, налази се равни насип дуг 132 метра. У близини тог насипа има око 500 праисторијских громила.

In Mali Cvijetnić, next to the house of former knez Ilija Knežević, there is a flat embankment 132m in length. In the vicinity of this embankment are around 500 prehistoric mounds.

На Великом и Малом Цвјетнићу живе породице: Цвркаљи, Грбићи, Грубишићи, Јованићи, Јурићи, Кнежевићи, Ковачевићи, Новаковићи, Пилиповићи, Родићи, Стоисављевићи.[58]

The following family groups live in Veliki and Mali Cvijetnić: Cvrkalj, Grbić, Grubišić, Jovanić, Jurić, Knežević, Kovačević, Novaković, Pilipović, Rodić and Stoisavljević.[63]

[58] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 151–154.

[63] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 151-154.

Очијево

Очијево, Велико и Мало, налази се сјеверозападно од Дрвара. Предање говори да је назив добило по томе што су овдје били станови манастира Рмња и да је манастирска стока овдје пасла. Стога се ово мјесто звало „Овчије мјесто“.

Očijevo

Veliko Očijevo and Malo Očijevo are located north-west of Drvar. Oral tradition suggests that it got its name from the fact that the sheep enclosures of the Rmanj Monastery were located here and that the monastery sheep and cattle grazed here. Hence this place was called the “Sheep’s place”.[64]

[64] The Serbian word for sheep is ovca, from which is derived ovčijevo, with očijevo being a corruption of this word.

Гробље је вишевијековно и налази се на доста погодном, отвореном терену, тако да се један поред другог равноправно срећу обиљежја из разних историјских периода. Старији период је заступљен каменим плочама са скромном орнаментиком у облику крста и смјењују се са савременим споменицима.

The graveyard is several centuries old and is located on very favourable, open terrain, hence alongside each other can be found memorials from different historical periods. The older period is represented by stone slabs with modest ornamentation in the shape of a cross and coexists with more modern monuments.

Старине

На Малом Очијеву је праисторијска градина, вјероватно из жељезног доба, са утврђеним насељем неправилног облика димензија 200 x 120 м.[59]

Heritage

In Malo Očijevo lies a prehistoric gradina, most probably from the iron age, with a fortified settlement, irregularly shaped with dimensions 200 x 120m.[65]

[59] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988

[65] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

У Очијеву живе породице: Дукићи, Карановићи, Родићи, Шарац, Шево, Шипка, Танкосићи, Боснићи, Пећанци, Јовичићи, Рађеновићи, Деснице, Шијани, Грбићи.[60]

The following family groups live in Očijevo: Dukić, Karanović, Rodić, Šarac, Ševo, Šipka, Tankosić, Bosnić, Pećanac, Jovičić, Radjenović, Desnica, Šijan and Grbić.[66]

[60] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 144–146.

[66] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 144-146.

Трубар

Трубар је село разбијеног типа. Дијели се на четири краја: Вучијак, Трубар, Долове и Ваган. У селу има осам гробаља: Прогон, Сплавак, Џидовина, Купињача, Зељковића гробље, Роквића гробље, Дражица и Никића гробље. Ту су и два стара гробља Чавликовац и Сплавак. Црква Рођења Пресвете Богородице на Џидовини подигнута је 1892. године. Црква је паљена двапут, током Другог свјетског рата од стране усташа и 1995. године од стране припадника регуларне војске Републике Хрватске. Црквина има и у трубарском засеоку Поповићима. Ту је прије буне Кевељ Поповић саградио капелицу без дозволе турске власти.

Trubar

Trubar is a village of the scattered type. It is subdivided into four parts: Vučijak, Trubar, Dolovi and Vagan. There are eight graveyards in the village: Progon, Splavak, Džidovina, Kupinjača, Zeljković graveyard, Rokvić graveyard, Dražica and Nikić graveyard. There are also two old graveyards – Čavlikovac and Splavak. The church of the Birth of Most Holy Mother of God at Džidovina was built in 1892. The church was burned down twice – during the Second World War by the Ustashe and in 1995 by the members of the regular army of the Republic of Croatia. There is also a Crkvina in Trubar's hamlet of Popovići. It was here that, prior to the uprising, Kevelj Popović built a chapel without the permission of the Turkish authorities.

Црква Рођења Пресвете Богородице у Трубару и остаци средњовјековних споменика
Church of the Birth of the Most Holy Mother of God in Trubar and the remains of mediaeval monuments

Црква Рођења пресвете Богородице у Трубару
Church of the Birth of the Most Holy Mother of God in Trubar

Старине

На Џидовини, на мјесту садашње цркве, некад су се налазила два камена ступца, људском руком прерађена и усађена, на које је постављана софра, те се ту света литургија вршила. То је у отоманско вријеме служило умјесто цркве. На Џидовини се налази старо средњовјековно гробље са двадесетак крупних, грубо обрађених плоча. Један дио тих споменика искоришћен је као грађевински материјал.

Heritage

At Džidovine, at the location of the present church, there once used to be two small stone pillars, crafted and erected by the human hand, on which a table-top was placed, upon which the Holy Liturgy was served. This was the practice in the Ottoman period, prior to the building of the church.

There is also an old mediaeval graveyard on Džidovina with some 20 large, roughly crafted slabs. Part of these monuments have been used as construction material.

Споменик Бабића
Babić monument

У Трубару се налази праисторијска градина смјештена на осамљеном брду стрмих падина, брањена великим лимитним тумулом основе 60 x 30 метара, висине око 16 метара, вјероватно из периода касног бронзаног и жељезног доба.[6162]

There is also a prehistoric gradina in Trubar, located on an isolated hill with steep sides, defended by a large limiting tumulus with a base of 60 x 30 metres, some 16 metres high, probably from the late bronze period.[67]

[61] Археолошки лексикон БИХ,том 2, Сарајево 1988.

[62] Дабробосански источник" 1894,свеска 4 и 5,

[67] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988; Dabrobosnaski Istočnik, no. 4 and 5, 1894

У Трубару и Вагану живе породице: Бабићи, Болтићи, Зељковићи, Зорићи, Кнежевићи, Поповићи, Родићи, Роквићи, Шево, Шушиловићи.[63]

The following family groups live in Trubar and Vagan: Babić, Boltić, Zeljković, Zorić, Knežević, Popović, Rodić, Rokvić, Ševo and Šušilović.[68]

УСПОМЕНА.
ОВЂЕ БЛАЖЕНО ПОЧИВА
СТЕВАН
БАБИЋ РОЂЕН 1.9/1885.ГОД
УМРО 2. ? 1943. Г.СПОМЕНИК
ПОДИЖЕ
СУПРУГА
?

IN MEMORY.
HERE BLESSEDLY LIES
STEVAN
BABIĆ BORN 1.9/1885
DIED 2.? 1943. MONUMENT
ERECTED BY
WIFE
?

[63] П. Рађеновић, Унац, Бања Лука, 1940, 163 – 165.

[68] P. Radjenović, Unac, Banja Luka, 1940, 163-165.

Родић 1853.
1924. сп(омен) диже
син
Марко

Rodić 1853.
1924. mo(nument) erects
son
Marko

Перо Зељковић
1873
1935

Pero Zeljković
1873
1935

ОВДЈЕ ПОЧИВАЈУ
Р О К В И Ћ
СМИЉАНА
1908–19
ЛАЗО
1908–1973
ЈЕКА
1850–1974
ДРАГИМ РОДИТЕЉИМА И БАВИ СПОМЕН ПОДИГЛИ СИН
САВА КЋЕРИ МИЛКА БОЈА И МИКА ЗЕТОВИ И УНУЧАД

Мартин Брод

На ушћу Унца у Уну у селу Мартин Брод налази се манастир Рмањ са црквом Светог Николе. Приликом испитивачких и конзерваторских радова 1966. године на локалитету поменуте цркве пронађени су фрагменти фресака српско-византијског стила. Најстарији индиректни помен цркве манастира Рмња је из 1498. године, када је војвода Петар са Петрашином и Вукодрагом платио израду једне Богородичине иконе намијењене овом манастиру. Икона је касније у себи у 17. вијеку пренијета из Рмња у манастир Марчу. Археолошка испитивања темеља показала су да је срква Светог Николе заснована и изграђена на потпуно новим темељима, па се не може датирати послије друге половине 15 вијека. Доласком Турака на ове просторе стање се погоршава и 70

Martin Brod

At the confluence of the Unac into the Una in the village of Martin Brod stands the Rmanj Monastery with the church of St Nicholas. During the research and conservation work undertaken in 1966 at the location of this church, fragments of frescoes in the Serbian-Byzantine style were found. The oldest indirect mention of the church of the Rmanj Monastery is from 1498, when the Vojvoda (Duke) Petar with Pertašin and Vukodrag paid for the painting of one icon of the Mother of God intended for this monastery. Laster, the icon was transferred in the migration of the 17th century from Rmanj to the Marča Monastery. The archaeological excavations of the foundations showed that the church of St Nicholas was founded and built on completely new foundations, hence it cannot be dated after the second half of the

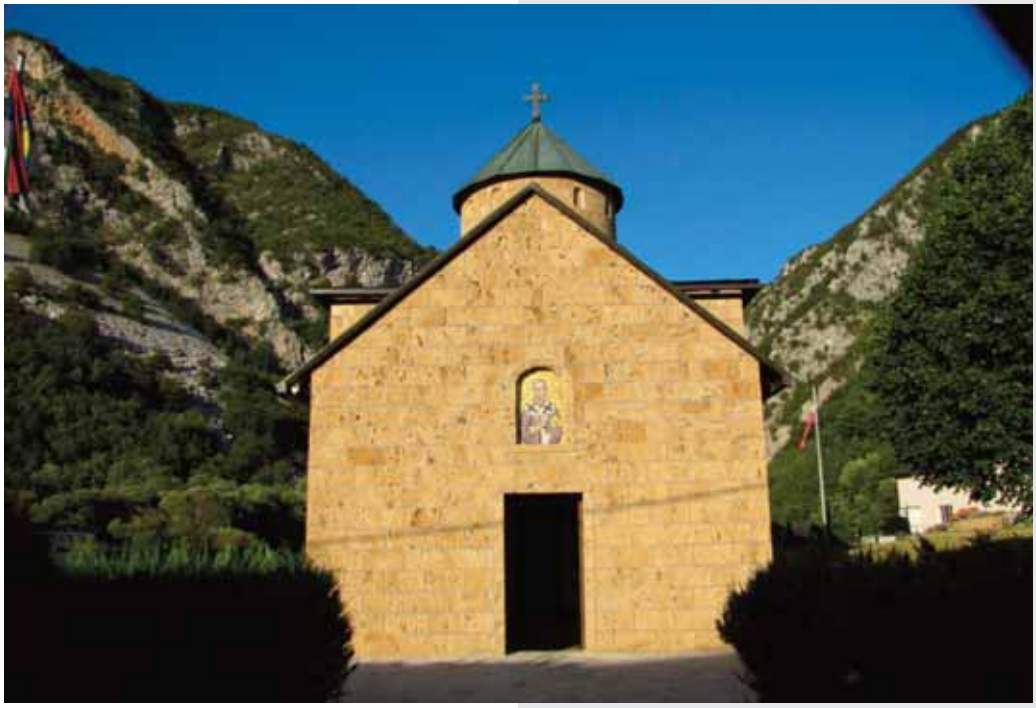

Црква Св. Николе, манастир Рмањ
Church of St Nicholas, Monastery of Rmanj

рмањских калуђера, заједно са владиком Гаврилом Аврамовићем бјеже у Аустрију и тамо оснивају манастир Марчу. Од 1612. до 1638. године манастир је био насељен, да би 1638. године калуђери опет иселили у Марчу, предвођени игуманом Кирилом Никшићем и дабробосанским митрополитом Гаврилом Предојевићем.

Црква манастира Рмањ рушена је и обнављана више пута. Најтеже је пострадала 1944. године, када је њемачким бомбардовањем из ваздуха порушена до темеља.

15th century. With the coming of the Turks to these parts the situation worsened and 70 monks from Rmanj, together with Bishop Gavrilo Avramović, fled to Austria and founded the Marča Monastery there. From 1612 to 1638 the monastery was inhabited, but in 1638 the monks once again moved to Marča, led by Abbot Kirilo Nikšić and the Metropolitan of Dabar-Bosna Gavrilo Predojević.

The church of the Rmanj Monastery has been destroyed and rebuilt several times. The worst damage was inflicted in 1944, when German aerial bombing left it knocked down to the ground.

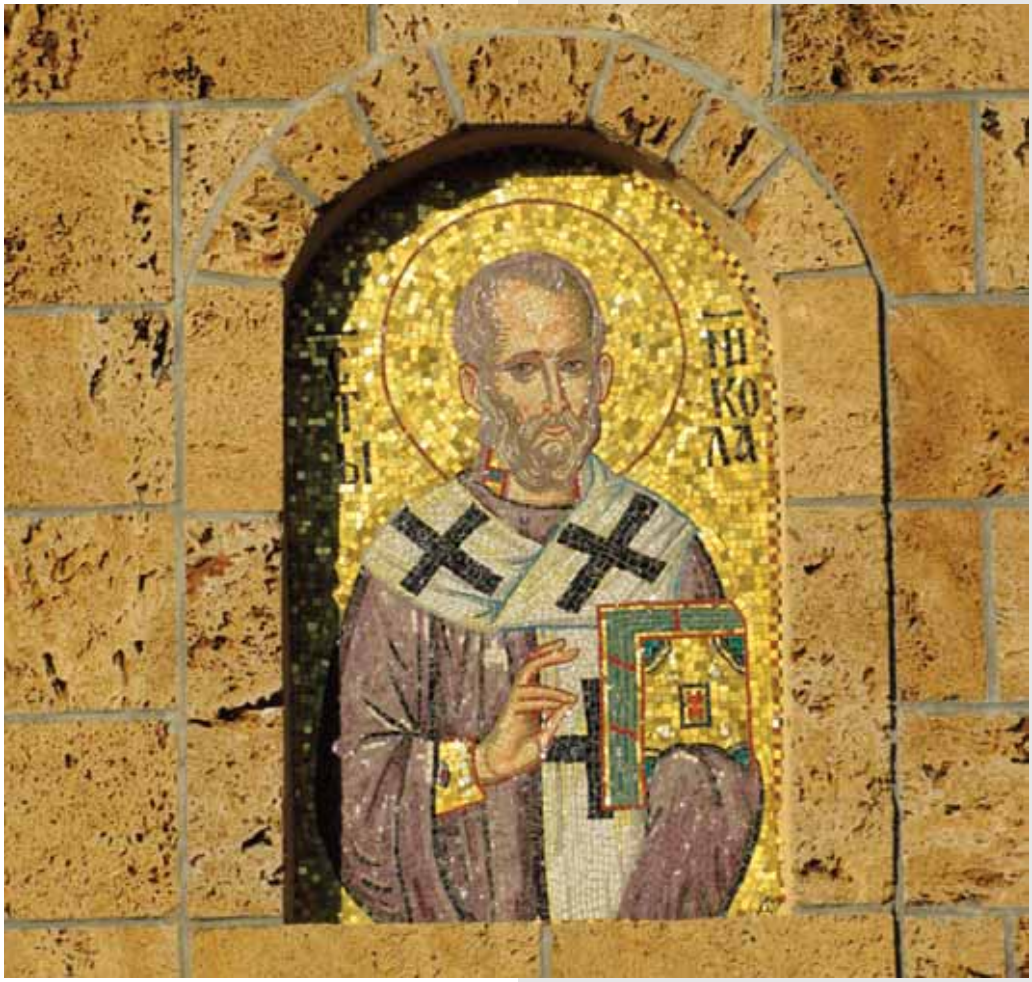

Икона Св. Николе
Icon of St Nicholas

Манастир Рмањ - звоник и конак
Rmanj Monastery – bell tower and residence

Манастир Рмањ
Rmanj Monastery

Старине

У близини манастира налази се и округла кула, видика око 10 метара, код које су етаже одвојене сводовима, а која је последњи остатак старог града Рмња. Осим куле нема над земљом никаквих других зидова.

У Очигријама се налазе остаци средњовјековне цркве, двије базе стубова романичког стила из 12–13 вијека и неколико стећака у облику плоча.

У Мартином Броду се налази праисторијска градина, са траговима утврђеног насеља, вјероватно из жељезног доба.[64]

Породице које жове на подручју Мартиног Брода, Палучака и Очигрија су: Будимири, Бурсаћи, Цврkаљ,

[64] Археолошки лексикон БИХ, том 2, Сарајево, 1988.

Heritage

Near the monastery there is a round tower, with a diameter of some 10 metres, whose floors are separated by arched ceilings, and which is the last remaining part of the old town of Rmanj. Aside from the tower, there are no other walls above earth.

In Očigrije there are the remains of a mediaeval church, two bases of pillars of the Romanesque style from the 12th or 13th centuries and several stećci in the form of slabs.

Martin Brod also possesses a prehistoric gradina, with traces of a fortified settlement, probably from the iron age.[69]

The family groups which live on the territory of Martin Brod, Očigrije and Palučak are: Budimir, Bursać, Cvrkalj,

[69] Arheološki leksikon BiH [Archaeological lexicon of BiH], vol. 2, Sarajevo, 1988

Деснице, Ђиласи, Дошен, Дошеновићи, Дробац, Ђукићи, Ђурица, Грбићи, Кантар, Карановићи, Кљајићи, Кнежевићи, Мајсторовићи, Медићи, Обрадовићи, Опачићи, Орељи, Перишићи, Петровићи, Пилиповићи, Радићи, Рајићи, Рељићи, Родићи, Шијани, Штиковац, Стојановићи, Угарковићи, Владетићи, Зељковићи.

Desnica, Djilas, Došen, Došenović, Drobac, Djukić, Djurica, Grbić, Kantar, Karanović, Kljajić, Knežević, Majstorović, Medić, Obradović, Opačić, Orelj, Perišić, Petrović, Pilipović, Radić, Rajić, Reljić, Rodić, Šijan, Štikovac, Stojanović, Ugarković, Vladetić and Zeljković.

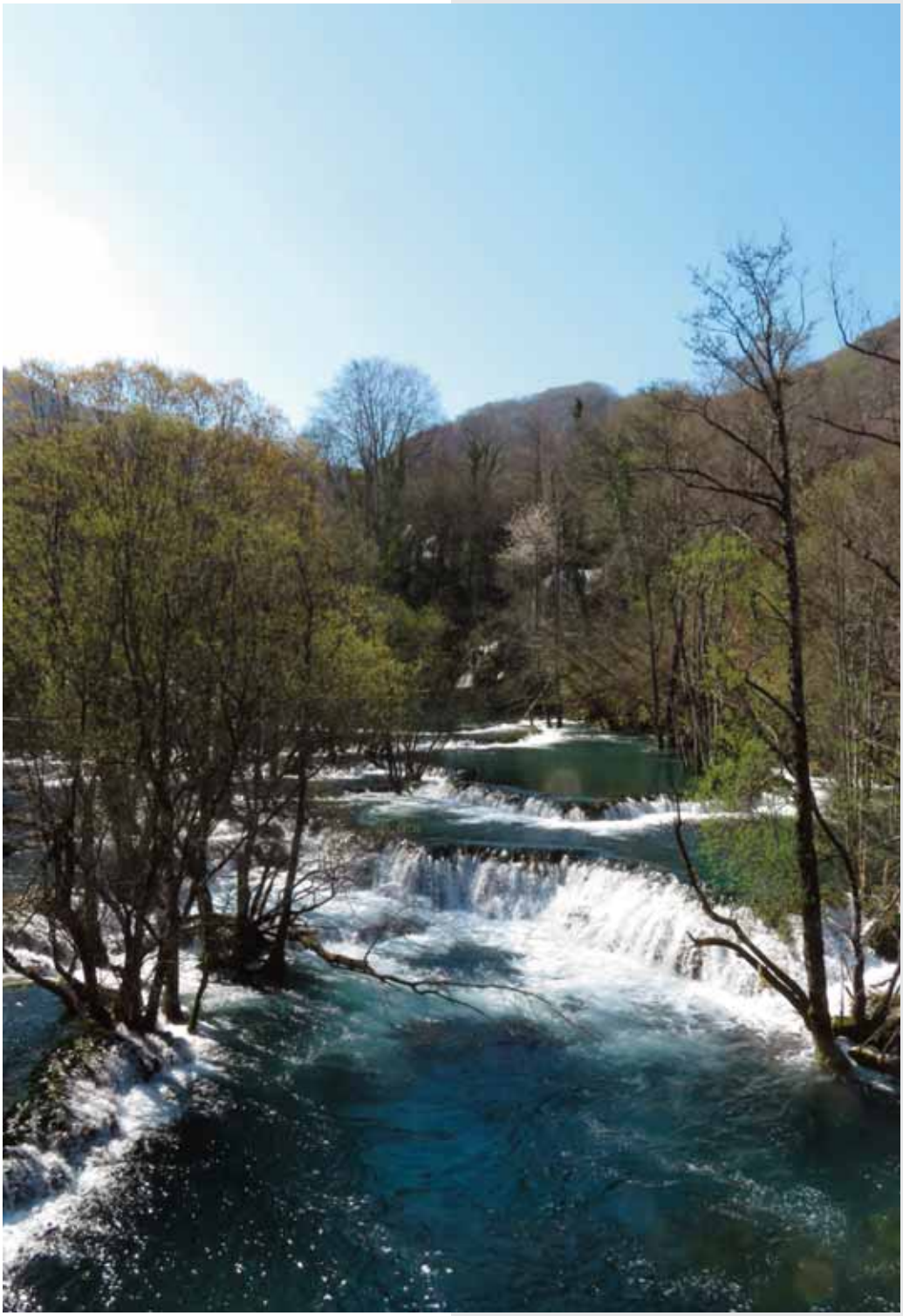

Детаљ из села Мартин Брод
Detail from the willage of Martin Brod.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Треће издање из едиције Тропоље и Западне Стране представља логичан слијед активности са већ устаљеном методологијом теренских истраживања обогаћених широким спектром архивске грађе. Водећи се ставом да за овакав рад теренска истраживања представљају основу, још једном је потврђена значајна улога локалног становништва на истраживаним просторима. Цијели простор Дрвара данас је у великој мјери демографски девастиран и суочен са поблемом миграција и старењем популације. Сада је вјероватно посљедња прилика да многи локалитети буду идентификовани и истражени, јер са становништвом нестаје сјећање и сели се у литературу, која има много мањи домет од усмених предања. Дио локалитета би било немогуће наћи без локалних сарадника који су узели активну улогу у комплетном процесу настанка овог издања, и то не само на терену. Та чињеница је довела до бољег разумијевања историје, али и менталитета овог краја са веома израженом динамиком рељефа која отежава сналажење у простору, али и у великој мјери утиче на формирање карактера становништва. Дрварска котлина и села, од којих се дио налази на околним висовима, нису удаљени просторно, али су испресјецани долинама и ријечним коритима, тако да се цијело подручје показало једном засебном цјелином.

Покушај посматрања ствари из времена настанка наводи на закључак да су се одређене цјелине развијале засебно и да је обједињујући фактор била српска православна црква. То се највише манифестује око самих црквишта и црквених објеката, поред којих се налазе

CONCLUDING CONSIDERATIONS

The third edition of the Tropolje and Western parts series represents a logical continuation of activities with the already established methodology of on the ground research and investigation enriched with a broad spectrum of archival materials. Led by the view that on the ground research is a basis for this kind of work, the important role of local inhabitants of the researched areas has once again been confirmed. The entire area around Drvar is today, for good measure, demographically devastated and confronted with the problem of emigration and an ageing population. This is perhaps the last chance for many localities to be identified and examined, as with the disappearance of the local inhabitants also disappears memory and moves into the literature, which has a much smaller reach than oral traditions. Part of the locations examined here would have been impossible to find without the local partners who played an active role in the complete process of the creation of this publication, not merely through research in the field. This fact led to a better understanding of the history, but also the mentality of this area with its many reliefs which make it harder to orient in space, but also for good measure influence the shaping of the character of the inhabitants. The Drvar basin and its villages, part of which are on the surrounding heights, are not far apart in terms of space, but are divided and intersected with valleys and river beds, hence each one ended up being a separate entity.

The attempt to observe matters from the earliest period leads to the conclusion that certain areas developed separately but that the uniting factor was the Serbian Orthodox Church. This most clearly manifests itself

слојевита гробља са вишевјековним континуитетом сахрањивања, гдје је очигледна испреплетеност надгробних обиљежја карактеристичних за разне временске периоде. Ту се надгробне плоче из касног средњег вијека налазе непосредно поред савремених мермерних споменика, на гробљима која су и сада активна. Литература сеже још даље па указује да су та иста мјеста дефинисана као гробља и у много ранијим периодима.

Суштински је видљив и просторни и временски континуитет ћириличног писма и орнамената, док се у њиховом облику могу констатовати извјесне промјене, које се могу посматрати као посљедица утицаја новијих времена. Присутна су и најгрубља клесања оскудним алатима, али и споменици и натписи високих естетских вриједности. Основа је у чињеници да су писмо и мотиви остали исти и претрпјели су само визуелне промјене, тј. модернизована су и прилагођена данашњем времену.

Како свако вријеме носи своје бреме, ни Дрвар није изостављен. Промјене друштвених система и појава неких нових друштвених вриједости остављали су велики траг у простору. У другој половини XX вијека јављају се и саврмени споменици од којих неки не садрже религијска обиљежја. Поред природних пропадања, усљед дејства времена, долази и до значајних девастација на самим горбљима, па тако се може видјети да дијелови споменика бивају уграђени у зидове гобља и темеље стубова, тј. постају грађевински материјал. То, међутим, ипак не доводи до прекида континуитета гробљанске културе засноване за утицају српске православне цркве. Док једни споменици нестају други настају, и та динмика доказује два паралелна процеса која се

around the crkvišta and church buildings around which are layered graveyards with centuries of continuity of burial where there is an obvious intertwining of funerary monuments characteristic of different time periods. We see funerary slabs dating to the period of the late mediaeval period, alongside contemporary marble monuments set in still active graveyards. The relevant literature reaches back even further, pointing to those same places which are defined as graveyards in much earlier periods.

In essence, the temporal and spatial continuity of Cyrillic writing and ornaments is visible, while changes in their shape can be seen as further proof of the influence of the times. We see the most basic stone hewing and crafting with the most basic tools, but also monuments and inscriptions of high aesthetic value. The basis is the fact that the letters and motifs have remained the same and undergone some visual changes, i.e. they have been modernised and adapted to the present.

In the same way that every period comes with its burdens, Drvar has not been exempted. Changes in societal systems and the emergence of some new societal values left a deep mark in this space. In the second half of the 20th century contemporary monuments emerged, not all of which contain religious symbols. Aside from natural degradation due to the elements, there is significant devastation within the graveyards themselves, hence we find parts of monuments built into the walls of graveyards and the foundations of pillars, i.e. they become construction materials, which nevertheless does not lead to a break in the continuity of funerary culture based on the influence of the Serbian Orthodox Church.

While some monuments disappear, new ones appear and this dynamic proves two

одвијају вијековима – прихватање нових утицаја и трендова, али и чување старог, патријархалног и религиозног начина живота.

Посебан куриозитет представља и чињеница „живих“ активности на очувању историје и традиције, активности које су видљиве у уређењу појединих локалитета и ревитализацији и изградњи објеката, тако да у овом издању имамо обухваћен и представљен просторно-физички континуитет живота и дјеловања од друге половине XIV вијека (препис повеље Стефана Томашевића 18. септембра 1461. године) па до данашњих дана и изградње реплике средњевијековне цркве поред старих конзервираних темеља у селу Шиповљани.

Овакве активности показују да у историјском трајању постоји предодређена нит која веже вијекове кроз културу, традицију и писмо, као темељна обиљежја једног народа.

parallel processes which unfold over the centuries – accepting new influences and trends, but also preserving the old, patriarchal and religious way of life.

A particular curiosity is represented by the “living” activities for preserving the history and tradition which is visible in the cultivation of some locations and the revitalisation and building of objects so that in this publication we have presented and captured the spatial and physical continuity of living and doing from the second half of the 14th century (transcription of the charter of Stefan Tomašević of 18th September 1461) to the present days and the construction of a replica of a mediaeval church next to the original, conserved foundations in the village of Šipovljani.

These activities show that there is a thread predestined for lasting which binds the centuries through culture, tradition and script, as the founding marks of a people.

Висућ Град
Town of Visuć

САДРЖАЈ

Предговор 5
УВОД (Дрвар и његово ћирилично насљеђе) 7
Мотике 33
Прекаја 40
Жупица 51
Жупа 53
Подић 58
Љесковица 60
Мрђе 65
Видово Село 67
Мокроноге 74
Шиповљани 78
Трнинић Бријег 103
Дрвар - град 113
Дрвар Село 127
Врточе 130
Каменица 140
Бастаси 148
Бобољусци 153
Велики и Мали Цвјетнић 159
Очијево 168
Трубар 175
Мартин Брод 184
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 191
САДРЖАЈ 195

CONTENT

Foreword 5
INTRODUCTION 7
Motike 33
Prekaja 40
Župica 51
Župa 53
Podić 58
Ljeskovica 60
Mrđe 65
Vidovo Selo 67
Mokronoge 74
Šipovljani 78
Trninić Brijeg 103
Drvar - town 113
Drvar Selo 127
Vrtoče 130
Kamenica 140
Bastasi 148
Boboljusci 153
Veliki Cvjetnić and Mali Cvjetnić 159
Očijevo 168
Trubar 175
Martin Brod 184
CONCLUDING CONSIDERATIONS 191
CONTENT 195

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

930.2:003.071(497.6 Дрвар)

КОМАР, Горан, 1962-
Ћирилички споменици Дрвара = Cyrillic monuments of Drvar / Горан Комар, Драшко Драгаш, Синиша Шолак ; [преводилац Милош Дамњановић]. - Бања Лука : Филолошки факултет Увиверзитета ; Гламоч : Удружење "Тропоље и Западне стране", 2023 (Бања Лука : Атлантик). - 197 стр. : фотогр. ; 24 cm

Тираж 500. - Текст штампан двостубачно. - Упор. срп. те кст и енгл. превод. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-99955-58-89-5

COBISS.RS-ID 138815745

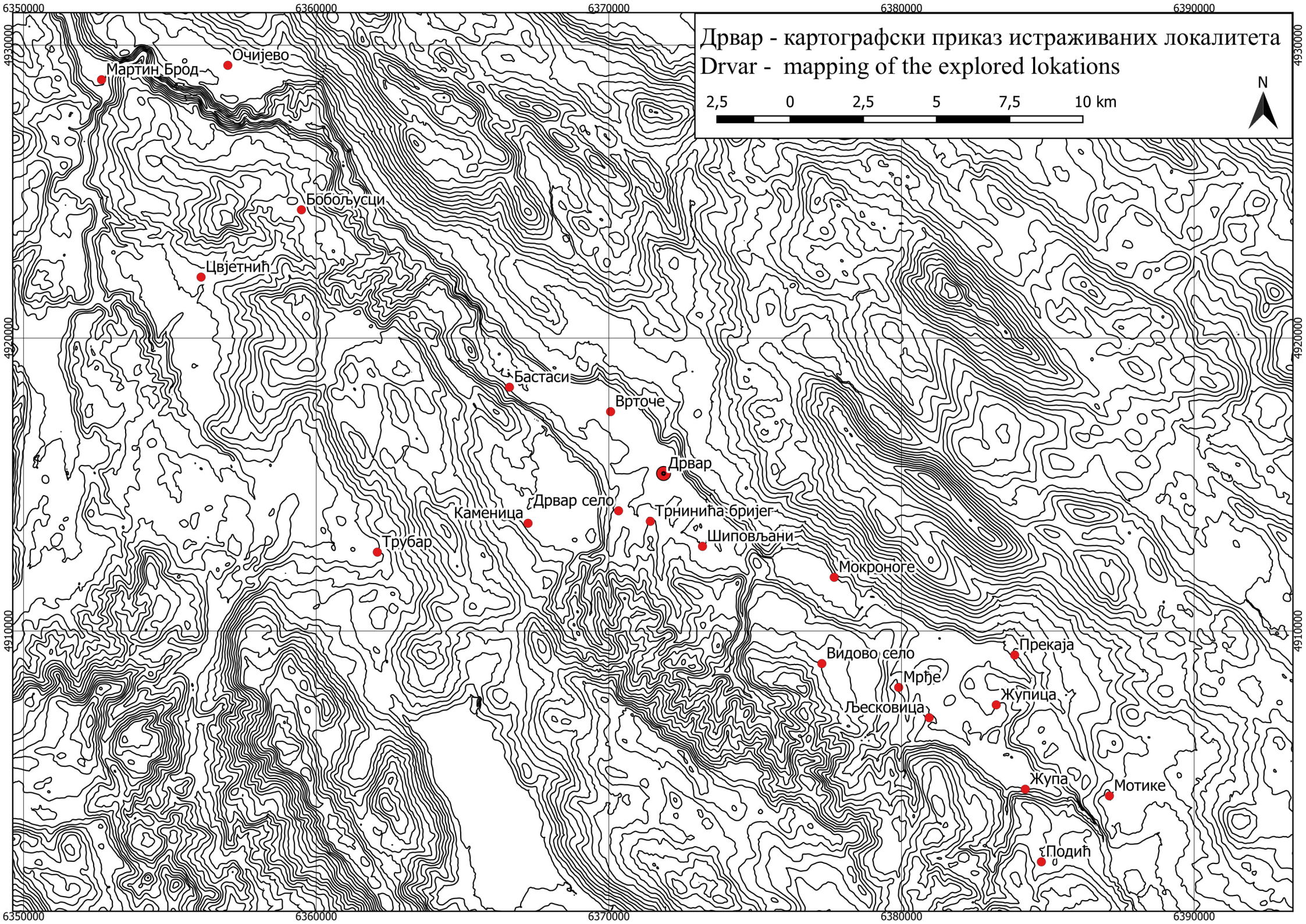
Дрвар - картографски приказ истраживаних локалитета
Drvar - mapping of the explored lokations
2,5 0 2,5 5 7,5 10 km
N
6350000
6360000
6370000
6380000
6390000
4930000
4920000
4910000
Мартин Брод
Очијево
Бобољусци
Цвјетнић
Бастаси
Врточе
Дрвар
Дрвар село
Каменица
Трнинића бријег
Шиповљани
Трубар
Мокроноге
Видово село
Прекаја
Мрђе
Жупица
Љесковица
Жупа
Мотике
Подић